พระบรมราชาธิบายในการประพันธ์
พระราชวิจารณ์
คาถาพระราชนิพนธ์
นานานิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์
ที่ระลึก ในการทรงพระกฐินโปรดสถาปนา

THE LIBRARY
THE COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK, THAILAND

895.911
ม113พ6

พระบรมราชาธิบายในการประพันธ์

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงพระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานเจก
เนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ
พระบาทสมเด็จ ฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ในวันทรงกัยเสด็จสวรรคต ที่ ๒๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๗๐

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

0367

S438366

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงถ่ายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔

สารบาญ

คำอธิบาย	หน้า ๑
ลักษณะแต่งโคลง	,, ๗
ว่าด้วยแบบโคลงต่าง ๆ	,, ๑๓
โคลงสุภาพ (แบบจินดามณี)	,, ๑๔
โคลงทัณฑี (แบบจินดามณี)	,, ๑๔
โคลงกลบท	,, ๑๖
โคลงกระทู้	,, ๑๘
โคลงดั้น	,, ๒๐
โคลงโบราณ	,, ๒๑
โคลงเยี่ยงโบราณ	,, ๒๕

คำอธิบาย

ข้าพเจ้าผู้ ๑ เป็นผู้เชื่อมั่นอยู่ว่า จินตะกะวีนิพนธ์เป็นสิ่งซึ่งให้ผลดีหลายประการ ดังจะกล่าวแต่โดยย่อพอเป็นสังเขป

ส่วนผลซึ่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนจะให้แก่ผู้อ่านหรือผู้ฟังนั้น อาจจะมีได้ดังต่อไปนี้ คือ

๑. สบายใจ คล้าย ๆ ฟังเพลงบรรเลง

๒. เพลิน ทำให้ลืมสิ่งซึ่งระคายเคืองใจอยู่บ้างได้ชั่วคราว

๓. ได้ฟังโวหารอันแปลก

๔. ได้ทราบความคิดของผู้แต่ง

จริงอยู่หนังสือที่แต่งเป็นร้อยแก้วก็อาจจะให้ผลเช่นกล่าวมานี้ได้เหมือนกัน แต่ร้อยแก้วเสียเปรียบกาพย์โคลงเพราะขาดจังหวะซึ่งชวนให้เพลิดเพลิน เช่นเราไปนั่งฟังเทศนาหรือฟังอาจารย์อธิบาย ก็ได้ประโยชน์ แต่เราคงไม่คิดเคาะจังหวะตามคำพระเทศน์หรือตามคำของอาจารย์นั้นเลย แต่ที่เราไปฟังคนร้องเพลง หรือฟังเตรฟังพิณพาทย์ เราอดเคาะจังหวะตามไม่ใคร่ได้ ดังนี้แปลว่าเสียงซึ่งมีจังหวะย่อมให้ผลแก่เส้นประสาทของคนเราในทางดี คือทำให้บังเกิดความสงบหรือความสำราญใจไปได้ และสิ่งไรในโลกนี้ที่ทำให้บังเกิดความสงบหรือความสำราญโดยไม่มีโทษแล้ว ก็ควรยกว่าเป็นของดีได้แล้ว

บางคนอาจจะนึกเถียงได้ว่า สิ่งซึ่งทำให้คนลืมความทุกข์หรือความกระวนกระวายได้ชั่วคราวนั้นมีอยู่หลายอย่าง เช่นสุรา, ฝิ่น, กัญชา, ยาเมาต่าง ๆ เป็นต้น แต่ของเหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งซึ่งให้ผลร้ายมากกว่าผลดีทั้งสิ้น และความสุขสำราญซึ่งจะพึงได้มาเพราะของเหล่านี้ ไม่เท่าความทุกข์ลำบากซึ่งได้เพราะของสิ่งเดียวกัน แต่ส่วนถ้อยคำอันร้อยกรองอย่าง ๑ กับเพลงบรรเลงไพเราะอีกอย่าง ๑ เป็นเครื่องปลดเปลื้องทุกข์และแก้รำคาญแก้เหงาได้ดีกว่าสุรายาเมาใด ๆ ทั้งเมื่อได้อ่านหรือฟังแล้วก็หาโทษมิได้เลย

ส่วนผู้ที่แต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอนเองนั้นเล่า ก็ได้รับผลดีเหมือนกัน กล่าวคือ

๑. สบายใจ คล้ายผู้ที่เล่นดนตรีตีพิณพาทย์

๒. เพลิน เพราะใช้สมองในทางที่นึกถ้อยคำอันไพเราะ

๓. ต้องเขม้นขะมักเขม้นโวหารให้เปลก

๔. มีโอกาศได้แสดงความคิดให้ผู้อื่นฟัง

การแต่งร้อยกรองถ้อยคำเป็นโคลงฉันท์กาพย์กลอน นอกจากเป็นประโยชน์แก่ตัวผู้แต่งเองโดยอาการอันกล่าวมาแล้วนั้น ยังนับว่าผู้แต่งทำความพอใจให้แก่เพื่อนมนุษย์ได้อีกเป็นอันมาก

ตามความเห็นของข้าพเจ้ามีอยู่ว่า ผู้แต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน ควรจะคิดถึงผู้อ่านมากกว่าตัวเอง คือควรจะเพ่งเล็งให้ผู้อ่านเข้าใจและฟังเพราะมากกว่าที่จะอวดความเก่งของตนเอง เพราะฉนั้น

ข้าพเจ้าขออนุญาตแนะนำแก่ผู้ที่ตั้งใจจะเป็นจินตะกะวีให้ละเว้นของบางอย่าง ดังต่อไปนี้ คือ

๑. ควรละเว้นวิธีแต่งอุตริสบัดสบิ้ง ซึ่งถึงแม้จะเป็นเครื่องแสดงความสามารถของผู้แต่ง ก็ทำให้เสียจังหวะ เลยทำให้ผู้อ่านรำคาญ เช่นต่างว่าจะแต่งกลอน ๘ แต่อยากจะอวดผู้อื่นว่าแต่งพลิกแพลงได้ เลยบรรจุคำลงไปจนล้นบาท ดังตัวอย่างนี้

"สมรรถมิ่งสมิงมนุษย์มกุฎพิภพ ขจรตระลบพระบุญะฤทธิ์มหิทธิสาร กระเหิมประจันต์ขยันสู้ศัตรูชำนาญ สเมื่อนสท้านพสุนธราประชานิยม"

กลอนเช่นนี้ไม่ใช่ผิด แต่ตามความเห็นข้าพเจ้าเห็นว่าไม่จำเป็น และทำให้คนอ่านรู้สึกเหนื่อยไม่มีมูล ถ้าจะแต่งให้เป็นกลอน ๘ ให้กินความเท่ากันก็ได้ดังนี้ :-

"สมรรถมิ่งยิ่งคนพ้นพิภพ ฦๅตระลบบุญะฤทธิอิทธิสาร เหิมประจันต์ขันสู้ศัตรูชาญ แสนสท้านพสุธาประชาชม"

ถ้าลองอ่านกลอนทั้ง ๒ บทนี้เทียบกันเข้าแล้ว คงจะรู้สึกว่าบทล่างนี้สละสลวยอ่านสบายใจดีกว่าบทบน เพราะเหตุฉะนี้บทละครเขาจึงแต่งกลอนสั้น ๆ เป็นพื้น บางทีก็ไม่ถึง ๘ พยางค์ในบาท ๑ ด้วยซ้ำ ถ้าลองนึกดูเถิดว่าหนังสือบทกลอนอะไรที่ชาวเรานิยมกันมาว่าดี มีพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นต้น กลอนคงสั้น ๆ ทั้งนั้น

ถึงโคลงก็เหมือนกัน ถ้าบรรจุคำเข้าไปมากนักก็ชักให้เสียจังหวะ เลยขัดหูไปทีเดียว

๒. ควรละเว้นวิธีแต่งอุตตริใช้คำที่ไม่ใช่ภาษาไทย หรือซึ่งยังมิได้รับรองมาใช้เปนส่วน ๑ แห่งภาษาไทย หรือพูดกันตรง ๆ ไม่ควรใช้ภาษายุโรป ซึ่งมีสำเนียงผิดกันกับลักษณะสำเนียงของภาษาไทยเรา ถ้าจะใช้แต่งเล่นเปนอย่างตลกกระนั้นควรอยู่ แต่ต้องแต่งให้ปรากฏชัดทีเดียวว่าตั้งใจให้เปนหนังสือตลก

๓. ควรละเว้นการใช้คำซึ่งใช้กันอยู่แต่ในวงแคบ ๆ คือใช้พูดเข้าใจกันอยู่แต่ในหมู่ญาติพี่น้องหรือเพื่อนฝูงของผู้แต่งเอง เช่นต่างว่าผู้แต่งกับเพื่อนฝูงใช้ศัพท์ว่า “เบ๋อเหลอ” แทน “เก้อ” ฉะนี้คนอื่น ๆ เขาก็หาเข้าใจไม่ว่า “เบ๋อเหลอ” แปลว่ากระไร ดังนี้ทำให้ผู้อ่านรำคาญเปล่า ๆ ไม่เปนประโยชน์อะไรเลย เพราะผู้ที่ไม่รู้ศัพท์นั้นก็ไม่รู้สึกว่าขบขันอะไร คงเห็นแต่ว่าพูดไม่เปนภาษามนุษย์เท่านั้น

๔. ควรละเว้นแต่งเรื่องซึ่งไม่เปนคติ หรือซึ่งหยาบและโลน เพราะของเหล่านี้ทำให้เสื่อมเสียวิชาเปล่า ๆ

เมื่อได้แสดงมาด้วยข้อควรเว้นแล้ว ก็ควรแสดงด้วยข้อควรประพฤติต่อไป

๑. ก่อนที่จะจับแต่งอะไร ต้องดูแบบโคลงฉันท์กาพย์กลอนเสียก่อน ดูแบบให้เจนตาเปนดี

๒. ควรอ่านจินตะกะวินิพนธ์ที่ท่านแต่งมาไว้แล้ว อ่านจนเข้าใจ และได้จังหวะแม่นยำ

๓. เลือกหาเรื่องที่เป็นแก่นสาร

๔. ใช้สมองตรองดูเรื่องนั้นเสียก่อน จนความคิดเตกแล้ว คิดตั้งโครงขึ้นเป็นคำพูดโดยปรกติก่อน แล้วจึงแปลงไปเป็นโคลง, ฉันท์, กาพย์, กลอน, ตามแต่อัธยาศัย เพื่อแสดงให้เห็นได้แจ่มแจ้ง ขอยกอุทาหรณมากล่าวดังนี้:—

ความคิดเดิม "คนไทยเราก็เป็นเชื้อชาติทหารมานานแล้ว เช่นเมื่อครั้งโบราณทหารของพระร่วงก็ปราบขอมยับเยินไปได้ พวกเราก็เป็นลูกหลานคนไทยพวกพระร่วงนั้นเอง เราไม่ควรที่จะให้เสียชาติเกิด เราต้องช่วยกันชวนเพื่อนฝูงให้คิดการป้องกันบ้านเมืองของเรา จะได้ขึ้นชื่อฦๅชาไปทั่วโลก ชักช้าก็จะเปลืองวันเปล่า ขอให้ช่วยกันให้มีเรี่ยวรบดังใจ"

ผูกเป็นโคลง ได้ ๒ บท ดังต่อไปนี้:—

๏ ชนไทยผู้เชื้อชาติ ทหาร
พลพระร่วงราญขอม พินาศ
พวกเราลูกหลานไทย พระร่วง นั้นเอง
เราจะเสียชาติเกิด ไป่ควร ฯ
๏ ช่วยชวนกันคิดป้อง กันเมือง เราเทอญ
ศักดิ์จะฟูเฟื่องไกล เกรอกภพ
ชักช้าจะเปลืองวัน ไปเปล่า นาพ่อ
ขอช่วยเรี่ยวรบได้ ดั่งใจ. ฯ

การแต่งโคลง คน เราในสมัยนี้มี แต่งได้น้อยไปกว่า แต่ก่อน เพราะแบบแผนเที่ยวกระจัดกระจายอยู่เสียหลายแห่ง เพราะฉนั้น เพื่อช่วยอุดหนุนกุลบุตร ข้าพเจ้าได้เก็บแบบโคลงต่าง ๆ ตามที่ข้าพเจ้าเห็นว่าพอจะใช้เล่นได้ในสมัยนี้ มารวมไว้ในแห่งเดียวกันในสมุดเล่มนี้

อนึ่งเพื่อจะช่วยกุลบุตรมิให้ต้องเสียเวลาเที่ยวค้นหาตัวอย่างซึ่งเที่ยวกระจัดกระจายอยู่ในหนังสือต่าง ๆ ข้าพเจ้าได้แต่งเรื่องพระร่วงคำโคลงนี้ขึ้นไว้ โดยใช้โคลงทุก ๆ อย่างที่มีแบบอยู่ในสมุดเล่มนี้ ให้เป็นตัวอย่างไปในตัวที่เดียว หวังใจว่าจะเป็นประโยชน์สมปรารถนา ส่วนกลอนนั้น ไม่จำเป็นที่จะต้องนำมารวมในที่นี้ เพราะหนังสือบทกลอนมีอยู่มากแล้ว หาง่าย ๆ ด้วย ส่วนฉันท์นั้นเป็นของที่มีแบบอยู่บริบูรณ์แล้ว

หนังสือนี้ ข้าพเจ้าได้ตั้งใจแต่งให้แก่โรงเรียนมหาดเล็กหลวง เพื่อบำรุงวิชากะวีในโรงเรียนนั้น เพราะฉนั้นข้าพเจ้าขอให้หนังสือนี้ไว้เป็นกรรมสิทธิ์แก่โรงเรียนมหาดเล็กหลวงสืบไป เพื่อนักเรียนทั้งเก่าและใหม่จะได้มีสิ่งซึ่งเตือนใจ ให้รำภึกถึงข้าพเจ้าผู้มุ่งดีต่อเขาทั้งหลายนั้นชั่วกาลนาน ฯ

ลักษณแต่งโคลง

หลักโคลง

โดยปรกติ โคลงมักแต่งเปนโคลง ๔ คือแบ่งเปน ๔ บาท บาทที่ ๑, ๒, ๓, มี ๗ พยางค์ หรือบาทที่ ๑ กับที่ ๓ มีสร้อยได้อีกบาทละ ๒ พยางค์ ส่วนบาทที่ ๔ ถ้าเปนโคลงใหญ่มี ๙ พยางค์ ถ้าเปนโคลงดั้นมี ๗ พยางค์ ดังแบบข้างล่างนี้:—

โคลงใหญ่

o o o o o	o o (o o)=สร้อย
o o o o o	o o
o o o o o	o o (o o)=สร้อย
o o o o o	o o o o

โคลงดั้น

o o o o o	o o
o o o o o	o o
o o o o o	o o
o o o o o	o o

หลักทั้ง ๒ นี้ใช้ได้เสมอ ไม่ว่าจะเปนโคลงที่มีชื่อว่ากระไร โคลงที่มีชื่อและลักษณะต่าง ๆ ก็อยู่ที่สัมผัส ซึ่งลงแปลก ๆ กันเท่านั้น

สัมผัส

คือคำที่คล้องกัน ซึ่งมีอยู่ในโคลงกลอน สำหรับให้อ่านฟังเพราะ การวางสัมผัสในที่แปลก ๆ กันนั้นเอง เป็นเครื่องแสดงลักษณะแห่งโคลง ดังจะได้เลเห็นต่อไปข้างหน้า

สัมผัสมี ๒ อย่าง อย่าง ๑ เรียกว่า "สัมผัสนอก" คือคำซึ่งอยู่ในบรรทัด ๑ คล้องกับคำในบรรทัดที่รองลงไป อีกอย่าง ๑ เรียกว่า "สัมผัสใน" คือคำที่คล้องกันในบาทเดียวกัน ดังในคำโคลงนี้:—

๏ แก้วเก้าเนาวรัตนล้ำ อาภรณ เพริดแล
ประดับแต่ภายนอกสลอน สลับสล้าง

คำ "เก้า" กับ "เนา." อยู่ในบาทเดียวกันคล้องกัน ดังนี้เป็นสัมผัสใน "ภรณ" กับ "สลอน" อยู่คนละบาทคล้องกัน ดังนี้เป็นสัมผัสนอก

สัมผัสนอกนั้นเป็นของทิ้งไม่ได้ จำเป็นต้องมี แต่สัมผัสในไม่ใช่ของจำเป็น เป็นแต่ถ้ามีได้ก็เพราะขึ้นเท่านั้น

การแต่งโคลงหรือกลอนก็ยากอยู่ที่สัมผัสมากกว่าสิ่งอื่น เมื่อวางสัมผัสให้เหมาะแล้ว ก็เพราะกันเท่านั้น แต่การหาคำให้ถูกสัมผัสคือคล้องกันด้วย และให้ได้ความดีด้วยนั้นเป็นการยาก เพราะฉนั้นผู้เป็นจินตะกะวีจึงต้องเป็นผู้ที่รู้ภาษาดีอยู่ จึงจะพลิกแพลงหาคำ

ให้เหมาะแก่การแต่งโคลงกลอนได้ ดังนี้นับว่าการแต่งโคลงกลอนมีคุณในทางทำให้ต้องศึกษาภาษาของตนเองมากขึ้นนั้นเป็นแน่แท้

เอกโท

โคลงโบราณสังเกตว่าท่านไม่สู้จะจำกัดเอกโทนัก เพราะฉนั้นเข้าใจว่าน่าจะเป็นของที่จำกัดกันขึ้นในชั้นหลัง ๆ เป็นเครื่องประดับให้เพราะขึ้นบ้างเท่านั้น

โคลงชนิดที่เรียกว่า "โคลงสุภาพ" คือโคลง ๔ ธรรมดาที่แต่ง ๆ กันอยู่โดยมากในกาลบัจจุบันนี้ มีกำหนดให้ลงเอก ๗ แห่ง โท ๔ แห่ง ดังต่อไปนี้

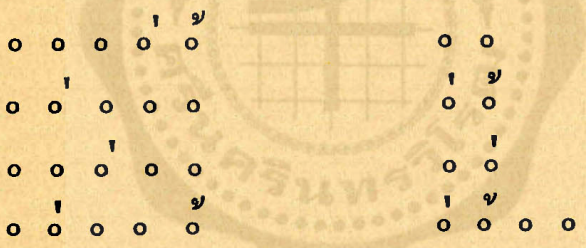

ถ้าจะแต่งโคลงดั้น ก็วางเอกโทเหมือนกันในบาทที่ ๑,๒,๓, แต่บาทที่ ๔ พยางค์ที่ ๗ ไม่ต้องวางโท

อนึ่งในบาทต้น อนุญาตไว้ว่า ให้เลกที่เอกโทกันได้ คือเอาโทไปลงพยางค์ที่ ๔ เอกลงพยางค์ที่ ๕ ได้

อีกประการ ๑ ถ้าขัดข้องด้วยคำที่ใช้ไม้เอก อนุญาตให้ใช้คำตายแทนได้ คือคำแม่ กก, กด, กบ, ทั้งหมด และคำแม่ กกา

สระลหุ คือ อะ อิ อุ กับสระผสมด้วยวิสรรชนี คือ เอะ แอะ เอาะ เป็นต้น

ยังมีข้อผ่อนผันอยู่อีกอย่าง ๑ คือให้ใช้ "เอกโทษ" กับ "โทโทษ" นี้แปลว่าคำใดที่พอจะแปลงไม้ผันไปได้โดยไม่ผิดสำเนียง หรือเพี้ยนแต่เล็กน้อย นับว่าใช้ได้ เช่น "เล่น" เขียนเป็น "เหล้น" (โทโทษ) "หน้า" เขียนเป็น "น่า" (เอกโทษ) "หรือ" เขียนเป็น "รื้อ" (โทโทษ) ดังนี้เป็นตัวอย่าง

สร้อย

คือคำซึ่งเพิ่มท้ายบาท ซึ่งกำหนดให้มีได้แต่ฉะเพาะบาท ๑ กับบาท ๓ และแท้จริงก็คือคำที่เหลืออยู่บรรจุลงไม่ได้ในบาทนั้นเอง และมีกำหนดอยู่ว่า สร้อยต้องไม่เกิน ๒ พยางค์

ตามแบบโคลงโบราณ ไม่ว่าคำอะไรใช้เป็นสร้อยได้หมดทั้งนั้น เพราะฉนั้นบางทีอาจจะพบได้ในโคลงแบบโบราณ ว่า

"จำใจไปปราบเสี้ยน เศิกเบียด เบียฬเมือง"

ดังนี้คำว่า "เบียฬเมือง" เป็นสร้อย ซึ่งถ้าใช้ให้เหมาะ ๆ ก็เพราะอยู่

ต่อมาในชั้นหลัง ๆ จึ่งมา เกิดมี อาจารย์บางพวกกำหนดโดยเคร่งครัดว่า คำที่จะใช้เป็นสร้อยนั้น มีอยู่แต่ฉะเพาะบางคำหรือบางสำเนียง ในพวกสำเนียงคือ เอย, อา, ฮา, ฮือ, แอ, เอย, ใน

จำพวกกึ่งคำกึ่งสำเนียง นอ,นา,เนอ, และในจำพวกคำคือ พี่,พ่อ, แม่,ฤๅ, คำเละสำเนียงเหล่านี้ บัญญัติว่าให้ไว้ท้ายที่สุดแห่งสร้อย คือสำหรับต่อกับคำอีกคำ ๑

นอกจากนี้มีสร้อยอยู่อีกอัน ๑ ซึ่ง พบใน หนังสือ ชั้น กรุงรัตน โกสินทร์อยู่บ่อย ๆ คือคำ "บารณี" ซึ่งเปนคำเดียวที่เปน ๓ พยางค์ ที่อนุญาตให้ใช้เปนสร้อย แต่เปนคำที่ยากที่จะเอาเข้าให้เหมาะได้ เพราะยากที่จะแปลความได้

กับยังมีที่อาจารย์ชั้นใหม่อนุญาตให้ใช้อยู่อีกอย่าง ๑ คือ "ก็ดี" ซึ่งออกจะเหมาเอาเปน "สร้อยโทษ" ด้วยซ้ำ แต่แท้จริงเปนสร้อยอย่างแบบโบราณที่คงเหลือมาเท่านั้นเอง

กระทู้

คือประโยคอัน ๑ ซึ่งตั้งขึ้นไว้ แล้วและแต่งโคลงบรรยายความอีกชั้น ๑ ประโยคที่จะตั้งเปนกระทู้นั้น ต้องเลือกให้ได้ประโยคที่มี ๔ คำ (หรือ ๔ พยางค์) หรือ ๘ คำ (หรือ ๘ พยางค์) ที่จะแบ่งออกเปน ๔ ภาคได้โดยสะดวกและได้ความทุกภาค เช่น "มือ, ด้วน, ได้, แหวน" หรือ "เพื่อนกิน, หาง่าย, เพื่อนตาย, หายาก" ดังนี้นับว่าเปนกระทู้อย่างดี แต่ถ้าแบ่งออกแล้วไม่ได้ความเรียบร้อยทั้ง ๔ ภาค เช่น "จบ, บ, ริ, บูรณ" ดังนี้ จัดว่าเปนกระทู้แผลง แต่ก็ใช้ได้เหมือนกัน

การแต่งโคลงกระทู้มักใช้สำหรับผูกหัดการแต่งโคลง คือหัดให้ขยายความจากประโยคอัน ๑ คล้ายหัดเรียงความจากปัญหาฉะนั้น

เพื่อให้เข้าใจแจ่มแจ้งว่าโคลงกระทู้นั้นมีลักษณะอย่างไร จงดูตัวอย่างข้างล่างนี้

(ก) กระทู้ ๑ พยางค์:—

มือ	ซ้ายขวาขาดน้ำ	ฤๅมี
ด้วน	เด็ดดูใดดี	หนึ่งน้อย
ได้	ทองเท่าต่อมตี	แหวนประดับ
แหวน	จะสอดสวมก้อย	กุดสิ้นใส่ไฉน ฯ
		(จากโลกนิติ)

(ข) กระทู้ ๒ พยางค์:—

เพื่อนกิน	สิ้นทรัพย์แล้ว	หน่ายหนี
หาง่าย	หลายหมื่นมี	มากได้
เพื่อนตาย	ถ่ายเทนชี	วาอาตม์
หายาก	ฝากผีไข้	ยากแท้จักหา ฯ
		(จากโลกนิติ)

ถ้าพิจารณาดูโคลงทั้ง ๒ นี้แล้ว ก็คงจะแลเห็นได้ว่า ถูกแบบที่แสดงไว้ คือถ้อยคำในโคลงย่อมบรรยายขยายความที่ตั้งเป็นกระทู้นั้นบาทต่อบาท เช่นในบาท ๑ แห่งโคลงบทที่ ๒ กระทู้ตั้งอยู่ว่า "เพื่อนกิน" เมื่อจะบอกลักษณะแห่งบุคคลชนิดนี้ ก็คง

บอกว่า “สิ้นทรัพย์แล้ว หน่ายหนี้” ดังนี้เอง ซึ่งเป็นคำบรรยายขยายกระทู้โดยตรงทีเดียว

โคลงกระทู้มีข้อจำกัดอยู่มากเช่นนี้ จึงเป็นของที่ใช้ทั่ว ๆ ไปไม่ใคร่ได้ เพราะจะแต่งโคลงกระทู้หลาย ๆ บทติด ๆ กัน และให้เนื้อเรื่องต่อกันด้วยนั้น ย่อมเป็นการยากอยู่ เพราะฉะนั้นนอกจากที่จะใช้สำหรับให้ผู้เริ่มฝึกหัดแต่งโคลง ก็มักใช้แต่สำหรับแสดงสุภาสิตชั่วบท ๑ หรือ ๒ บท จะดำเนินเรื่องราวอะไรด้วยโคลงกระทู้หาสดวกไม่

คำแนะนำ

ในที่สุดนี้ขอแนะนำว่า การที่จะแต่งโคลงควรเลือกใช้แบบที่รู้สึกว่าสดวกแก่ตนนั้นเถิด จึงจะแต่งได้คล่อง แต่ขอตักเตือนว่าที่จะแผลงนอกหลักโคลงไปนั้น ยากที่จะให้เพราะได้ เพราะนักเลงแต่งหนังสือโบราณเขาได้ลองกันมาเสียมากแล้ว ที่เขาเห็นว่าใช้ได้จึงจะตกมาถึงชั้นเรา เพราะฉะนั้นอย่าอุตริมากเกินไปดีกว่า ขอเชิญพิจารณาดูแบบโคลงต่าง ๆ ต่อไปนี้ให้ดีเถิด ฯ

แบบโคลงต่าง ๆ

แบบโคลงเหล่านี้ ได้เก็บมาจากแบบโคลงในจินดามณีบ้าง ในกาพยสารวิลาสินีบ้าง และได้เลือกเอาแต่ฉะเพาะที่ข้าพเจ้าเองเห็นว่าจะพอใช้แต่งเล่นได้

เพื่อง่ายแก่ผู้เรียน ข้าพเจ้าได้เขียนเปนโครงแห่งโคลงขึ้นไว้โดยมาก เพื่อแสดงที่วางเอกโท และแสดงสัมผัส วิธีแสดงสัมผัสคือโยงเส้นต่อกัน.

โคลงสุภาพ

(แบบจากจินดามณี)

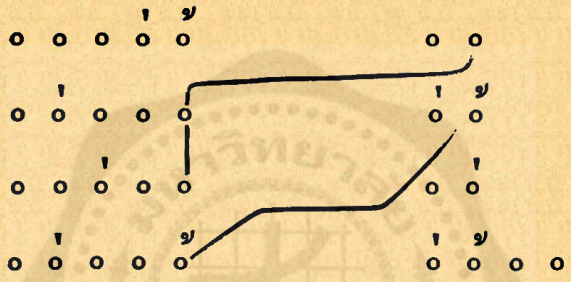

ตัวอย่าง:—

๑ เสียงฦๅเสียงเล่าอ้าง อันใด
เสียงย่อมยอยศใคร ทั่วหล้า
สองเขื่อพี่หลับไหล ลืมตื่น
สองพี่คิดเองอ้า อย่าได้ถามเผื่อ ฯ

โคลงทัณฑี

(แบบจากจินดามณี)

(๑) ตรีเพชรทัณฑี

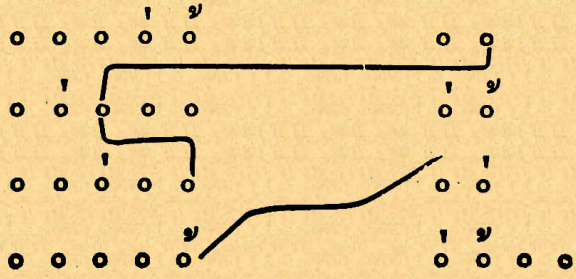

ตัวอย่าง:–

๏ ปางนั้นสองราชไท้ ดาบส
สาพิมตไปมา กล่าวแก้ว
ประทานราชเอารส สองราช
เวนแต่ชูชกแล้ว จึ่งไท้ชมทาน ฯ

อธิบาย: โคลงแบบนี้ ที่แปลกกับโคลงสุภาพอยู่ก็เพียงที่ในบาท ๒ ซึ่งสัมผัสไปตกอยู่ที่พยางค์ที่ ๓ แทนพยางค์ที่ ๕ เท่านั้น นอกจากนั้นก็เหมือนโคลงสุภาพนั้นเอง

(ข) จัตวาทัณฑี

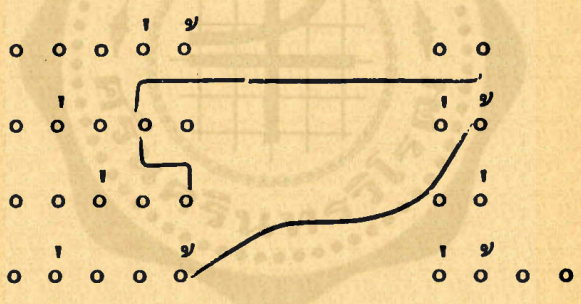

ตัวอย่าง:–

๏ ท้าวไทยนฤเทศข้า ขับหนี
ลูกราชสีพ่ีกลัว ไพร่พ้า
พลเมืองบดูดี ดาลเดือด
กระเหลียดลับลี้หน้า อยู่สร้างแสวงบุญ ฯ

อธิบาย: โคลงแบบนี้ ที่แปลกกับโคลงสุภาพอยู่ก็เพียงในบาท ๒ ซึ่งสัมผัสไปตกอยู่ที่พยางค์ที่ ๔ แทนพยางค์ที่ ๕ เท่านั้น

โคลงกลบท

คือโคลงสุภาพนั้นเอง แต่ใช้วิธีรจนาคล้าย ๆ กลอนกลบท กล่าวคือโยกโย้เล่นต่าง ๆ ดังจะเสดงให้เห็นได้ดีที่สุดแต่โดยให้ดูตัวอย่างดังต่อไปนี้:—

(๑) นาคพันธ์ (จากจินดามณี)

๏ ฝนตกนกร้องร่ำ ครวญคราง
ครางครวญถึงนวลนาง โศกเศร้า
เศร้าโศกร่ำแต่ปาง ไปจาก
จากไปเรียมไฉนเจ้า พี่เพียงตรอมตาย ฯ

(๒) นาคเกี่ยว (โคลงตัวอย่างข้าพเจ้าแต่งขึ้นเอง)

๏ ประสงค์คงชื่อต้อง สงวนศักดิ์
ศักดิ์ประสงค์จงรัก สัตย์ไว้
ไว้แน่และแม้จัก เสียชีพ
ชีพก็ยอมเสียได้ เพื่อไว้สัจจัง ฯ

(๓) นาคเกี่ยว ๒ ชั้น (โคลงตัวอย่างข้าพเจ้าแต่งขึ้นเอง)

๏ ประสงค์คงชื่อต้อง สงวนศักดิ์
สงวนศักดิ์จำต้องรักษ์ สัตย์ไว้
สัตย์ไว้แน่แม้จัก เสียชีพ
เสียชีพยอมเสียได้ เพื่อไว้สัจจัง ฯ

หมายเหตุ— โคลงนาคเกี้ยว นักเลงโคลงเก่า ๆ มีเล่นกันอยู่บ้าง แต่ไม่ได้มีอยู่ในตำราโคลงใด ๆ

(๔) อักษรล้วน (โคลงตัวอย่างของข้าพเจ้าเอง)

๏ ชายชาญชัยชาติเชื้อ เชิงชาญ
สู้เศิกสุดเศิกสาร ส่งสร้อง
ราวรามรุทแรงราญ รอนราพณ์
เกรอกเกรียดไกรกึกก้อง ก่อกู้กรุงไกร ฯ

(๕) อักษรล้วนสลับ (โคลงตัวอย่างของข้าพเจ้า)

๏ เสียงไสยอยกย้อน สรรเสริญ
ร่วงราชข่มขอมเขิน รุทร้าว
เด่นเดชะชนเชิญ ดาดาษ
พึ่งพระทศเทพท้าว พ่างเพี้ยงเทพา ฯ

(๖) สารถีชักรถ (จากจินดามณี)

๏ แจ้งคำถามข่าวแจ้ง คำถาม
ตามแต่รู้บอกตาม แต่รู้
ยากยิ่งสุดความยาก ยิ่งสุด
แท้ธรรมาสู้ สู่แท้ธรรมา ฯ

(๗) บทสังขยา (จากจินดามณี)

๏ ใจจงรักษ์เจ้ารักษ์ จงใจ
ร้อนร่วมในความใน ร่วมร้อน
พ่างจากไปไกลไป จากพ่าง
คนึงแสนยิ่งรักษ์ข้อน รักษ์ข้อนแสนคนึง ฯ

(๘) ทวารประดับ (จากจินดามณี)

๏ ลางวัน ฟังข่าวร้าย วันลาง
ร้อนยิ่ง ไฟฟอนฟาง ยิ่งร้อน
ข่มสุด โศกไปจาง สุดข่ม
กรรมกู ฉันใดส้อน ซัดให้กูกรรม ฯ

อธิบาย – โคลงแบบตั้งแต่ที่ ๔ ถึงที่ ๘ นี้ เขาสำหรับแต่งอวดฝีมือกัน มักพบเป็นบทเดี่ยว ๆ อยู่ ไม่ใคร่ใช้สำหรับเดินเรื่องหามิได้

ถ้าจะกล่าวโดยทั่ว ๆ ไป โคลงกลบทเป็นโคลงแผลง ซึ่งโดยปรกติก็ไม่ใคร่จะมีใครแต่ง เพราะการหาคำให้เหมาะนั้นยากนัก และถ้าจะยิ่งจำกัดเอกโทเข้าด้วยแล้ว ก็จะยิ่งยากหนักขึ้น แต่ครั้นว่าจะไม่นำมารวบรวมไว้ในที่นี้ ก็ดูจะเป็นตำราอันบกพร่องไป จึงนำตัวอย่างมาลงไว้ อย่างน้อยก็พอได้อ่านเล่นเปลก ๆ ฯ

โคลงกระทู้

(๑) กระทู้สามัญ (โคลงตัวอย่างของข้าพเจ้าเอง)

๏ ช่วย กันเกิดพี่น้อง ร่วมชาติ
ทำ สิ่งซึ่งยังขาด อยู่แท้
รั้ว กันศัตรูอาจ จรเหยียบ
บ้าน แตกยับย่อยแล้ สุขได้ฉันใด ฯ

(๒) กระทู้พันธ์ (โคลงตัวอย่างของข้าพเจ้าเอง)

◎ รู้ ดีจงอย่าเว้น ทำดี
จัก ประพฤติชั่วมี แต่ข้อง
รัก ตนจุ่งรักศรี สงวนศักดิ์
ตัว เหละจำจักต้อง ข่มเค้นใจตัว ฯ

(๓) กระทู้ทวีพันธ์ (จากโลกนิติ)

◎ ช้างสาร หกศอกไซ้ เสียงา
งูเห่า กลายเปนปลา อย่าต้อง
ข้าเก่า เกิดแต่ตา ตนบู่ ก็ดี
เมียรัก อยู่ร่วมห้อง อย่าไว้ใจวาง ฯ

(๔) กระทู้ยืน (จากโลกนิติ)

◎ เสีย สินสงวนศักดิ์ไว้ วงศ์หงส์
เสีย ศักดิ์สู้ประสงค์ สิ่งรู้
เสีย รู้เร่งดำรง ความสัตย์ ไว้นา
เสีย สัตย์อย่าเสียสู้ ชีพม้วยมรณา ฯ

(๕) กระทู้สกัดแคร่ (จากจินดามณี)

◎ เนตร์ คมสมลักษณ์เนื้อ นิล เนตร์
น้อง จะวอนวานเชฐ เหนี่ยว น้อง
ส่อง ศรห่อนถูกเภท เรียม ส่อง
มา สบจบจวบห้อง ต่อเท้าวัน มา ฯ

(๖) กระทู้พันธวิสติ (จากจินดามณี)

๏ พี่ พบ รักษ์ ชู้ ช่าง วิงวอน
เยาว สวาท ครวญ คนึง นอน แนบน้อง
เจ้า คลาศ บ่วน ถึง สมร เสมอหนึ่ง
หลบ ภักตร์ อยู่ นาง ข้อง คิ่งแค้นฤๅไฉนฯ

(หมายเหตุ—อ่านลงมาเป็นแถว ฯ ได้ความต่อกันเป็นกลอน ถ้าอ่านซ้ายไปขวาโดยปรกติเป็นโคลง เป็นของปลาดเท่านั้น ไม่เคยเห็นในหนังสือใดนอกจากจินดามณี)

โคลงตั้น

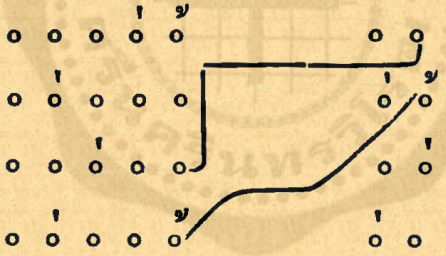

ตัวอย่าง—

๏ สรรเพชญ์กรูเกลื่อนพ้อง พลพฤนท์
โจมจ่ายลาวฦๅฤทธิ์ ร่อนแกล้ว
เพี้ยงพระสุรินทรา ธิกราช
ตามต่อยไพริศเล้ว เลอศบรรพ์ ฯ
(จากยวนพ่าย)

THE LIBRARY
THE COLLEGE OF EDUCATION
BANGKOK. THAILAND

โคลงโบราณ

จงสังเกตไว้ว่า โคลงโบราณเขาไม่ใคร่จะจำกัดเอกโทนัก ถ้าเอาลงได้ก็เป็นดี แต่ถ้าไม่ได้ก็ไม่ลงที่เดียว หรือใช้เอกโทโทษก็ได้ คำแม่กก, กด, กบ, สังเกตว่าโบราณมักใช้แทนโทอยู่โดยมาก

ข้อสำคัญในการแต่งโคลงโบราณก็มีแต่เพียงวางสัมผัสให้ถูกแบบเท่านั้นเป็นพอแล้ว

ตัวอย่างโคลงเหล่านี้ โดยมากมาจากกาพยสารวิลาสินี.

(๑) วิชชุมาลี (คือโคลงดั้นนั่นเอง แต่ไม่จำกัดเอกโท)

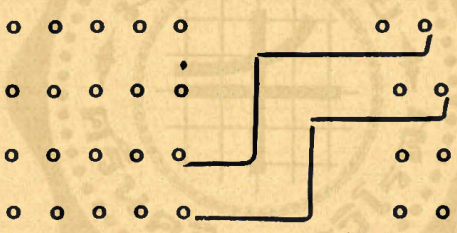

ตัวอย่าง –

◎ ข้าแต่พระพุทธเกล้า มุนินทร์
ลายลักษณะบาทหัตถ์ วิจิตร์
ชนนิกรไหว้อาจิณ คืนค่ำ
ตั้งกระหม่อมข้านิตย์ เท่ามรณ ฯ

(๒) มหาวิชชุมาลี (เพิ่ม ๒ พยางค์บาทท้าย)

◎ ข้าแต่พระพุทธเกล้า มุนินทร์
ลายลักษณะบาทหัตถ์ วิจิตร์
ชนนิกรไหว้อาจิณ คืนค่ำ
ตั้งกระหม่อมข้านิตย์ ต่อเท่าเมื่อมรณ ฯ

(๓) วิชชุมาลี่แผลง (ของข้าพเจ้า)

๏ ข้าแต่พระพุทธเกล้า มุนินทร์
ลายลักษณะบาทหัดถ์ วิจิตร์
ชนนิกรไหว้อาจิณ คืนค่ำ
ตั้งกระหม่อมนิตย์ข้า ดุษฎี ฯ

(๔) จิตรลดา

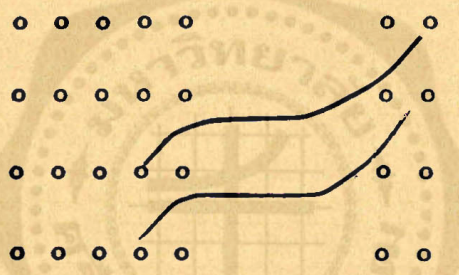

ตัวอย่าง—

๏ พระจันทรเพ็ญแผ้ว สรัทกาล
ชช่วงโชติพรายงาม รุ่งฟ้า
ให้คนชื่นบานนิตย์ ทุกหมู่
รัศมีเรืองกล้าแหล่ง เวหา ฯ

(๕) มหาจิตรลดา (เพิ่ม ๒ พยางค์บาทท้าย)

๏ พระจันทรเพ็ญแผ้ว สรัทกาล
ชช่วงโชติพรายงาม รุ่งฟ้า
ให้คนชื่นบานนิตย์ ทุกหมู่
รัศมีเรืองกล้าแหล่ง แห่งห้องเวหา ฯ

(๖) จิตรลดาแผลง (ของข้าพเจ้า)

◎ พระจันทรเพ็ญแผ้ว สรัทกาล
ชช่วงโชติพรายงาม รุ่งพ้า
ให้คนชื่นบานนิตย์ ทุกหมู่
รัศมีเรืองโรจน์กล้า เวหา ฯ

(๗) สินธุมาลี

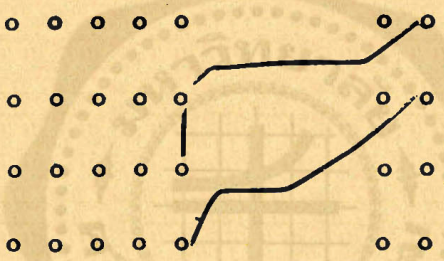

ตัวอย่าง :

◎ ข้าแต่พระพุทธเจ้า ใจปราชญ์
รัศมีองค์โอภาส รุ่งพ้า
พระสุรเสียงเพราะฉลาด โลมโลก
สัตบุรุษทั่วหล้า ชมนิตย์ ฯ

(๘) มหาสินธุมาลี (เหมือนโคลงสุภาพ แต่ไม่จำกัดเอกโท)

◎ ข้าแต่พระพุทธเจ้า ใจปราชญ์
รัศมีองค์โอภาส รุ่งพ้า
พระสุรเสียงเพราะฉลาด โลมโลก
สัตบุรุษทั่วหล้า ชมนิตย์ชื่อธรรม ฯ

(๙) สินธุมาลีแผลง (ของข้าพเจ้า)

๏ ข้าแต่พระพุทธเจ้า ใจปราชญ์
รัศมีองค์โอภาส รุ่งพ้า
พระสุรเสียงเพราะฉลาด โลมโลก
สัตบุรุษสำเสก ชมนิตย์ ฯ

(๑๐) นันทะทายี

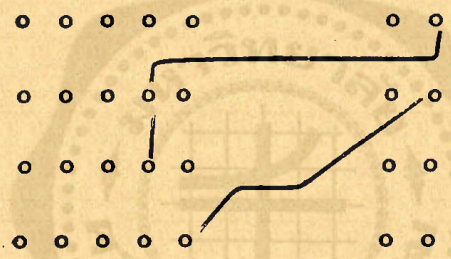

ตัวอย่าง:

๏ พระสุริยทรงเดช เสด็จฉาย
หาวหนพรายพรายเรือง รุ่งเร้า
ปทุมิกรผายกลีบ รสคลี่
เฉกพระพุทธเจ้า เตือนโลก ฯ

(๑๑) มหานันทะทายี (เพิ่ม ๒ พยางค์ที่บาททำย)

๏ พระสุริยทรงเดช เสด็จฉาย
หาวหนพรายพรายเรือง รุ่งเร้า
ปทุมิกรผายกลีบ รสคลี่
เฉกพระพุทธเจ้า เตือนโลกเห็นธรรม ฯ

(๑๒) นันทะทายี่แผลง (ของข้าพเจ้า)

๏ พระสุริยทรงเดช เสด็จฉาย
หาวหนพรายพรายเรื่อง รุ่งเร้า
ปทุมิกรผายกลีบ รสคลี่
เฉกพระเปนเจ้าตรัส เตือนโลก ฯ

(หมายเหตุ โคลงที่ ๒, ๕, ๘, ๑๑, แผลงก็ได้เช่นกัน)

โคลงเยี่ยงโบราณ

(ของข้าพเจ้า)

(๑) วชิรมาลี่

๏ องค์พระพุทธเจ้า โคบาล
สอนธรรมสมานจิต สัตบุรุษ
นำแน่วสู่นิรพาน พ้นทุกข์
พระนราศภสุทธิ์ ศาสดา ฯ

(๒) มุกตะมาลี่

๏ ธรรมาดิเรกรุ้ง ชวลิต
น้อมนำดวงจิตจร สู่ชอบ
สละไตรทุจริต เห็นโทษ
ธรรมะดั่งกอบแก้ว โกยทอง ฯ

(๓) รัตนะมาลี่

๏ อีกผองสาวกเจ้า ทรงจำ
กำหนดบทพระธรรม สอนโลก
สงฆ์ประดุจนำทาง รอดบาป
เหมือนช่วยให้ส่างโศก สุดภัย ฯ

(๔) จิตรมาลี่

๏ ไตรรัตน์ชงัดยิ่ง เทวัญ
ใครพึ่งพึงสู่สวรรค์ แม่นแท้
ไตรรัตน์ย่อมกันภัย อุบาทว์
ใครพึ่งถึงแม้ทุกข์ ส่างสูญ ฯ

หมายเหตุ โคลง ๔ แบบนี้ ไม่มีในตำราโคลงแห่งใด ๆ (หรือมีข้าพเจ้ายังไม่ได้พบ) เพราะฉนั้นจึงขนานนามใหม่ แต่จะว่าเปนของแผลงนอกครูไปทีเดียวนั้นไม่ได้ เพราะในหนังสือโบราณเช่นโองการแช่งน้ำ และยวนพ่าย มีคณะโคลงคล้ายเช่นนี้อยู่บ้าง ฯ

พระราชวิจารณ์

เทียบลัทธิพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานกับมหายาน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจก

เนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณ

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง

ในวันตรงกับเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

พระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงฉายในราว ๆ เวลาเมื่อทรงพระราชนิพนธ์หนังสือนี้

สารบาญ

พระราชนิพนธ์คำนำ ต้นสมุด

ถวายพระหัตถ์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรา
นุวัดติวงศ์ ลงวันที่ ๒๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๑ ทรง
แถลงมูลเหตุที่ทรงพระราชวิจารณ์หนังสือนี้ หน้า (๑)

พระราชหัตถเลขาฉะบับที่ ๑ ถึงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศ
รานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒
(พ.ศ. ๒๔๖๖) หน้า ๑

ว่าด้วยฟ้าเหียนแลห้วนเจี๋ยงพรตจีนไปสืบศาสนา
ในอินเดีย ,, ๒

ว่าด้วยอังกฤษพบเมืองปาตลิบุตรแลรอยพระ
พุทธบาท ,, ๒

ว่าด้วยพวกจีนทำเครื่องจักร์สวดมนต์ ,, ๒

ว่าด้วยฝีมือการก่อสร้างของไทยเดี๋ยนมาจากฝรั่ง ,, ๔

พระราชหัตถเลขาฉะบับที่ ๒ ถึงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศ
รานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒
(พ.ศ. ๒๔๔๖) ,, ๕

ว่าด้วยพระถังกาพาถึงอินเดียมาสยาม ,, ๕

ว่าด้วยพวกมหายานและพวกหินยานมีมาด้วยกัน
แต่เดิมแล้ว หน้า ๗
ว่าด้วยพุทธศาสนาก่อนพระเจ้าอโศก ,, ๗
ว่าด้วยพระเจ้าอโศกสร้างนรก ,, ๗
ว่าด้วยพระเจ้าอโศกถือพุทธศาสนา ,, ๗
ว่าด้วยพระเจ้าอโศกประกาศถือพุทธศาสนา
สำหรับชาติ ,, ๙
ว่าด้วยลัทธิศาสนาเชน ,, ๑๐
ว่าด้วยพระมหินทรที่ไปลังกา ,, ๑๑
ว่าด้วยเรื่องมหายานที่พ้าเหียนเล่า ,, ๑๒
ความสันนิษฐานสังคายนาครั้งทำที่ลังกา ,, ๑๓
พระราชหัตถเลขาฉะบับที่ ๓ ถึงสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศ
รานุวัดติวงศ์ ลงวันที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒
(พ.ศ. ๒๔๔๖) พระราชทานความสันนิษฐานเรื่อง
ลัทธิมหายานและหินยาน ,, ๑๕
ความสันนิษฐานเรื่องมหายานและหินยาน ,, ๑๕
ว่าด้วยมหายานและหินยานมีมาแต่ครั้งพุทธกาล ,, ๑๖
ว่าด้วยสงฆ์สาวกแยกกันเปน ๒ พวก ,, ๑๖
ว่าด้วยพวกหินยานตั้งโรงเรียน ๖ ตามหนังสือญี่ปุ่น ,, ๑๗
ว่าด้วยลำดับพุทธกิจตามหนังสือญี่ปุ่น ,, ๑๗

ว่าด้วยพงศาวดารเมืองปาตลิบุตรตามรายงานของผู้ชุด
ค้นโบราณสถานและโบราณวัตถุ หน้า ๑๙
พงศาวดารเมืองปาตลิบุตรสมัยพระเจ้าอโศก ,, ๒๔
ว่าด้วยการก่อสร้างสมัยพระเจ้าอโศก ,, ๒๕
ว่าด้วยความชุดโซมแห่งเมืองปาตลิบุตร ,, ๒๖
อนุมานการปกครองและการศึกษาครั้งพุทธกาล ,, ๒๗
ว่าด้วยลำดับแห่งสังคายนา ,, ๓๑
สันนิษฐานการแต่งหนังสือเรื่องพุทธศาสนาของพวก
มหายานและพวกหีนยาน ,, ๓๕
สันนิษฐานหลักเดิมของศาสนาต่าง ๆ ,, ๓๗

คำนำ

สำหรับงานพระราชกุศลในวันคล้ายวันสวรรคตของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงครานี้ ข้าพเจ้าใคร่จะพิมพ์หนังสือแจกเหมือนอย่างที่แล้วมา จึงได้ให้ค้นหาพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงที่ยังเหลืออยู่ไม่เคยพิมพ์ กรมราชเลขาธิการค้นพบพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ข้าพเจ้าได้อ่านตรวจดูเห็นว่าเป็นเรื่องที่ให้ความรู้เรื่องพระพุทธศาสนาและตำนานพระศาสนาในเมืองไทย เห็นว่าควรพิมพ์แจกในงานนี้ได้ จึงได้สั่งให้จัดพิมพ์ขึ้น พระราชวิจารณ์เรื่องนี้เป็นเรื่องเด็กน้อยแสะมีใจความสั้นก็จริง แต่ก็เป็นเรื่องที่น่าอ่าน ทั้งแสดงให้เห็นว่าพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงพระปรีชารอบคอบเพียงไร ทรงพยายามหาความรู้ในเรื่องทุกเรื่อง. ด้วยเหตุนี้เองพระองค์ท่านจึงต้องนับว่าเป็นอัจฉริยบุรุษ และเป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ยอดเยี่ยมของประเทศสยาม เพราะท่านมิได้ทรงนิ่งเฉย ท่านทรงพยายามหาความรู้อยู่เสมอ. เมื่อผู้ที่เป็นใหญ่เป็นประธานของชาติทรงมีความรู้รอบคอบอย่างนี้ จึงเป็นโชคลาภอันประเสริฐของประเทศ. พวกเราผู้เป็นพระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาท ก็ควรโดยเสด็จในทางที่ชอบอันนี้ ควรพยายามเบิดหูเบิดตาอยู่เสมอ ให้มีความรู้กว้างขวางที่สุดที่จะเป็นได้ ย่อมเป็นประโยชน์ในการที่เราจะทำการงานของเราตามหน้าที่เสมอ.

พระราชวิจารณ์เรื่องนี้เป็นพระราชหัตถเลขา พระราชทานพระบรมราชาธิบายแด่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ข้าพเจ้าจึงได้ให้ทูลถามพระองค์ท่านว่า เหตุเบื้องต้นที่จะทรงพระราชวิจารณ์เรื่องนี้ขึ้นนั้นมีมาอย่างไร ข้าพเจ้าได้ให้พิมพ์ถายพระหัตถ์ของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศ ฯ ทรงตอบในข้อนี้ไว้ด้วยแล้ว และได้ให้พิมพ์ภาพรูป วาณี ซึ่งเป็นต้นเหตุให้ทรงพระราชวิจารณ์ไว้ด้วย ข้าพเจ้าหวังว่าท่านผู้ที่ได้รับแจกหนังสือนี้ คงมีความพอใจทั่วกัน.

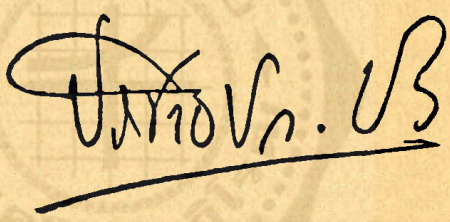

ส่วนไกลกังวล หัวหิน

วันที่ ๑๔ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

ลายพระหัตถ์

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศเธอ เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ

บ้านปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๕ กันยายน ๒๔๗๑

เจ้าพระยามหิธร ราชเลขาธิการ

ได้รับหนังสือของท่าน ที่ ๘๑/๒๐๒๘ ส่งสำเนาพระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งพระราชทานถึงฉัน ทรงพระราชวิจารณ์ในเรื่องลัทธิมหายานกับหินยาน โปรดเกล้า ฯ ให้ถามความแก่ฉันเพื่อประกอบเรื่อง จะโปรดเกล้า ฯ ให้ตีพิมพ์พระราชทาน ในงานวันที่ ๒๓ ตุลาคม ถ้ามีสำเนาหนังสือฉันกราบบังคมทูลประการใด ก็ให้ส่งมาด้วยนั้น

ฉันได้เพียรค้นหนังสือเก่าที่เก็บไว้หมดแล้ว มีความเสียใจจริง ๆ ค้นไม่พบหนังสือที่เกี่ยวกับเรื่องนี้เลย เคยมีอันตรายถูกปลวกขึ้นกัดหนังสือเสียไปบ้างคราวหนึ่ง ทำให้สงสัยไปว่าเรื่องนี้จะถูกปลวกกัดเสียสูญไปในครั้งนั้น แต่อย่างไรก็ดี หนังสือของฉันอันติดต่อกับพระราชวิจารณ์นี้ไม่สำคัญเลย เป็นแต่กราบบังคมทูลถามเพื่อศึกษาเท่านั้น เค้าต้นเรื่องอันเป็นเหตุให้ทรงพระราชวิจารณ์จำได้อยู่บ้าง ดั่งจะบรรยายต่อไปนี้

ในกาลครั้งหนึ่ง กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ ทรงพระดำริทำพระบฏเด็ก ๆ ขาย ให้พระวรรณวาดวิจิตร (ทอง) เขียนตัวอย่างเป็นปางมารประจญ แล้วส่งออกไปตีพิมพ์ที่เมืองนอก ครั้นได้เข้ามาก็ส่งไปจำหน่ายตามร้าน เป็นที่ต้องตาต้องใจคนเป็นอันมาก ขายดีเล่าลือจนทราบถึงพระกรรณ · ตรัสถามถึงลักษณพระบฏนั้น ฉันจึ่งไปซื้อมาถวาย · แผ่นหนึ่งก็พอพระราชหฤทัย

ต่อมากรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจเห็นว่าขายดีมีกำไรมาก จึ่งทรงจัดให้ช่างเขียนขึ้นอีกหลายแบบ ส่งออกไปให้ทำเข้ามาอีก แล้วคนอื่นก็สั่งทำเข้ามาขายด้วย ต่างคิดค้นหาแบบเก่าใหม่ ที่หวังว่าคนจะชอบส่งไปเป็นตัวอย่าง เป็นการแย่งขายแย่งประโยชน์กันตามเคย พระบฏต่าง ๆ จึ่งมีทอย ๆ กันเข้ามามาก

ฝ่ายฉันเห็นว่ามีพระราชหฤทัยใฝ่อยู่ในพระบฏที่เขาทำเข้ามาขายนั้น เวลาเที่ยวเดินเล่นตามถนนเห็นแบบที่ทำเข้ามาใหม่ ก็ซื้อส่งขึ้นถวายต่อไปเนือง ๆ

พระบฏแบบที่ซื้อถวาย เป็นเหตุให้ทรงพระราชวิจารณ์เรื่องลัทธิมหายานกับหีนยานนี้ เป็นรูปกอบัวขึ้นจากน้ำ ดอกกลางเป็นดอกบัวบาน มีรูปนางนั่งขัดสมาธิอยู่บนนั้น หัตถ์ซ้ายพาดตักอย่างพระมารวิชัย ในอุ้งหัตถ์มีดวงแก้ว หัตถ์ขวาทำอาการกวักดุจพระคันธารราษฎร์ ดอกริมเป็นดอกบัวโรย เบื้องขวามีรูปบุรุษ เบื้องซ้ายมีรูปสตรีนั่งพับเพียบประนมมืออยู่บนนั้น เบื้องบนมีรูปเทวดาถือเครื่องสักการะคั้นเมฆสองแถว

ซ้อนกัน เบื้องล่างมีรูปนาคกับสัตว์ต่าง ๆ ติดความไม่ออกว่าเป็นรูปอะไร แต่มีท่วงทีคล้ายพระทางลัทธิมหายานอันเคยเห็นมาเนือง ๆ ซึ่งทำเป็นดอกบัวขึ้นจากน้ำ มีพระพุทธรูปนั่งบนนั้นองค์เดียวบ้าง สามองค์บ้าง ห้าองค์บ้าง จึงพระราชทานไปสอบถามกรมพระสมมตอมรพันธุ์ แล้วพระราชทานพระราชหัตถเลขาถึงฉัน ตามที่ปรากฏอยู่ในลำเนาฉะบับต้นนั้น

ฉันไม่ทราบลัทธิทางมหายาน มีใจใคร่จะทราบ จึงเขียนหนังสือกราบบังคมทูลถาม ท้าวถึงความคาดคะเนตามที่สังเกตเห็นมาบ้าง จึงทรงพระราชวิจารณ์พระราชทาน ตามที่ปรากฏในลำเนาฉะบับหลังๆ ต่อไปนั้น

ส่วนทางที่กรมพระสมมตอมรพันธุ์ไปสืบนั้น ได้ความว่าเป็นแบบที่สมเด็จพระวันรัตน (แดง) คิดออกจากคาถาอันหนึ่ง ซึ่งมาในพวกหนังสือสัททาวิเสส ให้เขียนเข้ากรอบไว้ ท่านเรียกว่ารูปสุนทรีวาณี กรมพระสมมตอมรพันธุ์ได้นำรูปแผ่นต้นนั้นมาถวายทอดพระเนตร มีอธิบายยืดยาวจำไม่ได้ แต่ได้ไปเรียนถามสมเด็จพระพุฒาจารย์มาใหม่แล้วดังจะเล่าต่อไป รูปนั้นเป็นที่ต้องพระราชหฤทัยในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเป็นอันมาก จนถึงทรงพระราชดำริจะทำประกอบกับแผ่นศิลาจารึกประดิษฐานไว้ที่โรงเรียนวัดเบญจมบพิตร ดูประหนึ่งจะทรงพระราชดำริให้เป็นที่ระลึกถึงสมเด็จพระวันรัตนด้วย

สมเด็จพระพุฒาจารย์อธิบายว่า รูปสุนทรีวาณีนั้นหมายเป็นพระธรรม ดอกบัวนั้นหมายเป็นพระโอษฐพระพุทธเจ้า ตามที่มาในคาถานั้นเป็นหลัก

มุนินฺท วทนมฺพุช คพฺภสมฺภว สุนฺทรี
ปาณินำ สรณำ วาณี มยฺหำ ปีณยตำ มนำ ฯ

วาณี นางพ้า คือพระไตรปิฎก มุนินฺท วทนมฺพุช คพฺภสมฺภว สุนฺทรี มีรูปอันงาม เกิดแต่ห้องแห่งดอกบัว คือพระโอษฐแห่งพระพุทธเจ้า ผู้เป็นจอมแห่งนักปราชญ์ทั้งหลาย ปาณินำ สรณำ เป็นที่พึ่งแห่งสัตว์ ผู้มีปราณทั้งหลาย มยฺหำ ปีณยตำ มนำ จงยังใจแห่งข้าพเจ้าทั้งหลาย ให้ยินดี ฯ สมเด็จพระวันรัตนกล่าวว่า อาจารย์ของท่าน ทั้งทางคันถธุระ และวิปัสสนาธุระ สอนให้บริกรรมคาถานี้ ก่อนที่จะเริ่มเรียนพระปริยัติ และเข้าที่ภาวนาทุกคราวไป ท่านผู้ใหญ่ทั้งหลายมีสมเด็จพระสังฆราช วัดราชสิทธารามเป็นต้น ถือนับถือคาถานี้อยู่ทั่วกัน จนกระทั่งอาราธนาธรรมก็ใช้คาถานี้ ท่านจึงคิดเอามาผูกเป็นรูปปรุงเปรียบเข้าอีกหลายอย่าง หัตถ์ขวาแห่งสุนทรีวาณีซึ่งทำให้เป็นอาการกวักนั้น เพื่อจะให้ได้กับคำว่าเอหิปสฺสิโก ดวงแก้วในหัตถ์ซ้ายนั้น เปรียบเป็น อมต รูปบุรุษเบื้องขวานั้น เปรียบเป็นภิกษุสงฆสาวก รูปสตรีเบื้องซ้ายนั้น เปรียบเป็นพระภิกษุณีสงฆสาวิกา เทวดาแถวล่างนั้นหมายถึงเทวโลก พรหมแถวบนหมายถึงพรหมโลก ต่างมาทำสักการบูชา น่านน้ำภายใต้นั้น เปรียบด้วยสังสารวัฏฏ์ นาคและสัตว์น้ำนั้น เปรียบเป็นพุทธบริษัท ท่านหาหมื่นศิริชัยสังกาศ เจ้ากรม (แดง) มาเขียนแล้วเข้ากรอบเป็นฉบับแต่ตั้งไว้บูชา ภายหลังได้ทำเป็นรูปหล่อขึ้นด้วย เมื่อท่านอาพาธด้วยถูกสุนัขบ้ากัด พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จพระราชดำเนินไปเยี่ยม

ทอดพระเนตรเห็นตรัสถามว่ารูปอะไร ท่านทูลว่ารูปวาณี แต่มิได้ตรัสซักไซ้ประการใดต่อไป เห็นจะเป็นด้วยทรงเกรงใจว่าท่านกำลังอาพาธอยู่ เมื่อท่านถึงแก่มรณภาพแล้ว กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจให้มายืมรูปเขียนไปถ่ายทำแบบตีพิมพ์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทอดพระเนตรเห็นแบบตีพิมพ์คงจะทรงระลึกได้ จึงโปรดเกล้า ฯ ให้กรมพระสมมตอมรพันธุ์ไปสอบถาม และนำรูปมาถวายทอดพระเนตร รูปเดิมนั้นเดี๋ยวนี้ก็ยังอยู่ สมเด็จพระพุฒาจารย์รักษาไว้

ข้อความทั้งนี้ จะสมควรนำขึ้นกราบบังคมทูลพระกรุณาหรือไม่ แล้วแต่ท่านจะเห็นสมควร ได้ส่งสำเนาพระราชหัตถเลขาคืนมานี้แล้ว.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

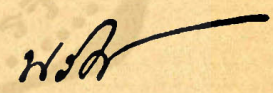

พระราชวิจารณ์

เทียบลัทธิพระพุทธสาสนาฝ่ายหีนยานกับมหายาน

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์

พระราชหัตถเลขาฉะบับที่ ๑

พระที่นั่งบรรณาคมสรณีย์

วันที่ ๑๔ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒

ถึง เจ้าพ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

รูปภาพที่ส่งมาวันนี้ ๒ แผ่นนั้น เคยเห็นเขวนอยู่ตามตลาด แต่พระพุทธรูปอีกแผ่นหนึ่งไม่เคยเห็นแปลกดี กิริยาอาการช่างเปนรูปช้างมหายานเสียจริง ๆ ได้ส่งออกไปสอบถามกรมขุนสมมต ๆ ว่าได้ทราบแต่ว่ามีคัมภีร์เปนพวกสัทธาวิเศษกล่าวถึงเรื่องนี้ สมเด็จพระวันรัตน์เก็บมาจากคัมภีร์นั้นไม่ทราบว่าชื่อคัมภีร์อะไร ฉันได้ขอให้กรมสมมตสอบถามพระธรรมโกษาและพระศรีสมโพธิเห็นจะได้ความ

เรื่องมหายานและหีนยานแยกกันอย่างไรมีพงศาวดารซึ่งพรตญี่ปุ่นเก็บมาแต่งเปนภาษาอังกฤษบอกวงศ์เห่งพรตญี่ปุ่น เขาได้ให้ฉันได้ถวายกรมหมื่นวชิรญาณไป ยังยืดไว้สืบค้นจนเดี๋ยวนี้ เมื่อแรกนี้ใกล้เคียง

กันมากถึงอยู่ร่วมอารามแต่แยกเป็นคนละคณะ พ้าเหี้ยนซึ่งเป็นพรตจีนออกไปสืบข่าวพระศาสนาที่อินเดียก่อนคฤสตศักราช ๒๐๐ ปี ได้ไปถึงเมืองปาตลิบุตร ได้ไปที่วัดอโศการามและกุกกุฎารามได้พบพระสงฆ์ทั้งสองคณะอยู่กุฎิคนละฟาก มีเสาศิลาซึ่งจารึกคำพระเจ้าธรรมาโศกถวายสักลชมพูทวีปเป็นพุทธบูชา ๓ ครั้ง กุฎิฟากหนึ่งเป็นมหายานฟากหนึ่งเป็นหีนยาน พ้าเหี้ยนออกไปขัดข้องด้วยภาษา จึงได้เที่ยวไปในประเทศอื่น ๆ มีการศึกษาบทเป็นต้นถึง ๓ ปีแล้ว จึงย้อนกลับมาในมคธราฐ เข้าเรียนพระวินัยในสำนักมหายานแล้วพวกมหายานให้ลอกคัดพระวินัย พระสูตร พระปรมรรถ อยู่อีก ๒ ปีจึงแล้ว รวมเป็นเวลา ๑๐ ปีเศษ จึงได้กลับไปเมืองจีน

ภายหลังมีพรตจีนอีกรูปหนึ่ง ชื่อห้วนเจี๋ยงออกไปเมื่อก่อนคฤสตศักราช ๓๐๐ ปี เวลานั้นเมืองปาตลิบุตรร้างไปมากแล้ว พระสงฆ์ไม่มี แต่เสนาสนเหล่านั้นยังมีรากปรากฏอยู่

บัดนี้องกฤษไปค้นพบตำบลที่ตั้งเสนาสนและเจดียสถานต่าง ๆ ทั้งวังและเมืองซึ่งอยู่บนบกบ้างจมอยู่ในน้ำบ้าง ได้หลักฐานสำคัญเป็นอันมาก ขาดสิ่งซึ่งต้องการอย่างยิ่งอยู่นั้น คือคำจารึก หลักศิลามีถึง ๓ หลัก แต่แตกย่อยกระจาย เก็บมาคุมเข้าได้ก็ยังไม่ถึงตัวหนังสือ ที่ชำรุดมากนัก เพราะมีมิจฉาทิษฐิไปทำลาย แล้วซ้ำถูกสายน้ำกัดผ่าเข้าไปในกลางเมืองด้วย ดีที่พบรอยพระพุทธบาทซึ่งเหยียบไว้ ที่ ริมแม่น้ำเมื่อเวลาจะไปปรินิพพาน แต่ยังไม่ได้สร้างเป็นเมืองนั้น ครั้นเมื่อสร้างเป็นเมืองแล้ว พระ

เจ้าอโศกเชิญเข้ามาไว้ในพระราชวัง ขนาดแผ่นศิลาและรอยต้องกันกับพรตพ่าเหียนและพรตห้วนเจี่ยงได้ไปเห็น ศิลานั้นเป็นศิลาทรายขนาดเป็นคั่นบันไดท่าเรือจ้าง กว้าง ๒ ฟุต ยาว ๒ ฟุตครึ่ง รอยพระพุทธบาทนั้นวัดแต่ปลายนิ้วจนถึงส้นได้ฟุต ๑ กับ ๖ นิ้ว กว้างในที่กว้าง ๖ นิ้ว รอยลายที่ปรากฏอยู่ที่นิ้วอุตคุตเป็นดอกไม้ คือก้นหอย เตะพวงปลายต่อลงมา แต่เดี๋ยวนี้ชำรุดมาก ด้วยชาวบ้านใช้ลับมีด พระบาทนี้ช่างห่างกับเราเสียจริง ๆ ถึงพรตจีน ๒ รูปก็ได้กล่าวไว้ว่ารอยโตกว่าชนสามัญ เพราะพระพุทธเจ้าโตมาก แต่ยังหาถึงใจท่านพวกลังกาไม่

ที่กล่าวมานี้ เพื่อจะให้เห็นว่าหีนยานกับมหายานอยู่ด้วยกันมาแต่ก่อน หีนยานเห็นจะคอยหารมหายานอยู่เสมอ แต่เพราะรกรากอันเดียวกัน จึงไม่หารเสียหมด เพราะมีมูลอยู่บ้าง เช่นกับมูลแห่งสาสนามหายาน ถือว่ามีพระพุทธเจ้าโลกธาตุละองค์ มีพระพุทธอมิตาภา ซึ่งอยู่ในศุขสันคร จึงมีสูตรสำหรับบูชาพระพุทธเจ้าทั้งหลาย ยิ่งท่องสูตรเหล่านั้นได้มากเท่าใดยิ่งได้บุญ จนพวกจีนทำเครื่องจักร์สวดมนต์ ข้างฝ่ายสูตรสัมพุทเธของเรามีมูลเป็นอันเดียวกัน บอกอานิสงส์ก็คล้ายกัน แต่ตัดชื่อเสียงลงเสียเป็นอันมาก ปรากฏว่ามาจากครูเดียวกับมหายาน ฉันเข้าใจว่ารูปที่สมเด็จพระวันรัตน์เขียนมาจากคัมภีร์ใดคัมภีร์นั้นจะเป็นมหายานแปลงเช่นสัมพุทเธ

อนึ่งมีเรื่องซึ่งเป็นอินเตอเรสของข้างที่เก็บไว้ว่าจะบอก แต่ท่าจะลืมเสีย ไหน ๆ วันอาทิตย์ก็ปล่อยเสียที

ข้างฝรั่งเขากล่าวกันมานานนักหนาแล้วตั้งแต่ฉันไปอินเดีย บรรดาผีมือช่างที่เราเรียกว่าฮินดู เขาเรียกว่ากรีก เป็นคู่กันกับมโฮมาดัน กรีกเป็นของเก่า มโฮมาดันเป็นของใหม่ ได้นึกเถียงในใจเสมอมาแล้วก็ค่อยรู้มาทีละน้อย ๆ จนบัดนี้ลงใจเชื่อเสียแล้ว เหตุที่เชื่อนั้น คือ ในประเทศอินเดียก่อนแต่พระเจ้าอโศกขึ้นไป ปราสาทราชมนเทียรกำแพงเมืองและวัด ทำด้วยไม้ทั้งนั้น จนเมืองปาตลิบุตรที่พบนี้ กำแพงยาว ๔ ไมล์ กว้างไมล์ ๑ ก็ใช้เสาไม้รังปักเป็น ๒ ชั้น ถมดินกลาง การช่างศิลาเกิดขึ้นในประเทศนั้นยอดที่อาเลกแซนดราดิเกรตมาตั้งอยู่ จันทรคุปตซึ่งเป็นต้นวงศ์พระเจ้าอโศกได้รบพุ่งกันแล้วกลับเป็นไมตรี สืบวงศ์มาจึงได้ไล่กรีกออกได้ ตกมาถึงครั้งอโศก เริ่มสร้างเครื่องศิลาเมื่อสร้างพระเจดีย์ ๘๔๐๐๐ บรรดาเครื่องศิลาที่มีอยู่ในอินเดีย ไม่มีอะไรเก่ากว่าที่อโศกสร้างทั้งสิ้น ในเมืองปาตลิบุตรนี้เอง ขุดได้บัวปลายเสา รูปเป็นกรีก ลวดลายทั้งแก้ไขบ้างแล้วก็ยังมีลายกรีกติดอยู่ เพราะฉะนั้นข้อที่เราจะทำอะไรไม่ให้ฝรั่งเห็นว่าเลียนอย่างฝรั่ง เห็นจะไปไม่รอด แต่เป็นเครื่องอุดหนุนให้เราเถียงว่าไม่ใช่เอาอย่างฝรั่ง เพราะเราเอาอย่างผู้ซึ่งเขาเอาอย่างฝรั่งถึง ๒๐๐๐ ปีเศษมาแล้ว

(พระบรมนามาภิธัย) สยามินทร์

พระราชหัตถเลขา ฉะบับที่ ๒

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ถึง เจ้าพ้ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

ได้รับหนังสือวานนี้แล้ว ความสันนิษฐานเรื่องสาสนามาอย่างไร ฉันได้เรียงขึ้นไว้เปนตัวหนังสือแล้วแต่ย่ออยู่ที่กรมขุนสมมต จะเรียกมาดู ถ้าควรจะเพิ่มเติมอันใดจะเพิ่มแล้วจะส่งไปให้ดู เรื่องนี้เปนพูดกับกรมสมมตเห็นจริงเห็นจังกันแล้ว จึงได้ไปพูดกับกรมหมื่นวชิรญาณ เมื่อถูกไปบวชเณรหลายวันจนเห็นจริงกันแล้วว่าเดิมเราถือมหายาน กรมหมื่นวชิรญาณรับจะค้นหนังสือสอบ เพราะหนังสือเรื่องมหายานท่านมีอยู่บ้างแปลส่งมาแล้วก็มี ฉันถวายไปให้เปนเครื่องประกอบก็มี

เวลาหินยานเข้ามาในประเทศแถบเรานี้ไม่ช้านานอันใดเลย คือคราวท่านมหาสามีสังฆราชก่อนอายุหนังสือชินกาลมาลินีสักร้อยปี ชั่วพอสาสนาตั้งมั่น ท่านผู้นี้มาจากลังกา มานครศรีธรรมราชแล้วมาอยุธยาขึ้นไปสุโขทัย แล้วขึ้นไปนครลำพูน เชียงใหม่ แล้วกลับออกไปเมืองลังกา ดูเหมือนจะทางเมืองมอญ แล้วท่านองค์นั้นกลับเข้ามาเองฤๅผู้อื่นที่เปนศิษยเข้ามาอีกหนุนเนื่องกันมา แยกไปเมืองเชมรบ้าง ถ้าจะใคร่รู้เรื่องท่านสามีสังฆราชนี้ ให้ดูคัมภีร์ชินกาลมาลินี พงศาวดารเชียงแสน

เชียงใหม่ พงศาวดารหริภุญชัย หนังสือทั้งหลายเหล่านี้แต่งเป็นภาษามคธก่อนทั้งหมด ศิษย์ท่านสามีสังฆราชเป็นผู้แต่ง ยังมีที่จะตรวจได้อีกคำจารึกเสาศิลาสุโขทัยที่อยู่ในวัดพระแก้ว ต้นหนึ่งเป็นเรื่องท่านสามีสังฆราชเข้าไปตั้งอยู่ในสุโขทัย พระบาทกมรเดงอัด ศรีสุริยพงศรามมหาธรรมราชาธิราชทรงผนวชในสำนักสามีสังฆราช แต่ข้างพงศาวดารเชียงใหม่เขาเยาะเย้ยว่าเมืองสุโขทัยนับถือไม่พอ ท่านสามีสังฆราชจึงได้ขึ้นไปเชียงใหม่ ท่านองค์นี้เอาพระธาตุมาเป็นถุง ๆ เที่ยวได้บรรจุไว้เป็นหลายแห่งเจ้าแผ่นดินสุโขทัยองค์นี้ ข้างฝรั่งเขาสอบสวนคำจารึกคะเนว่า จะเป็นลูกพระร่วงคือพระเจ้าแผ่นดินที่ ๕ เวลาก็ตรงกันกับข้างเชียงใหม่ ๆ เวลาพระร่วงเขาตรงกับอาทิตยราชซึ่งขึ้นไปสร้างเมือง และคำจารึกที่วัดเชียงมั่นซึ่งจารึกภายหลังครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีกรุงศรีอยุธยาไปตีได้ ก็กล่าวท้าวถึงความต้นว่าวัดนั้นพระเจ้าอาทิตยราชและพระร่วงพร้อมกันสร้าง เพราะฉะนั้นศรีสุริยพงศ์นี้ที่หลังน่าจะเป็นเจ้าแผ่นดินที่ ๖ ต่อแต่ศรีสุริยพงศ์เสียสุโขทัยแก่กรุงศรีอยุธยา

ประมาณเวลาที่ท่านสามีสังฆราชเข้ามาไม่มากกว่า ๘๐๐ ปีนักอย่างยิ่งก็ ๑๐๐๐ ปีในหนังสือที่กล่าวต่าง ๆ กัน แปลว่าเราเข้ารีดเป็นหินยานมาได้เท่านั้น เวลานั้นนครไชยศรีหมดแล้ว แต่เพชรบุรีนครศรีธรรมราชมีเจ้า ได้อยู่จนถึงตกอยู่ในอำนาจพระรามาธิบดีกรุงศรีอยุธยากล่าวไว้ในคำจารึกวัดเชียงมั่น

ข้อซึ่งเธอคิดเห็นว่าหีนยานจะเกิดขึ้นใหม่อย่างธรรมยุตินั้นเดาผิด เรื่องของญี่ปุ่นเขาเองตั้งแต่ปฐมสังคายนามาเป็นสังคายนาของพวกหีนยาน แล้วจึงตั้งโรงเรียนเป็น ๘ ฤๅ ๑๖ ตำบลจำไม่สนัด มาจนถึงทุติยสังคายนา พวกโรงเรียนเหล่านั้นต่างคนต่างถือลัทธิแยกกันไป จึงได้เกิดสังคายนาครั้งที่ ๒ ขึ้น ในครั้งนั้นฤๅใกล้ ๆ กับราวนั้น พวกที่เพ้จึงไปพบพระไตรปิฎกจารึกไว้ในถ้ำ เกิดสอนลัทธิใหม่ขึ้นเป็นมหายาน พวกเก่าเป็นหีนยาน เพราะเหตุว่าพวกมหายานได้ปฏิรูปคัมภีร์ที่เขียนไว้ในถ้ำ แต่เมื่อพุทธปรินิพพานใหม่ ๆ มีตัวหนังสือเป็นหลัก

ถ้าจะคิดเทียบดูเวลาก็จะถึงพระเจ้าศรีธรรมาโศกพอดีกัน จึงสอบกับหนังสือเรื่องปาตลิบุตร เขากล่าวว่าเมื่อเวลาพระเจ้าศรีธรรมาโศกเป็นเจ้าแผ่นดินนั้น พุทธศาสนาไม่เป็นศาสนาที่สอนคนที่เดียว เพราะไม่มีผู้ใดถือนอกจากภิกษุประมาณสัก ๕}๖ ร้อย ซึ่งกระจัดกระจายกันอยู่ในที่ต่าง ๆ มีอุปคุปตเป็นหัวหน้าฤๅเป็นผู้ใหญ่กว่าเพื่อน

เมื่อพระเจ้าศรีธรรมาโศกเป็นเจ้าแผ่นดินนั้นแรกอยู่ราชคฤห์ ต่อไปเที่ยวปราบปรามเมืองได้หมดแล้ว จึงยกไปอยู่ปาตลิคามยกขึ้นเป็นปาตลิบุตรต้องด้วยพระพุทธทำนาย

ข้างฝ่ายหีนยานกล่าวถึงพระเจ้าอโศกเข้ารีดอย่างไร เธอคงจะได้อ่านแล้ว แต่ข้างฝ่ายมหายานเขากล่าวว่าอโศกดุร้ายนัก วันหนึ่งขับรถไปพบบ่อแห่งหนึ่ง จึงถามเสนาว่านั่นอะไร เสนาทูลว่านรกในยามะ พระเจ้าอโศกจึงถามว่าใครเป็นนาย บอกว่ายามราชะ พระเจ้าอโศกว่าแต่

อมนุษย์ยังมีนรกได้ ทำไมเราจึงจะมีได้บ้าง อำมาตย์ทูลว่าการสิ่งนั้นเป็นบาป พระองค์จะหานิรยบาลไม่ได้ พระเจ้าอโศกจึงให้ป่าวร้องว่าใครจะรับเป็นบ้าง ในขณะนั้นมีคนหน้าเขียวตัวเหลืองมือเท้าเป็นขอ ถ้านกบินมาก็เอามือเกี่ยวตวัดไว้ เอาเท้าลงไปถ่ายในน้ำเกี่ยวปลามากิน มารับอาษา อโศกจึงสั่งให้ก่อกำแพงรอบสี่ด้านทำประตูให้มั่นคง ในนั้นให้ขุดสระปลูกต้นไม้ดอกไม้ผลไว้ ถ้าผู้ใดล่วงเข้าไปในเขตต์ประตู ให้นายนิรยบาลผู้นั้นทำทารกรรมเช่นนรกที่แลเห็น ถึงพระองค์เองล่วงเข้าไปในนั้นก็อย่าให้ละเว้น

ครั้นอยู่มาวันหนึ่ง มีภิกษุไปเที่ยวบิณฑบาตเห็นต้นไม้ร่มรื่น หมายจะเข้าไปฉันเพน พอล่วงประตูเข้าไป นายนิรยบาลก็จับจะทำทารกรรม ภิกษุนั้นผัดว่าขอฉันเพนเสียก่อนแล้วจึงทำ นายนิรยบาลก็ยอม เมื่อภิกษุกำลังฉันเพนอยู่นั้นมีผู้อื่นล่วงเข้าไป นายนิรยบาลจับลงในครกโขลกจนโลหิตนั้นฟูมขึ้นมาท่วมตัว ภิกษุได้เห็นก็เกิดสังเวชสำเร็จพระอรหัตต์ในขณะฉันอยู่นั้น ครั้นเมื่อฉันแล้ว นายนิรยบาลเร่งให้ไปยังปากขุมอันเต็มด้วยเพลิง ผลักให้ตกลงไปไฟก็ดับ เกิดเป็นดอกบัวรับภิกษุรูปนั้น ภิกษุก็นั่งแสดงธรรมแก่นายนิรยบาล ๆ เกิดความเลื่อมใส จึงมาทูลอโศก ๆ ไม่ยอมไป ด้วยกลัวว่านายนิรยบาลจะทำตามคำสั่งเดิม นายนิรยบาลก็ทูลยกคำปฏิญาณนั้นเสีย แล้วนำเสด็จไปได้ ฟังธรรมจากพระอรหันต์องค์นั้น เกิดความเลื่อมใส จึงให้ไปเที่ยวตามหาพระสงฆ์ได้อุปคุปตเป็นต้นมา จึงสร้างกุกกุฏารามให้อยู่ก่อน นรกขุมนั้นที่เพลิงดับแล้ว ยังอยู่คุงเท่า

บัดนี้ ลึกไม่มีอะไรโยนถึงหยั่งถึง ครั้นมาภายหลังจนถึงเวลาพวกมหามาตันมาเป็นเจ้า ขุนนางผู้ใหญ่มายังต้องไปเล้นสรวงทั้งทรัพย์สมบัติลงไปในเหวนั้น จนถึงบัดนี้เมื่อไปค้นพบราษฎรยังมีการบูชาอาหารและเบี้ยไปทิ้งปากเหวนั้นเสมอทุกปี แต่มิใช่จะรู้เรื่องว่าเป็นนรกตามที่กล่าวในพุทธศาสนา เขาถือลัทธิตามศาสนาข้างฝ่ายเชนอีกส่วนหนึ่ง นรกนี้ตั้งอยู่มุมมหาเจดีย์ ซึ่งรวมพระธาตุ ๗ ตำบลมาบรรจุข้างตวันออกเฉียงใต้ เรื่องเมืองปาตลิบุตรนอกจากกล่าวถึงเรื่องพระเจ้าในหนังสือราชทูตกรีก และจดหมายเหตุเป็นคาถาภาษาสันสกฤตเขานำมาสอบต้องกันโดยมาก

ในเวลาเมื่อโศกเข้ารีดพุทธศาสนาครั้งนั้น มีศาสนาอื่นคือเชนเป็นต้นกำลังจำเริญแพร่หลายอยู่ในประเทศเหล่านั้น อโศกก็ไม่ทำอะไรให้คงอยู่ตามเดิม คิดแต่ยกย่องพระพุทธศาสนาส่งภิกษุที่เหลืออยู่ ๕๐๐–๖๐๐ นั้นให้แยกกันออกไปสอนศาสนาทั่วพระราชอาณาเขตต์ มีคนบวชขึ้นเป็นอันมากทั่วทุกแห่ง แล้วให้ไปหาช่างกรีกที่อยู่เมืองมิตถิล (คือมิถิลา) ในมณฑลปัญจาปะซึ่งอโศกเคยไปเป็นเจ้าเมืองเมื่อครั้งวินทุศาลผู้บิดาเป็นเจ้าแผ่นดิน เพราะเจ้าแผ่นดินกรีกได้ถอยไปตั้งอยู่ในโซดิแลน คือเมืองพวกยรุซาเลมก่อนพระเยซูเกิด แต่ครั้งจันทรคุปตซึ่งเป็นพระราชบิดาวินทุศาลนั้น ให้ทำตัวอย่างและส่งไปให้สร้างพระเจดีย์ในที่ต่าง ๆ หลายพันองค์ ในเมืองซึ่งได้ส่งพระไปให้สั่งสอนนั้น ครั้นเมื่อการที่จัดเช่นนี้สำเร็จแล้วจึงประกาศว่าพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาสำหรับชาติ เจ้าแผ่นดินต่อ

แต่อโศกมาคือกุนาลาราชบุตรถือพุทธศาสนา แต่วทศรฐ นัยหนึ่งเรียกว่าสัมประติ เป็นราชนัดดาอโศก เดิมก็ถือพุทธศาสนาจนถึงสร้างพระในถ้ำและจารึกศิลาอักษรอย่างเดียวกันกับอโศก แต่ภายหลังกลับเข้ารีตเช่นะพุทธศาสนาก็เสื่อม

ในที่นี้ควรจะเล่าถึงศาสนาเชนะซึ่งยังแพร่หลายอยู่มากในอินเดีย ที่ฉันได้ไปเห็นเองแก่ตาและสนทนาต่อผู้ที่ถือศาสนานั้น ชื่อศิวประษาตร เป็นครูโรงเรียนภาษาสันสกฤตของรัฐบาลอังกฤษ พูดอังกฤษได้ เขามาติดอว่าเขาถือศาสนาเดียวกับเรา นำไปวัด ๆ นั้นลักษณเทวสถานยอดปรางค์มีด ๆ จุดตะเกียงดวงหนึ่ง มีพระพุทธรูปศิลาขาวหน้าตักศอกเศษนั่งอย่างมารวิชัย พระศกทำพระเนตรผึ้งพลอยฤาๆกระจกอะไรวาว ๆ พอแลเห็นเข้าก็ตกลงจะไหว้ แต่เวลานั้นใจกำลังอินเป็นกำลัง เข้าไปมองดูว่าจะเปนอย่างไรบ้าง ไม่มีรอยห่มผ้าเกลี้ยง ๆ นึกเฉลียวใจขึ้นมาพนมแต่มือคม แล้วกลับมาสนทนากันใหม่ เกณฑ์ให้แกสวดอิติปิโส เพราะอิติปิโสนี้ ไปได้เค้าจากเมืองพะม่าที่แวะก่อน จากฝรั่งที่เขามากำกับว่าพวกที่ถือพุทธศาสนาเขาสอบกันว่าจะถือถูกกันฤาไม่นั้น เขาให้สวดอิติปิโส ฝรั่งคนนั้นเคยเปนข้าหลวงอังกฤษไปอยู่กับเจ้าแผ่นดินพะม่า แกสอนให้สวดอิติปิโสเสียคล่องทีเดียว ครั้นตาศิวประษาตรสวดอิติปิโสมันยาวออกไปกว่าเราหลายวาเปนวิบัติสิกลาย ๆ จึงได้ ได้เลี่ยงต่อไป แกไกล่เกลี่ยว่าพวกแกนั้นเปนคนพุทธศาสนา แต่เจ้าแผ่นดินที่เปนฮินดูไม่ชอบ จึงต้องไถลไปถือพระพุทธเจ้าที่ได้มาตรัสก่อนพระโคดม ออกชื่อถูกมาตั้ง

แต่กกุสันธะ เชนะนั้นอธิบายว่าคือชิน ลักษณที่บูชามีสั่นกระดิ่งแกว่งชูปอย่างพราหมณ์ แต่สิกขาอย่างอื่นไม่มีเวลาจะได้เถียง ได้ความแต่ศีลห้าตรงกัน แกกลับอธิบายต่อไปว่า เสื้อที่สวมอยู่นั้น (คือเสื้ออย่างแขก) ก็เป็นข้อบังคับครั้งเจ้าแผ่นดินเป็นมหมดัน ผ้าที่นุ่งปล่อยชายโจงชาย ถ้าไปในราชสำนักก็นุ่งไม่ได้ ต้องนุ่งกางเกง มีเรื่องที่ไปเห็นเองเท่านี้

ครั้นเมื่อได้อ่านหนังสือทั้งปวงเข้า ปรากฏว่าศาสนานี้มันมีมาเสียแต่ก่อนพระเจ้าอโศกยกย่องพุทธศาสนาแล้ว ในเวลาบัจจุบันนี้ ที่ฝรั่งไปพบเมืองปาตลิบุตรนั้น ได้พบวัดเชนสร้างอยู่บนโคกที่เป็นพระเจดีย์มีคำจารึก แต่เทียบดูกับคฤสตศักราชเป็น ๑๗๙๑ เท่านั้น คนทั้งเมืองเดี๋ยวนี้ถือศาสนาเชน

จึงคะเนเอาว่าพระสงฆ์ที่เปน ๒ นิกายนั้น น่าจะเปนมาเสียช้านานนักหนาแล้ว มหายานคงจะหันเหียนเข้าหาเชน พวกหีนยานคงจะเสื่อมสูญหมดในอินเดียไม่ช้าเลย แต่เชื้อสายที่เข้ามาในเมืองเราที่หลังนั้น มาจากลังกา เพราะศาสนาไปถึงเมืองลังกาครั้งอโศกบำรุงพระศาสนา ซึ่งชาวลังกาถือว่าพระมหินทรเถรซึ่งเปนโอรสพระเจ้าอโศกออกไป จึงไปสอบเรื่องพระมหินทรนี้ข้างมหายานจะกล่าวว่ากระไร เขากล่าวว่ามเหนทรเป็นอนุชาพระเจ้าอโศกลำเร็จพระอรหัตต์อยู่ในเขาคริธรกูฏ (คือคิชฌกูฏ) ชอบที่สงัด เจ้าแผ่นดินมีความนับถือนัก จึงอาราธนาให้มาอยู่ในที่ใกล้ พระมเหนทรไม่อยากจะรับนิมนต์ด้วยเสียดายความสงัดแห่งเขานั้น เจ้าแผ่นดินจึงตั้งเครื่องบวงสรวงพวกอมนุษย์ และว่าเวลาพรุ่งนี้ขอเชิญให้มา

รับเครื่องสังเวย แต่จะไม่มีเสื่อปูให้นั่ง ขอให้เอาที่นั่งของตัวมาเอง ครั้นรุ่งขึ้นพวกผีทั้งปวง จึงเอาศิลาหน้าร่าห์เปนที่นั่งมาคนละแผ่น ครั้นเสร็จแล้วเจ้าแผ่นดินจึงขอให้ช่วยก่อเขาเอาศิลา ๕ แผ่นนั้นตั้งขึ้นเปนถ้ำ ในถ้ำนั้นยาวประมาณ ๓๐ คิวบิกเศษ กว้างประมาณ ๒๐ คิวบิก สูง ๑๐ คิวบิก ที่เขานี้อยู่เหนือพระราชวัง อยู่ใต้เมืองปาตลิบุตร เพราะพระราชวังอยู่นอกเมืองปาตลิบุตร ไม่มีเรื่องไปลังกา นอกจากที่ลังกาเล่า แต่ส่วนคนอังกฤษเขาเชื่อว่าจดหมายลังกาเป็นความจริง เพราะนางสังฆมิตตาถูกพระเจ้าอโศกที่ว่าไปลังกาถูกเรื่องกับที่กล่าวว่าบวช ถ้าหากว่าพระมหินทรได้ไปลังกาแต่ในเวลานั้นบางทีจะยังเป็นครูหินยานได้ เรื่องมหินทรที่กล่าวถึงถ้ำนี้ เอามาจากพ้าเหียนเล่า เพราะประสงค์จะฟังคำพวกมหายานซึ่งเขาไม่อินเตอเรสในเมืองลังกา

บัดนี้จะกล่าวถึงเรื่องไกลของมหายานซึ่งพ้าเหียนเล่าเรื่องมเหนทรว่าด้วยมหายาน เป็นได้ดังนี้ ว่า

ในพระนครอันมีพราหมณ์ผู้ใหญ่คนหนึ่งชื่อ รถสวามี เป็นอาจารย์ใหญ่ฝ่ายมหายานเป็นผู้บริสุทธิ์จากกิเลศ มีปัญญามาก เข้าใจสารพัดอยู่แต่ลำพังตัวด้วยความบริสุทธิ์ หามลทินมิได้ (ที่นี่มีฟุตโน๊ตว่านิ่งภาวนาอยู่) พระเจ้าแผ่นดินเมืองนั้นนับถือเคารพปฏิบัติคุณอาจารย์ ถ้าเจ้าแผ่นดินจะเข้าไปสนทนาถามจะไปนมัสการ ก็ไม่อาจจะประทับเคียง ถ้าหากว่าด้วยความรักและความนับถือพระเจ้าแผ่นดินไปยึดมือของท่านพราหมณ์นั้น ถ้าปล่อยเมื่อใด ท่านก็หยิบน้ำมาเทล้างมือเสียทันที อายุ

ท่านเห็นจะกว่า ๕๐ ปี ทั่วพระราชอาณาเขตต์มีความนับถือท่าน โดยอาศัยท่านผู้นี้ผู้เดียว พระธรรมของพระพุทธเจ้าจึงได้รู้แพร่หลาย ผู้ซึ่งถือตามลัทธิอื่น ไม่เห็นอำนาจของตัวซึ่งจะทำอันตรายร่างกายแห่งท่านมัง (ภาษาฝรั่งแปลว่านักบวชฤาโยคี) ผู้นี้ได้

พ้าเหียนกล่าวต่อไปว่า ที่ข้างโตเป (ในที่นี้เขาเรียกว่าเตาเวอ ภาษาฝรั่ง แต่คำโตเปนี้ ตาพ้าเหียนแกเคยเรียกพระเจดีย์ก็เรียกมาจากสถูป) ของพระเจ้าอโศก ได้สร้างวัดมหายานใหญ่และงามมาก มีทั้งอารามหินยานด้วย รวมด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่ายประมาณพระ ๖๐๐—๗๐๐ สิกขาบทและธรรมในใจกับทั้งจัดการเล่าเรียนของท่านทั้งสองพวกนี้สมควรจะชมซามัน (ภาษาฝรั่งแปลว่า ผู้บำเพ็ญเพียรฤาสมณะ) ซึ่งมีคุณธรรมอย่างสูงทั่วทุกทิศ และนักเรียนผู้ใคร่ถามซึ่งจะใคร่ทราบความจริงและต้นเหตุของความจริง ย่อมมายังอารามทั้ง ๒ นี้ อนึ่งโสดในอารามนี้มีพราหมณ์เป็นครูผู้หนึ่งมีนามปรากฏว่า มัญชุศรี ซึ่งซามันทั้งหลายผู้มีคุณธรรมอันใหญ่ยิ่งในพระราชอาณาเขตต์นี้ กับทั้งมหายานภิกษุย่อมนับถือแลดูท่าน (คือเป็นที่พำนัก)

หมดในเรื่องที่ว่าด้วยสาสนา ขอให้พิเคราะห์ดูว่ามันปนกันเลอะอย่างไรอยู่ ที่กล่าวนี้เป็นเวลาซึ่งกำลังพร้อมมูลกันอยู่ในพระนครอันเดียว ถ้าหากว่าจะไปเกิดเลือกทางบริสุทธิ์ชำระเครื่องริ้วรัง น่าจะไปชำระกันที่เมืองลังกา เมื่อลังคายนาชั้นหลัง ซึ่งเขายกย่องว่าเป็นการสำคัญมาก คงจะได้เลือกพื้นกันจริง ๆ ไม่ใช่แต่มหัวตะอย่างลังคายนากรุงเทพ ฯ ส่วน

สังคายนาในอินเดียนั้น เห็นจะไม่คงอยู่ได้เท่าใด เพราะใช้ท่องเอาด้วยปาก แลด้วยเหตุนั้นจึงได้แพ้พวกมหายานอันได้คัมภีร์มาจากในถ้ำ ขอยุติไว้เพียงเท่านี้ก็หมดเวลา แต่เรื่องสวาสติกาแลเครื่องหมายอื่น ๆ ยังไม่เห็น.

(พระบรมนามาภิธัย) สยามินทร์

พระราชหัตถเลขา ฉะบับที่ ๓

สวนดุสิต

วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๒๒

ถึง เจ้าพ่ากรมขุนนริศรานุวัดติวงศ์

ด้วยฉันไม่สบายขอหยุด ๓ วัน จึงได้เขียนอะไรต่ออะไรเหล่านี้ ที่เปนเรื่องเบา ๆ ส่งมาให้

มีที่บอกไปแต่ก่อนผิดเรื่องหนึ่ง ด้วยศักราชที่พ่าเหียนแตะห้วนเจียงไปอินเดีย หลงไป ที่ลงมาใหม่นี้ถูกต้อง แต่เรื่องเครื่องหมายต่าง ๆ มีสวาสติกเป็นต้น ไม่เคยเห็นอธิบายว่าหมายเช่นนั้นด้วยเหตุผลอย่างไร เคยเห็นแต่เขาชี้ให้ดู

(พระบรมนามาภิธัย) สยามินทร์

ความสันนิษฐานเรื่องมหายานแลหินยาน

ในการที่จะเรียบเรียงความเห็นเวลานี้ หาได้มีสมุดซึ่งคิดจะอ้างถึงอยู่ในมือไม่ คือสมุดที่พรดญี่บุ่นให้ ได้ถวายไปให้กรมหมื่นวชิรญาณสอบสวน ชินกาลมาลินีแลพงศาวดารเชียงใหม่ก็ไม่ได้ตระเตรียมมาหนังสือต่าง ๆ ไม่พร้อม เพราะเห็นว่าถึงจะเอามาให้พร้อมก็ไม่มีเวลาจะตรวจ จึงคิดว่าเขียนแต่พอเป็นเค้าตามความจำได้ก็จะพอเปนทางคิดเห็น

อยู่แล้ว เมื่ออยากจะรู้ละเอียดจึงไปค้นสอบสวนหนังสือเหล่านั้นสำหรับผู้มีเวลาที่สามารถจะแต่งให้ละเอียดได้ ที่เขียนบัดนี้เป็นแต่นำให้น้อย

ข้อซึ่งจะพิจารณาว่ามหายานเป็นอย่างเก่าฤๅหีนยานเป็นอย่างเก่าตามความเห็นที่เธอคะเนว่าหีนยานจะเป็นพวกข้างมีน้อย มหายานมีมากพวกหีนยานเห็นว่าพวกมหายานเถอะเทอะนักจึงได้ ตัดรอนเสียเหมือน ธรรมยุติกากับมหานิกาย

ความ ๒ ข้อนี้ได้เคยพิจารณาเห็นเช่นนั้นครั้งหนึ่งแล้ว แต่ครั้นเมื่อได้ เห็น หนังสือที่พรตญี่ปุ่นแต่งว่าด้วย นิกายและคณะ พรตใน เมือง ญี่ปุ่น กล่าวท้าวขึ้นไปถึงพุทธกาล จึงได้สนทนากับกรมหมื่นวชิรญาณ ๆ ได้ค้นเรื่องตัวอย่างที่มีมาในบาลีประกอบ จึงลงสันนิษฐานกันว่าข้อที่แบ่งเป็นพวกเป็นหมู่นี้ ได้มีมาเสียแต่พระพุทธเจ้ายังเสด็จอยู่แล้ว

ข้อซึ่งว่าหีนยานและมหายาน ข้างไหนจะเก่าข้างไหนจะใหม่ ได้วินิจฉัยจากหนังสือพรตญี่ปุ่นซึ่งเป็นตัวมหายานเอง กล่าวว่าหีนยานเคยเป็นหมู่ใหญ่ มหายานรุ่งเรืองต่อภายหลังดังจะกล่าวต่อไปข้างหน้านี้

ในบาลีมีพระพุทธเจ้ายกเอตทัคคฐานพระเถรรูปหนึ่ง ว่าฉลาดในการจัดเสนาสนสงฆ์ให้อยู่เป็นหมู่เป็นเหล่าตามความประพฤติของภิกษุพวกนั้น ๆ ในเรื่องราวของท่านผู้ฉลาดในการแบ่งปันนี้ คือปันเป็น ๖ พวก มีพวกที่ทรงวินัยเคร่งครัดเป็นต้น ความพิสดารมีเคยแปดแล้ว แต่จะหยิบไม่ได้ในเวลานี้ แต่พวกที่แบ่งกันในเวลานั้น ไม่แรงถึงนุ่งกางเกงข้างหนึ่ง นุ่งสบงข้างหนึ่ง แยกกันเป็นทำนองฝ่ายวิปัสนาธุระ ฝ่ายคันถธุระ

ในเวลานี้ แต่ความประพฤติของท่านพวกนั้น ดังที่เอื้อเฟื้อแต่อย่างเดียว ๒ อย่าง ไม่เอื้อเฟื้อต่อความปฏิบัติอย่างอื่น เหมือนหนึ่งว่าผู้ที่ประพฤติชุดงค์ มักจะเอื้อเฟื้อต่อวินัย ประพฤติวินัยดี ฝ่ายข้างพวกที่เอื้อเฟื้อต่อพระสูตร คือฝ่ายคันถธุระไม่เอื้อเฟื้อต่อวินัย ถือวินัยอย่างหละหลวมเช่นนี้มามาแต่ก่อนแล้ว ถ้าจะมาเทียบดูที่เป็นอยู่ในเมืองไทยบัจจุบันนี้ ก็คือตรงกับพระมหานิกาย เอื้อเฟื้อในทางพระสูตรและคันถธุระ ไม่ลู่เอื้อเฟื้อในทางวินัย มหานิกายเช่นนี้ไม่ใช่พึ่งเกิดมีมาแต่ครั้งพระพุทธองค์ยังเสด็จอยู่แล้ว พิเคราะห์ดูตามฉากเถาของหนังสือ เสมือนหนึ่งจะเห็นได้ว่า มหานิกายเดี๋ยวนี้ยังประพฤติดีกว่าภิกษุบางพวก เมื่อครั้งพระ พุทธองค์ยัง ทรงพระชนม์อยู่ เสียอีก เพราะอาณาจักร์เข้าช่วยปกครอง ข้างฝ่ายธรรมยุติกานั้นตกอยู่ในพวก ๑ ใน ๖ พวกซึ่งประพฤติศึกษาในทางพระสูตรและพระวินัย นับว่าเสมอกันกับที่มีตัวอย่างมาแต่ครั้งพระพุทธเจ้ายังเสด็จอยู่ อีก ๕ พวกนั้นของดไว้ไม่พรรณนา แต่ก็เป็นอย่างนั้นบ้างอย่างนี้บ้างเจือปนกัน

ข้อที่แยกหมู่กันแต่เดิมมาเป็น ๖ พวกเช่นนี้ ก็คงจะเกิดลัทธิอาจารย์ต่าง ๆ กันเป็นต้นเหตุมีมาแล้ว

ข้างฝ่ายหนังสือญี่ปุ่นที่เขากล่าวนั้น เขาจับเอาปฐมสังคายนาว่าพระสงฆ์ซึ่งทำสังคายนานั้น เป็นหินยาน เมื่อเสร็จการสังคายนาแล้วได้แยกตั้งเขาเรียกว่าโรงเรียนเป็น ๖ ๖ โรงเรียนนั้นก็เป็นหินยาน เมื่อ

จะทำสังคายนาที่ ๒ เกิดขึ้นด้วยโรงเรียนทั้ง ๖ กล่าวต่าง ๆ กันไป จึงได้ประชุมสังคายนา ซึ่งเรียกว่าเคาซิลเป็นครั้งที่ ๒ เพิ่มเติมที่เรียนขึ้นอีก แต่เป็นหินยานทั้งสิ้น ในระหว่างนี้จนถึงศตวรรษสังคายนา พระพุทธศาสนาร่วงโรยลงไปมาก พระเจ้าอโศกประชุมพระสงฆ์บรรดาซึ่งจะหาได้ในอินเดียมาสอบสวน ในเวลานั้นจึงรู้ว่ามีลัทธิต่างกันอยู่ แต่พระอุปคุปต และโมคคัลลีบุตรติศเถร เป็นหินยาน เพราะฉะนั้นสังคายนาครั้งที่ ๓ จึงเป็นพวกหินยานยังมีอำนาจ ได้ตั้งโรงเรียนหลายโรง แต่พวกมหายานก็มีโรงเรียนเกิดขึ้น เว้นแต่อำนาจยังน้อยกว่าพวกหินยาน

จะเป็นก่อนสังคายนาที่ ๓ ฤาสังคายนาที่ ๓ แล้วจำไม่สนัด พวกมหายานไปพบคัมภีร์พุทธวจน เขียนบรรจุไว้ในถ้ำ ได้ธรรมอันลึกลับซึ่งพระเถรเจ้าแต่ก่อนได้ฟังจากพระพุทธเจ้าแล้วจารึกไว้เป็นหลักฐาน จึงนำมาสั่งสอน แต่นั้นฝ่ายมหายานก็รุ่งเรืองขึ้น ฝ่ายหินยานซึ่งสั่งสอนกันแต่ด้วยวาจาความรู้เสื่อมทรามลงไปทุกที ไม่เหมือนพระเถรเจ้าซึ่งเป็นอรหันต์ ยังคงมีอยู่แต่ก่อนนั้น

ข้อซึ่งต่างกันในระหว่างหินยานและมหายานนั้น เขายอมรับว่าเป็นพุทธวจนด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย แต่แบ่งเป็น ๒ กาล คือตั้งแต่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว ได้สั่งสอนเวไนยสัตว์โดยพระวินัยและพระสูตรเป็นพื้น จนตกมาถึงเมื่อขึ้นไปโปรดพระพุทธมารดาบนดาวดึงส์แล้ว ได้สั่งสอนเวไนยสัตว์ด้วยอภิธรรมมากกว่า พระสูตร เขาตั้งรายปีลงว่าปีหนึ่งเทศนาสูตรนั้น ๆ ที่ ๒ สูตรนั้น ๆ จนปีที่ ๔๕ พระสูตรตอนข้างต้นเราฟัง

รู้จักบ้าง แต่ตอนหลัง ๆ ลงมาชื่อสูตรนั้นยาว ๆ พังไม่รู้ว่าไปข้างไหน บัญชีนี้ยาวมากอ่านเหน็จเหนื่อยที่เดียว แต่ไม่มีแก่นสารอะไรสำหรับความรู้เราเลย

ต่อไปจึงบรรยายว่าคณะในเมืองญี่ปุ่น ได้รับความรู้มาจากที่ไหน มีมาจากเมืองจีนโดยมาก จากธิเบตบ้าง จากอินเดียบ้าง จากโคเรียบ้าง แล้วไปแยกกันออกด้วยเหตุผลต้นปลายอย่างไร ซึ่งไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่เราจนหมดเล่ม

ครานี้เมื่ออ่านสอบดูกับรายงานขุดค้นของโบราณในเมืองปาตลิบุตร อันอยู่ที่เมืองปัตนาในปัจจุบันนี้ ของ แอล เอ วัดเดล ซึ่งเป็นเลบเตอแนลเคอแนลในกองหมอทหารอินเดีย ลงพิมพ์เมื่อ คฤสต์ศักราช ๑๙๐๓ รัฐบาลอินเดียส่งมาให้ฉัน ซึ่งเขาไม่ได้จงใจจะกล่าวเรื่องพุทธสาสนา แต่หากเมืองปาตลิบุตรเป็นเมืองสำคัญในพุทธสาสนา เขาจึงเก็บเรื่องราวบรรดาซึ่งกล่าวถึงเมืองที่มีอยู่ในบทกลอนและนิทานในประเทศอินเดียนั้นเอง และจดหมายเหตุของพุทธกรีกและพรตจีนซึ่งได้ไปถึงเมืองปาตลิบุตร ในเวลาพระเจ้าอโศกกำลังมีอำนาจ และที่ร่วงโรยต่อ ๆ กันมาเป็นลำดับ เอาถ้อยคำของผู้ที่ไปเห็นนั้นสอบสวนกันสำหรับที่จะขุดค้นให้ถูกเบาะแส แต่คำที่เขาเก็บรวบรวมมานี้ อยู่ข้างจะเป็นประโยชน์แก่ความอยากรู้ของเรา แต่ข้างเขาก็ร้องว่าเค็มค้นอยู่เหมือนกัน เพราะหนังสือเก่า ๆ มักแต่งเป็นเรื่องเฟเบอลคล้ายรามเกียรติ์เสียมาก ที่อาศัยเป็นหลักฐานได้จากหนังสือกรีกเปอเซียนจีนพอเป็นหลักหลาย ประกอบ

กับคำจารึกศิลาและเงินตรากับสิ่งอื่น ๆ ซึ่งขุดได้ จับเอาหนังสือท่อนเล็กท่อนน้อยเหล่านี้ผสมกันเข้า ที่ขาดอยู่ก็เอาเรื่องราวที่มีในจดหมายอินเดียคงไว้ ผสมเข้าพอเป็นเรื่องได้ว่า

เมืองซึ่งพวกกรีกเรียกว่าปาลิบุธร คือปาตลิบุตร แปลว่าเมืองดอกไม้ซึ่งมีกลิ่นหอม เป็นเมืองสำคัญในเรื่องพงศาวดารข้างฝ่ายตวันออก ถึงว่าไม่เป็นเมืองเก่าดึกซึ่งในพวกพงศาวดารอินเดีย แต่เป็นเมืองที่ราชวงศ์อันหนึ่งมีอำนาจใหญ่ เป็นหลักคือแคนมารกของอินเดีย

เมืองนี้เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าเสด็จซึ่งมีปรากฏในบาลีและหนังสือต่าง ๆ เมื่อก่อนคฤสตศักราช ๕๐๐—๕๐๐ ปี ยังเป็นหมู่บ้านเล็กชื่อปาตลิคาม ฝั่งใต้แห่งแม่น้ำแคนเยส แต่เรียกตามเสียงฝรั่ง ความตั้งใจเขียนเห็นจะเขียนคังเคส์ คือคงคา พระเจ้าแผ่นดินราชคฤห์ เดี๋ยวนี้เรียกราชเคีย พระเจ้าอชาตศัตรู โอรสพระเจ้าพิมพิศาลซึ่งเป็นพระเจ้าแผ่นดินก่อนพุทธปรินิพพาน ๘ ปี ได้ตั้งเป็นเมืองด่านไว้สำหรับเป็นที่ข้ามพลไปปราบเมืองริปับลิกเล็กน้อยซึ่งอยู่อีกคนละฟาก

แต่เมืองนั้นตั้งอยู่ในที่ท่าค้าอันสำคัญ เพราะได้ตั้งอยู่ที่แม่น้ำร่วมฤๅใกล้แม่น้ำร่วมของแม่น้ำทั้ง ๕ ในกลางประเทศอินเดีย เมื่อพ้าเหียนไปว่าอยู่ใต้แม่น้ำร่วมประมาณโยชน์หนึ่งฤๅ ๗ ไมล์ แม่น้ำทั้ง ๕ นั้น คือ แคนเยส ๑ โคครา ๑ ราบติ ๑ คันดัก ๑ โสน ๑ เพราะฉะนั้นเรือที่จะไปมาจำต้องผ่านจึงได้เจริญเป็นเมืองใหญ่ขึ้นเร็วนัก ต้องด้วยพระพุทธทำนาย

ตั้งแต่พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปที่นั้นแล้ว เพียงชั่วอายุเดียวพระเจ้าอุทายินฤาอุทยาสวะฤาอุทยัน ซึ่งเป็นพระราชนัดดาของพระเจ้าอชาตศัตรู ได้ย้ายจากเมืองราชคฤห์ซึ่งอยู่ข้างตะวันออก ซึ่งเป็นแผ่นดินสูงประกอบไปด้วยภูมิประเทศเป็นเขา ที่พวกอารยันคือพวกกรีกมักมารบกวนนั้น ลงมาตั้งอยู่ในที่ลุ่ม ครั้นเมื่อปราบข้างฝ่ายเหนือได้แล้วจึงได้ยกขึ้นไปเป็นพระราชธานีนครหลวง ชื่อปาตลิบุตร

ในขณะนั้นประมาณ ๓๐๐ ปีฤา ๓๐๒ ปีก่อนคฤสตศักราช พระเจ้าแผ่นดินในเวลานั้น ทรงพระนามจันทรคุปต แต่พวกกรีกเรียกว่าสันทราคุตโต ได้เป็นทางพระราชไมตรีกับอาเลกซานเดอดิเกรต จนถึงได้เป็นเกี่ยวดองอันสนิท อาเลกซานเดอดิเกรตนั้นอยู่บันชาบ (ปัญจาดฤาอุตรปัญจา) เมื่อมาตีเมืองอินเดียข้างเหนือก่อนคฤสตศักราช ๓๒๖ ปี ตามเรื่องราวที่ชาวมาเซโดเนียได้เขียนเป็นพงศาวดารไว้ว่าเจ้าองค์นี้ (คือจันทรคุปต) เป็นชาติต่ำ แต่ได้เป็นเจ้าขึ้นโดยอำนาจเทพดาทั้งหลาย เมื่อได้ทำความผิดต่ออาเลกซานเดอโดยกล่าววาจาหยาบ อาเลกซานเดอให้เอาไปประหารชีวิตเสีย แต่หนีรอดจึงควบคุมพวกกองผู้ร้ายหลายพวกเข้าเป็นกำลัง และยั่วใจพวกชาวอินเดียให้มีความมานะชิงอำนาจคืน ในการที่ได้ต่อรบกับแม่ทัพนายกองของอาเลกซานเดอ จันทรคุปตมีชื่อเสียงปรากฏว่าเป็นขุนศึกสารใหญ่ซึ่งมีกำลัง เมื่อได้อำนาจเช่นนั้นแล้วสันดรกุตโตจึงได้เป็นเจ้าแผ่นดินพร้อมกันกับเซลิวโกซึ่งเป็นราชโอรสของอาเลกซานเดอ แต่ผู้จดหมายข้างกรีกอีกคนหนึ่ง เขียนชื่อว่าสันดรคุปตัส อีกผู้หนึ่ง

3355

เขียนว่าอันดโรกุตโต แต่หมายความว่าจันทรคุปตคนเดียวกัน เรื่องราวฝ่ายข้างพุทธสาสนากล่าวว่า ชาติเดิมและวงศ์ตระกูลของจันทรคุปตเป็นโมระฤาษยุระซึ่งพวกคัมภีร์พราหมณ์เรียกว่าเมารยะ ตั้งอยู่ในเชิงเขาหิมมาลัยฝ่ายเหนือประเทศอินเดีย อีกนัยหนึ่งกล่าวว่ามยุระราชาซึ่งได้สร้างพระสถูปเป็นชาติสากยะอยู่ในเมืองที่ตั้งอยู่หว่างเขาโมรา เรียกว่าบ้านสวาสต ผู้แต่งรายงานนี้ไปขุดได้รูปภาพต่าง ๆ ในพุทธสาสนามาไว้ในมิวเซียมอินเดียเป็นอันมาก และบรรดาสิ่งที่ขุดได้เหล่านั้นเกือบจะมีรูปโมระฤาษกยุงเป็นเครื่องหมายทั้งนั้น

ตามเรื่องราวกรีกกล่าวว่าเซลิวโกสะนิกตอไปตีเมืองบาไบลอน แผ่อำนาจไปทางนั้น จันทรคุปตจึงได้ตีเอาอาณาเขตต์แผ่อำนาจในอินเดียแล้วตั้งตัวขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดิน ภายหลังได้รบกันกับเซลิวโก จนกลับลงเป็นมิตรแล้วเป็นญาติโดยแต่งงาน ได้รับของตอบแทนจากจันทรคุปตเป็นช้าง ๕๐๐ เชือก เมื่อทำไมตรีข้างฝ่ายอินเดียแล้ว เซลิวโกจึงได้ไปรบแอนติโคนัตต่อไป

ในเมื่อเป็นไมตรีกันแล้วนั้นเซลิวโกจึงได้แต่งให้เมคัสติเนสเป็นราชทูตมายังราชสำนักแห่งจันทรคุปตที่เมืองปาตลิบุตร เมคัสติเนสผู้นี้ (ตายเมื่อก่อนคฤสตศักราช ๒๙๑ ปี) กล่าวว่าเมืองปาตลิบุตรนี้ยาวประมาณ ๙ ไมล์ล้อมด้วยกำแพงไม้ มีหอรบและประตูเป็นอันมาก และมีช่องสำหรับยิงธนูตลอดไป ข้างด้านหน้ามีคูสำหรับป้องกันและมีท่อน้ำเข้าออกในเมือง พลเมืองประมาณสี่แสน ส่วนราชบริพารของเจ้าแผ่นดิน

หลายพันคน แต่เป็นการปลาดที่กล่าวถึงสาม[illegible]ของราษฎร ในเวลานั้น หาได้กล่าวถึงพุทธศาสนาไม่ ได้กล่าวถึงสารมะนีย์แต่งตัวด้วยเปลือกไม้ ก็ดูเป็นทางข้างพราหมณ์ ในรายงานนี้เขากล่าวว่า พระพุทธเจ้าพึ่งปรินิพพานราวร้อยปีเท่านั้น (ใกล้ข้างถูก) และเขาเห็นว่าถ้อยคำที่ใช้เรียกชื่อเสียงอันใดในจดหมายเหตุนั้นเป็นสำเนียงสันสกฤตจ๋าอีกมีตัว ร มาก จึงคิดว่าภาษาบาลีนั้นไม่ได้ใช้ คงจะเป็นภาษาที่เกิดขึ้นภายหลัง ทั้งที่มีคำกล่าวอีกฝ่ายหนึ่ง ว่าพระพุทธเจ้าตรัสภาษาบาลีเสมอนั้น ทางไมตรีในระหว่างกรีกกับเมืองปาตลิบุตรดูจะเป็นที่สนิทสนมกันมา จึงมีจดหมายเหตุกล่าวว่าโอรสของจันทรคุปโต อันทร[illegible]มา อามิโตรจะเตส ฤๅ (อามิโตรฆาตะ) อีกนัยหนึ่งเรียกว่า อั[illegible]รจะเทส (ซึ่งคงจะหมายความตามสันสกฤตว่าอมิตรฆาฏะ แปลว่าเป็[illegible]ศัตรู) และโสภาคเสนัส (ถ้าหากว่าหมายว่าสุภาคเสน ก็คงจะเป็[illegible]ยศ) ได้ให้กำลังแก่กองทัพอันเตียวโชส์ซึ่งเป็นราชโอรสของเซ[illegible]ส และแอนติโกนัสดีเกรดด้วยช้างเป็นอันมาก ในการทำศึกกับชาวเปอร์เซี่ยน และมีลำเนาพระราชศาสน์ของเจ้ากรุงปาตลิบุตรขอซื้อน้ำองุ่นหวาน และมะเดื่อแห้งด้วย

ส่วนบทกลอนที่มีอยู่ในอินเดีย กล่าวถึงการกล้าหาญและกล่าวถึงความล่อเล่ยดในราชสำนัก และในการศึกที่ได้รบพุ่งกันอยู่โดยรอบเมืองปาตลิบุตร เป็นเรื่องที่เล่นตะโกนกันอยู่ในเมืองอินเดีย ซึ่งแต่งขึ้นโดยคนอายุชั้นกลาง ดูเหมือนหยิบว่ามีที่ตั้งจากหนังสือโบราณที่ได้เล่าเรื่องราวเป็นพงศาวดารมีหลักฐาน [illegible]ต่หนังสือนั้นจะสูญหายไปเสียแล้ว

คงอยู่แต่เรื่องราว มิได้เป็นพระนครหลวงอันสมบูรณ์สนุกสนานของ
อโศก ซึ่งปรากฏพระนามเกี่ยวกับเป็นผู้กล้าหาญใหญ่ ในเมื่อประมาณ
๒๕๐ ปีก่อนคฤสต์ศักราช (ข้างฝ่ายลังกาว่าพระเจ้าอโศกได้ทำสังคายนา
เมื่อพุทธศาสนกาลล่วงได้ ๒๑๓ ปี อยู่ข้างใกล้กันมาก) เป็นพระราชนัดดา
ของจันทรคุปตะ เป็นเรื่องที่รู้ปรากฏกว้างขวางมาก อโศกนี้เป็นเอมเปรอ
ใหญ่ยิ่งกว่าเอมเปรอทั้งหลายซึ่งได้มีมาในอินเดีย เป็นคอนสแตนไตน์ของ
พุทธศาสนา เกือบจะกล่าวได้ว่าเป็นผู้ตั้งศาสนาพระพุทธขึ้นเป็นศาสนา คือ
หมายความว่าเป็นศาสนาของราษฎร เพราะเหตุว่าก่อนแต่รัชชกาลของท่าน
มีแต่ภิกขุหมู่ละเล็กละน้อยแยก กันอยู่เป็นพวก ๆ มีจำนวนน้อยทีเดียว
เพราะเมื่อก่อนคฤสตศักราช ๓ พวกกรีกที่เขียนพงศาวดารจึงไม่ได้
กล่าวถึงเลย ครั้นเมื่ออโศกได้ ศาสนานั้นเมื่อตอนปลายจึงได้ยกขึ้น
เป็นศาสนาสำหรับแผ่นดินด้วย แ ศาสนาซึ่งมีความมุ่งหมายมากแต่บังคับ
กดขี่น้อย เพราะเป็นเหตุฉะนั้นจึงได้ แพร่หลายในหมู่ราษฎรทั้งปวงทั่วไป
ทั้งเจ้าแผ่นดินได้ตั้งความพยายามเพาะ ดูโดยแต่งมิศชันนารีแยกย้ายกันไป
สั่งสอน จนถึงนอกพระราชอาณาเขตต์ เธอเป็นผู้มีราชศรัทธาเหลือเกิน
ที่โลกนี้ยิ่งได้เคยเห็น เธอได้ปกครองพระราชอาณาเขตต์อันใหญ่ ตั้งแต่
อาฟคานิสตาน จนถึงไมซอ ตั้งแต่เนปาล จนถึงกุชราช ด้วยเจดียฐาน
และการก่อสร้างสำหรับพุทธศาสนาอันมีขนาดส่วนใหญ่ ๆ ไม่ได้คิดถึง
พระราชทรัพย์เลย โดยที่พระองค์เป็นพระราชาธิราชแท้ และมีนิสัยใน
การช่างจึงได้ทำการก่อสร้างทั้งปวง ออกจากวิธีรูปและออไซเรียนเป็นที่ตั้ง

ไม่ตรงก็ยักเยื้องเลี่ยบ้าง เพราะฉะนั้นเจดีย์ฐานซึ่งเขอได้สร้างไว้ จึงเป็นสิ่งที่ล้วนแต่มีสง่างดงามทั่วทุกแห่ง พระสถูปฤๅจอมดินซึ่งเขอได้สร้างด้วยอิฐเป็นแท่งทึบ บรรจุพระสารีริกธาตุของพระพุทธเจ้าฤๅเป็นที่หมายตำบลอันเป็นเจดีย์สถาน ย่อมพบเห็นทั่วไปตลอดประเทศอินเดีย และเกือบจะเหมือนบิริมิดในเมืองอียิปต์ โดยขนาด เสาศิลาจารึกใหญ่ซึ่งเป็นแท่งเดียวราว ๓๐ ฤๅ ๕๐ ฟีตขัดและสลักเกลี้ยงเกลา ยังปรากฏเป็นที่พิศวงควรชมของผู้ซึ่งได้เห็น เพราะฉะนั้นพระนครของเจ้าแผ่นดินองค์นี้จะงดงามสักเพียงใด ศิลาจารึกที่เราได้พบเห็นและได้อ่านทราบความว่าได้เป็นไมตรีกับเจ้าแผ่นดินกรีกหลายองค์ แอนเตียวชัสที่ ๒ เจ้าแผ่นดินเมืองไซเรีย โปเลมีเจ้าแผ่นดินอียิปต์อันติโคโนส โคนาตัดเจ้าแผ่นดินมาเซดอน มาคัสเจ้าแผ่นดินไซเรเน แลอาเลกซานเดอ เจ้าแผ่นดินเอเปรัส เพราะฉะนั้นจึงทำให้คิดเห็นว่าเสาศิลาจารึกในพระนครหลวงของท่านเองซึ่งได้ความว่ายังอยู่มีผู้ได้เห็น เมื่อคฤสตศักราชล่วงได้ ๒—๓๐๐ ปี จะสาปสูญไปเสียข้างไหนคงจะจมอยู่ในดิน ในที่ร้างของเมืองปาตลิบุตรนี้เอง (นี้เป็นความปรารถนาของผู้ยื่นรายงาน ตั้งใจจะค้นหาให้พบจงได้)

การปลูกสร้างก่อนสมัยแห่งพระเจ้าแผ่นดินองค์นี้ และทั้งกำแพงพระนครเห็นเป็นทำด้วยไม้เหมือนเมืองพะม่าและเมืองญี่ปุ่นทุกวันนี้ การที่เปลี่ยนแปลงใช้ศิลาโดยรวดเร็ว ล้วนแต่เป็นศิลาใหญ่ ๆ จึงเป็นเหตุให้มาภายหลัง ซึ่งเป็นเรื่องเกี่ยวด้วยยักษ์ ว่ามีอำนาจอาจจะใช้ยักษ์ให้หา

ศิลามาสร้างและก่อสร้างการเหล่านี้ (ขันอย่างหนึ่งในภาษาอังกฤษเขาใช้ว่า เยนต์ฤาเยนนี่ แต่แปลลงไว้ด้วยว่ายักษ์ เว้นแต่คนธรรมดาทุกวันนี้ในเมืองอินเดียเรียกกันว่ายักเฉย ๆ ไม่มี ษ เหมือนเราเรียก) แต่ข้างฝ่ายกรีกเขากล่าวว่าเฮอกุเลส์ คือเทวดาที่เขาถือว่ามีกำลังมาก เช่นนิทานอิศปที่กล่าวถึงคนเข็นเกวียนมาหักลง เรียกให้เฮอกุเลส์ช่วย เฮอกุเลส์เยี่ยมเมฆออกมาบอกว่าให้เอาบ่าดันเข้า นิทานนั้นเป็นคำเปรียบ แต่ความจริงนั้นเฮอกุเลส์เป็นเทวดาองค์ ๑ ที่เขานับถือ อีกนัยหนึ่งจะเป็นด้วยอโศกทำรูปยักษ์เป็นเครื่องประดับ รูปยักษ์ทั้งสองนั้นเป็นศิลาแท่งเดียวใหญ่มาก ขุดได้ที่เมืองปาตลิบุตร เดี๋ยวนี้ตั้งอยู่ในอินเดียนมิวเซียม มีคำจารึกที่สร้างภายหลังสร้างเสาศิลาหน่อยหนึ่ง ศิลาที่ทำนั้นอย่างเดียวกันกับที่ทำเสาและขัดเกลี้ยงเกลาเหมือนกัน

ฝีมือช่างที่ทำการในครั้งนั้น มีแบบช่างตะวันตกเจือปนมากเป็นคลาส์ซิกอย่างแอดไซเรียนและกรีกเป็นอันมาก ทั้งฝีมือที่ทำนั้นด้วย ผู้ที่แต่งรายงานนี้จึงคะเนว่าคงจะได้ใช้ช่างกรีกหรือไซเรียนทำด้วย และหนังสือจีนพุทธศาสนากล่าวว่าอโศกได้ไปเป็นเจ้าเมืองตะศิลา (คือตักศิลา) ซึ่งเป็นเมืองเก่าในแขวงปั๋นชาปห่างจากแม่น้ำอินทส์ทางสามหลับ ในเมืองนั้นเป็นเมืองที่อาเลกซานเดอได้ปกครองอยู่ก่อน มีช่างกรีกอยู่มาก

แต่เมื่อก่อนจะถึงคฤสตศักราชเมืองปาตลิบุตรร้างสิ้นเชื้อวงศ์ของอโศก เมืองหลวงได้ย้ายไปอยู่ที่อื่น คงจะเป็นด้วยเหตุ ๓ ประการ เช่นพระพุทธเจ้าทำนายไว้ คือไฟและน้ำกับทั้งศึกภายใน เมื่อสังเกตดูก็เห็น

จริงว่าเมืองนี้ตั้งอยู่ในทางน้ำเซาะ คงจะพังทางโน้นบ้างพังทางนี้บ้าง ทั้งน่าที่ไข้ห้าจะลงอย่างเช่นเมืองอื่น ๆ ทั้งการศึกภายในเป็นเหตุให้ศึกภายนอกมีมาทั้งข้างเหนือข้างใต้

ในระหว่าง ๑๐๐ ปีที่ ๓ ถึงที่ ๕ ดูเหมือนยังมีเจ้าแผ่นดินผู้ปกครองเมืองปาตลิบุตร ที่นับถือและอุดหนุนพระพุทธศาสนาอยู่ เชื้อวงศ์เจ้าแผ่นดินปาตลิบุตรชั้นหลังนี้ว่าเป็นวงศ์พระจันทร เพราะพวกมอริยะนั้นเป็นวงศ์พระอาทิตย์ ภายหลังจึงได้ย้ายเมืองหลวงจากปาตลิบุตรไปตั้งอยู่เมืองกะนันชเมื่อระหว่างคฤสตศักราชปีที่ ๓๐๐ ถึง ๕๐๐ พรตจีนชื่อฟ้าเหียนยังได้ไปพบว่าเป็นเมืองใหญ่ มีสถานซึ่งอโศกได้สร้างไว้ยังเป็นปกติดีอยู่ ได้กล่าวถึงด้วยความพิศวงในฝีมือสลักและฝีมือฝังลายกับทั้งภาพศิลาเป็นอันมาก และเวลานั้นยังเป็นเมืองที่เล่าเรียนของพุทธศาสนา มีพระอยู่ประมาณสัก ๖๐๐–๗๐๐ เขาได้อยู่เล่าเรียนในที่นั้นถึง ๓ ปี เมื่อไปสืบหาพุทธศาสนาข้างอินเดียฝ่ายเหนือไม่พบแล้ว

ต่อมาอีก ๒๐๐ ปี เมืองปาตลิบุตรโทรมลงโดยเร็ว เมื่อพรตจีนชื่อห้วนเจียง ได้ไปถึงราวคฤสตศักราช ๖๓๕ ปี พบเมืองนั้นและสิ่งที่ก่อสร้างทำลายโทรมเป็นป่าไปแล้ว แต่เขายังสังเกตได้ว่าวัดฮินดูและสถูปซึ่งทำลายอยู่นั้นถ้าจะนับก็ด้วยร้อยเป็นอันมากที่ยังเป็นปกติดีมีอยู่ ๒–๓ แห่งเท่านั้น ครั้นเมื่อภายหลังมาพวกแขกมหมดันเข้ามาตีอินเดีย เมื่อคฤสตศักราช ๑๒๐๐ ปี ได้ตัดทอนเลิกพระพุทธศาสนาขาดไม่มีเหลือในประเทศอินเดีย แต่ชื่อและที่ตั้งเมืองปาตลิบุตรอยู่แห่งใดก็ไม่มีผู้ใดรู้

ครั้นเมื่อฝรั่งมาสืบหาขึ้นเมื่อ ๑๐๐ ปีที่ ๑๘ ของคฤสตศักราช ผู้ที่เล่าเรียนรู้มากซึ่งเป็นชาวอินเดีย ไม่มีผู้ใดรู้เลยว่าอยู่ที่ไหน แต่นั้นไปเขากล่าวถึงเหตุผลซึ่งได้ค้นคว้าพบอย่างไร อาศัยเหตุอย่างไรประกอบกันต่อไปตามลำดับ ซึ่งไม่เข้าอยู่ในวงความพิจารณาซึ่งต้องการในเวลานี้

เมื่อได้อ่านหนังสือ ๒ เรื่องเช่นกล่าวมาแล้วจึงเอามารวมกันพิเคราะห์เดาตามความเห็นซึ่งน่าจะเรียกว่าอนุมาน เห็นว่าเมื่อครั้งพระพุทธเจ้ายังดำรงพระชนม์อยู่นั้น การปกครองพระสงฆ์เห็นจะไม่เป็นอย่างเดียวกันหมด แลไม่สู้จะกวดขันเหมือนสมภารครองพระอารามหลวงเดี๋ยวนี้ ถึงประพฤติรักษาวินัยก็จะเป็นแต่ความพอใจของผู้ใดจะประพฤติเคร่งไม่เคร่ง ทางที่จะทำความเพียรก็ต่าง ๆ กันตามครูบาอาจารย์ที่ควบคุมกันเป็นหมู่ ๆ พระพุทธเจ้าเป็นแต่ผู้สั่งสอนให้ตรัสรู้ธรรมที่เป็นยอดของบรรพชา แต่ทางซึ่งจะประพฤติอย่างไรจึงจะตรัสรู้จะไม่กวดขันนัก เพราะเหตุฉะนั้นจึงได้ตรัสยกย่องพระเถระองค์นั้นเลิศด้วยทางนั้น องค์นี้เลิศด้วยทางนี้ ใครที่อยู่ในคณะท่านองค์ไหนที่เลิศทางใดก็คงพยายามกันไปตามทางอาจารย์ไม่สู้เอื้อเพื่อต่อทางอื่นนัก ข้อนี้ยังมีพยานอีกว่าเมื่อพระพุทธเจ้าจวนจะปรินิพพาน ยังได้อนุญาตไว้ว่าสิกขาวินัยอะไรควรจะคงไว้ก็ให้คง ถ้าควรจะยกเลิกก็ให้ยกเลิก ควรจะเพิ่มขึ้นก็ให้พร้อมกันเพิ่มขึ้น ข้อนี้ให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าถือเอาทางตรัสรู้เป็นสำคัญ ไม่ถือข้อวัตรปฏิบัติเป็นหลักฐาน แต่หากท่านผู้ที่ทำสังคายนาเห็นว่าคำสั่งของพระพุทธเจ้านี้กว้างนัก จึงประกาศห้ามกันเสียไม่ให้ผู้ใดแก้ไข ข้อซึ่งต้องประชุม

พระอรหันต์ทำสังคายนาในครั้งแรก ได้ยกเหตุว่าวิตกด้วยถ้อยคำของสุภัททภิกษุ กล่าวเมื่อได้ข่าวพุทธปรินิพพานเป็นที่ตั้ง คงจะประกอบด้วยคำสั่งของพระพุทธเจ้าที่เปิดทางกว้างนัก อีกข้อหนึ่ง แต่ที่เป็นยอดสำคัญนั้น คือพระพุทธเจ้าเทศนาฤๅสั่งสอนอันใดไม่ได้เขียนลงเป็นลายลักษณอักษร และไม่ได้เทศน์ให้พระสงฆ์ฟังพร้อม ๆ กันทั้งหมด พวกนี้รู้อย่างนั้นพวกนั้นรู้อย่างนี้ จึงนัดประชุมกันสังวัธยายความรู้ตามที่ผู้ใดได้ยินได้ฟังให้รู้เท่ากันทั้ง ๕๐๐ องค์ เพราะท่านทั้ง ๕๐๐ นี้คงเป็นหัวหน้าเจ้าคณะควบคุมศิษย์อยู่องค์ละมาก ๆ เมื่อได้ประชุมสาธยายแลกความรู้กันให้รู้เท่า ๆ กันหมดแล้วนำไปสั่งสอนสาวก ก็คงจะเป็นแบบเดียวกันได้หมด เพราะเหตุฉะนั้น ถึงว่าพระอานนท์เป็นปุถุชน ท่านพระอรหันต์เหล่านั้นยังต้องการนักด้วยพระอานนท์เป็นผู้ได้ฟังมาก แสดงให้เห็นว่าความรู้พระอรหันต์ทั้งปวงนั้นไม่เท่ากัน แม้แต่พระอานนท์ยังเป็นปุถุชน พระอรหันต์เหล่านั้นยังรู้น้อยกว่า

ข้อซึ่งหนังสือพรตญี่ปุ่นแต่งกล่าวว่าสังคายนาครั้งแรกและครั้งที่ ๒ เป็นพวกหินยานทำทั้งนั้น คำที่ว่านี้เห็นจะเรียกแต่พอให้เข้าใจว่าเป็นพระอย่างเก่า เห็นจะไม่หมายว่าท่านทั้ง ๕๐๐ ๗๐๐ องค์นั้นมีญาณต่ำ เพราะเขาได้กล่าวถึงอาจารย์ข้างฝ่ายมหายานของเขา ว่าเป็นศิษย์ของท่านผู้ที่สืบมาแต่ท่านเถระองค์นั้น ๆ มีมหากัสสปเป็นต้นกี่ชั่วคนทุก ๆ อาจารย์

สังคายนาครั้งแรกนั้นพระอรหันต์ที่มาประชุมทั้ง ๕๐๐ นั้น คงจะเป็นผู้ซึ่งมีอายุมากได้เคยกับพระพุทธเจ้าโดยมาก ไม่ช้านานก็เห็นจะไม่เหลืออยู่สักเท่าใด ตกลงเป็นชั้นศิษย์ก็คงจะหลายชั้น จึงมีความเห็นต่างแตกกันขึ้น ความเห็นที่ต่างแตกกันนี้ ก็คงจะเป็นอยู่หลายปี และความเชื่อถือของคนทั้งปวงก็คงต่างแตกกัน แต่เมื่อยังไม่มีเจ้าแผ่นดินองค์ใดนับถือพระพุทธศาสนาแข็งแรงก็ยังไม่อาจจะหักล้างกันลงได้ เมื่อได้พระเจ้ากาพาโศกเป็นกำลังจึงได้ชำระตัดสินผิดชอบแล้วทำสังคายนาใหม่ สังคายนาครั้งที่ ๒ นี้คงเป็นลักษณเดียวกันกับครั้งแรก แปลกแต่จะกล่าวว่าได้ฟังมาจากอาจารย์ของตน ๆ

ในระยะ ๑๐๐ ปีนี้เป็นเวลาที่พวกกรีกเข้ามาตีอินเดีย พุทธศาสนาซึ่งจับโทรมมาตั้งแต่พระเจ้าอชาตศัตรูล่วงลับไปแล้ว คงจะไม่แพร่หลายอันใดมากนักด้วยเป็นเวลารบพุ่งกันในเมือง ครั้งที่ ๒ มาได้อาศัยกาพาโศกวงศของกาพาโศกไม่ยืนยาวไปได้เท่าไร มีศัตรูมาแต่ต่างประเทศคงโทรมอีก ศัตรูต่างประเทศครั้งนี้อยู่ข้างมีอำนาจมาก ครอบงำทั่วทั้งประเทศอินเดีย พวกพระสงฆ์ทั้งปวงคงซ่อนเร้นอยู่เงียบ ๆ จนไม่ปรากฏเป็นศาสนาสม ดังที่เขากล่าวไว้ในรายงานปาตลิบุตร ถึงว่าวงศ์จันทรคุปตจะคืนได้อินเดีย แล้วก็ไม่ได้เป็นผู้ที่นับถือพระพุทธศาสนา จนถึงปีที่ ๑๐ ของรัชชกาลแห่งพระเจ้าอโศกผู้เป็นราชนัดดาจันทรคุปต จึงได้นับถือพระพุทธศาสนา

ตติยสังคายนาซึ่งพระเจ้าอโศกเป็นผู้อุปถัมภ์นั้น ห่างกันกับทุติยสังคายนาถึงราว ๑๓๗ ปี การสังคายนาครั้งนี้นับว่าเป็นการเก็บรวบรวม

ธรรมที่หายหกตกหล่น ดูเป็นส่วนข้างฝ่ายพระเจ้าอโศกอยากทำเองมากกว่าที่พระสงฆ์จะขวนขวาย ข้างลังกาว่ามีพระโมคคัลลีบุตรติศเถรอีกองค์หนึ่งนอกจากพระอุปคุปต แต่ข้างฝ่ายมหายานไม่กล่าวถึงออกชื่อแต่อุปคุปต จนผู้ที่แต่งรายงานปาตลิบุตรเขากล่าวว่าพวกอาจารย์ฝรั่งเขาคิดเห็นไปว่าอุปคุปตและติศโสเป็นองค์เดียวกัน เพราะในเสาศิลาจารึกก็กล่าวถึงแต่พระอุปคุปต (เขาคัดคำเทียบไว้แต่ดูยังเป็นเดาหลวม ๆ อยู่ไม่ต้องการจะเอามากล่าวถึงก็กล่าวถึง)

ข้อซึ่งพวกมหายานไม่กล่าวชัดว่าผู้ซึ่งทำสังคายนาครั้งที่ ๓ นี้ เป็นมหายานฤๅหีนยานบางทีเขาจะหมายเอาความเกิดของมหายานว่า เกิดที่เมืองปาตลิบุตรในคราวเดียวกัน เมื่อกล่าวถึงพระมหินทรเถร เขากล่าวต่างไปว่าเป็นน้องพระเจ้าอโศกเรียกว่ามเหนทร จนพระเจ้าอโศกให้ยักษ์สร้างถ้ำให้อยู่ในระหว่างพระราชวังกับเมืองปาตลิบุตรก็ไม่กล่าวถึงว่าเป็นฝ่ายมหายานฤๅหีนยาน และตามที่กล่าวนั้นบวชอยู่ในเมืองราชคฤห์แล้วไม่ได้มาบวชในเมืองปาตลิบุตร และเมื่อมาอยู่เมืองปาตลิบุตรก็อยู่ลำพังไกลกันกับเขาที่สร้างขึ้นให้ท่านอุปคุปตอยู่มาก ถ้าหากว่าเชื่อพวกลังกาว่าพระมหินทรได้ออกไปลังกาเป็นแน่ ซึ่งฝรั่งเขาก็ออกจะเชื่อ ๆ เพราะไปค้นพบชื่อสังฆมิตตาบวชและออกไปลังกากับมเหนทร ถ้าเช่นนั้นได้ออกไปในปีที่ ๑๗ แห่งราชสมบัติของอโศก ตามเรื่องลังกาว่าได้ไปทำสังคายนาในเมืองลังกา เป็นจตุตถสังคายนาตามเสียงชาวลังกานับ แต่ที่แท้เป็นการทำคนละแห่งห่างกันเพียง ๒๐ ปี แปลว่าเหมือนเอาสำเนาในอินเดียออกไป

ประกาศที่เมืองลังกา เพราะเหตุฉะนั้นจะถือว่าพระมหินทรเถรเป็นมหายานไม่ได้ ถ้าจะถือว่าเป็นครูของหินยานจะชอบกลกว่า

ในระยะนี้เกือบ ๒๐๐ ปีไม่มีสังคายนาเป็นเวลาที่พระเจ้าอโศกล่วงลับไป โอรสของพระเจ้าอโศกยังคงถือพุทธศาสนา แต่ราชนัดดาปรากฏว่ากลับไปถือเชนะ เข้าใจว่ามหายานคงจะเกิดในระยะ ๒ แผ่นดินนี้เอง พวกหินยานผู้รู้จะน้อยเข้า พวกมหายานจะเกิดผู้มีสติปัญญาและความรู้ ทั้งจะมีท่านพวกพราหมณ์ที่เป็นอาจารย์ผู้หลักผู้ใหญ่ลันทัดในทางนั่งกรรมฐานเป็นที่นับถือของพระไปร่ำเรียน จึ่งเกิดเขียนคัมภีร์ปรุงศาสนาขึ้นใหม่ ฤๅศาสนาพระพุทธแต่เดิมจะออกพราหมณ์ ๆ อยู่มากกว่าที่พวกหินยานถืออยู่เดี๋ยวนี้ แต่ครั้นเมื่อนาน ๆ มาความรู้ทางฝ่ายหินยานจะเลื่อมลงเลยแพ้มหายาน แต่ยังไม่สูญสิ้นเชื้อ จนพ้นเหี่ยนซึ่งออกไปเมื่อพระพุทธศักราช ล่วงได้ ๘๐๐—๙๐๐ ปีก็ยังมีอยู่

ข้อที่ทำจตุตถสังคายนาเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงได้ ๔๓๓ ปี และเขียนเป็นหนังสือจารึกลงในใบลานนี้ คงจะเป็นด้วยท่านพวกพระในอินเดียนำคัมภีร์มหายานออกไปเมืองลังกา จึ่งเกิดเป็นปากเสียงเถียงกันขึ้น พวกลังกาจึ่งได้ทำสังคายนาและเขียนลงในใบลานเป็นภาษาลังกา เพราะจะเถียงกันกับพวกมหายานปากเปล่าเป็นการเสี่ยเปรียบ ความคิดที่เขียนหนังสือนั้นเป็นความคิดได้จากพวกมหายาน

แต่นั้นตอดไปอีกถึง ๕๐๐ ปีจนถึงพุทธศาสนาล่วงได้ ๙๕๖ ปี พระพุทธโกษาจึ่งออกไปแปลภาษาลังกาลงเป็นภาษามคธเขียนขึ้นใหม่ การ

ที่แปลกลับเป็นภาษามคธเสียนี้ ก็บอกเหตุผลชัดว่าเป็นภาษาลังกาอยู่แต่งเพิ่มเติมง่าย พวกลังกาคงจะทำลืนลงไปไว้มากเหลือเกิน จนเอาหนังสือนั้นไว้ไม่ได้ ต้องเผาไฟหมด ถ้าขืนเอาไว้คนก็ยังจะเชื่ออยู่เสมอ งานที่พระพุทธโกษาไปทำนั้นคงจะเอาฉะบับที่พวกหินยานแต่งขึ้นสู้มหายานในอินเดียลงไปสอบกับฉะบับลังกา เพราะเหตุว่าถ้าลังกาเป็นผู้ที่ได้เป็นหินยานมาแต่เดิม ไม่ได้มีมหายานแซกแซง คงจะได้ความสั่งสอนฝ่ายหินยานซึ่งท่านพวกหินยานในอินเดียลืมเสียบ้าง ปรวนแปรไปตามมหายานบ้าง

ข้างฝ่ายหนังสือที่มีอยู่ในลังกานั้นเล่า ของเดิมก็คงจะมีที่พวกลังกาแต่งขึ้นเชื่อนไปเหลือกำลังก็คงจะมี ท่านพุทธโกษาคงจะได้เลือกทิ้งเสียทั้งสองข้าง คัดเอาแต่ที่เห็นว่าควรจะเป็นธรรมเนียนขึ้นใหม่ จึงต้องทำการอยู่ถึงปีหนึ่ง

ในระหว่าง ๖๐๐—๗๐๐ ปี ตั้งแต่พระพุทธศาสนาได้ ๒๐๐ เศษ ฤๅ ๓๐๐ จนกระทั่ง ๙๐๐ ซึ่งพวกมหายานมีอำนาจมากนั้น คงจะได้ส่งพวกสอนศาสนาออกมาเที่ยวสั่งสอนในเมืองต่างประเทศตลอดจนเมืองเรา จึงถือลัทธิมหายานทั่วกันทั้งสิ้น แต่ข้อซึ่งจะเข้าใจว่านุ่งกางเกงฤๅไม่นั้นเห็นจะไม่นุ่ง อยู่ในอินเดียอย่างไรก็คงมาอยู่อย่างนั้น

ข้อสำคัญมีอีกอย่างหนึ่งที่พวกมหายานเขียนคัมภีร์ของตัวใช้ภาษาสันสกฤต ด้วยเหตุฉะนั้น เมื่องใดซึ่งมหายานเคยเป็นศาสนาสำหรับ

เมือง ๆ นั้นยังคงใช้ชื่อเสียงเป็นภาษาสันสกฤต ถ้าหากว่าเมืองเราไม่ได้ถือสาสนามหายานเหตุไฉนภาษาสันสกฤตและสันสกฤตแผลงลงจนเป็นภาษาไทยจึงจะมีแน่นหนานักดังนี้เล่า จนภายหลังมาเรียนสาสนาจากภาษาบาลีแล้วยังต้องกลับแปลงเป็นภาษาสันสกฤตเล่า อย่าบ่วยกล่าวถึงสิ่งก่อสร้างและที่จมดินอยู่อันเราได้พบเห็นบ่อย ๆ นั้นเลย แต่ภาษาบาลีซึ่งใช้สำหรับพระไตรปิฎกอยู่ทุกวันนี้เป็นภาษาหนึ่งต่างหาก แต่ออกจากภาษามคธ ข้อที่พระพุทธโกษาแปลภาษาสิงกาลงเป็นภาษามคธ ฉันเชื่อว่าจริง แต่ที่กลายเป็นภาษาบาลีไปนั้น เข้าใจว่ากลายเมื่อครั้งพระกัสสปเขียนใหม่ เมื่อสังคายนาที่ ๗ เหตุว่าล่วงมาถึง ๔—๕๐๐ ปี ภาษามคธไม่ใช่ภาษาพื้นเมืองของสิงกาก็ค่อยเปลี่ยนแปลงเลื่อน ๆ ไป ท่านกัสสปผู้นี้ไม่ใช่ชาวมคธราฐเป็นชาวสิงกาคงจะตกแต่งขึ้นใหม่ ฤๅใช้ตามที่เคยพูดกันในเมืองสิงกา เช่นกับมอญเมืองเราพูดไม่เหมือนกันกับมอญมรแมนยังว่านั่นภาษาเดียวกัน นี่เป็นภาษาต่างประเทศแท้ ๆ ภาษาบาลีกับภาษามคธใกล้กันจริง แต่บางคำต่างกันห่างไกลคะเนไม่ได้

สังคายนาซึ่งเขานับว่าเปนที่ ๗ เมื่อพุทธสาสนาล่วงได้ ๑๕๗ ปีนั้น เห็นจะเป็นส่วนข้างเดียวกันในสิงกาเอง ด้วยการรบพุ่งในเมืองและด้วยอดเขียนแซกแซงไม่ได้ ภาษาสิงกาที่เผาเสียแล้วก็กลับมีขึ้นอีก ต้องเผากันใหม่ สังคายนาครั้งนี้ดูจะไม่สู้มีหลักเหมือนครั้งก่อน น่าจะเป็นเลือกตามใจมาก นิทานรุง ๆ รัง ๆ เห็นจะเลือกติดเข้าไว้ในนี้มาก และในระหว่างนั้นคือพระพุทธสาสนาล่วงได้ ๑๑๐๐ ปี พรตห้วนเจียงไปพบเมือง

ปาตลิบุตรร้าง ข้างมหายานเองก็จะโทรมมาก ถึงเวลาที่ทำสังคายนาที่ ๗ นี้ พุทธศาสนาอินเดียก็เกือบจะหมดฤๅพอจะหมดกัน พะม่าจึงต้องไปรับพระธรรมมาจากเมืองลังกา ๆ อวดว่าเป็นผู้ที่แผ่พระศาสนา ก็อวดกันในระยะนี้

สังคายนาที่ ๘ ซึ่งว่าพระธรรมทินเถรได้ทำที่เมืองเชียงใหม่เมื่อพุทธศักราชล่วงได้ ๒๐๒๐ ปีนั้น เห็นว่าศาสนาหินยานจะได้เดินมาจากฝ่ายเหนือคือมาจากพะม่า แต่ว่าปริตผิดเพี้ยนมามากนานอยู่แล้ว ท่านองค์นี้คงจะมาจากลังกาจึงมาแก้ไขขึ้นใหม่

ตอนนี้เองถึงเรื่องที่เรามี ๆ อยู่ คือชั้นคัมภีร์ชินกาลมาลีนี้พงศาวดารหิริภุญชัย พงศาวดารเชียงแสนเชียงใหม่มีท่านพวกลังกามาหนุนเนื่องกันเป็นลำดับ ท่านผู้ที่มีชื่อเสียงโด่งดังเช่นสามีสังฆราชซึ่งมีคำจารึกเสาศิลาสุโขทัยที่เจ้าแผ่นดินออกบวช ท่านผู้นี้มาทางเมืองนครศรีธรรมราช เดินเรื่อยขึ้นไปตามลำดับจนถึงเมืองเชียงใหม่ การที่เรากลับเป็นหินยานนั้นคงจะเป็นทั้งข้างฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้ถ้นหลามกันเข้ามา

สังเกตดูเรื่องราวที่ผิดกันในระหว่างหินยานกับมหายานตามที่ได้รู้เรื่องข้างหินยานน้อยที่สุดในเวลานี้ ดูเป็นข้างฝ่ายมหายานกล่าวถึงโยกราฟีในอินเดียอยู่ข้างจะถูกต้องมาก ข้างฝ่ายหินยานออกจะงม ๆ เช่นกับเมืองปาตลิบุตรก่อนจะว่าอยู่ข้างริมทะเล แต่ข้างฝ่ายมหายานเขารู้ชัดเจนว่าอยู่ริมแม่น้ำคงคา ถ้าเป็นเรื่องนิทานชาดกยิ่งเลอะมาก เช่นกับท่านพวกชาดขอนต่าง ๆ ไปเที่ยวป่าพระหิมพานต์ไพล่ลงมาชาดขอนอยู่ในทะเลซึ่ง

เหลือจะเดินลงมาอย่างไรได้ เห็นจะเป็นด้วยบ้านแกอยู่ลังกา การที่จะลงไปถึงทะเลนั้นดูไม่ลำบากนัก แต่ข้อซึ่งจะแลเห็นแม่น้ำใหญ่ซึ่งแลไม่เห็นฟากข้างโน้น อยู่ข้างจะนึกยาก เพราะแม่น้ำในลังกามันร่องแร่ง ยิ่งตกมาถึงพวกลาวไปจนถึงได้ทองจากกระล็อ ฉันได้แปลคัดเรื่องนิทานมหายานซึ่งเขารบุที่ถูกมาให้ฟังเป็นตัวอย่างเรื่องหนึ่ง ทั้งนี้เห็นจะเป็นด้วยเขาแต่งในท้องที่ ฝ่ายหินยานแต่งที่อื่น

ธรรมที่ดี ๆ เขาก็รู้อยู่ แต่มีอีกข้อหนึ่งซึ่งจะเป็นการเอาใจให้เข้ากับศาสนาเดิมของพื้นเมือง คือมีเมืองสุขัสวดี มีพระพุทธอมิตาภะซึ่งพุทธบาทศาสนายืนยาวไม่มีที่สุด นั่งอยู่บนดอกบัว แม้แต่ใครได้ยินพระนามฤาได้เห็นรัศมีเกิดบังเกิดได้ไปเกิดเป็นอุปปาติกฤาคัพภไสยกะในดอกบัวที่แวดล้อมอยู่โดยรอบ มีกำหนดปีได้สำเร็จ มีพระพุทธเจ้าอื่น ๆ ทุกโลกธาตุสั่งสอนธรรมโดยลำพังพระองค์ แต่คงมีองค์หนึ่งครั้งหนึ่งบ้างสองครั้งบ้างเทศนาถึงพระอมิตาภะ ในเวไนยสัตว์ทราบรูปความอย่างเดียวกันกับเรื่องมหาสมัยสูตร ต่างแต่กลายเป็นออกชื่อพระอย่างอาฏานาติยสูตรนั้นก็ย่อยลงไปจนกระทั่งถึงสูตรนี้ใครเขียนขึ้นตอนหนึ่ง อายุจะไม่ต่ำกว่าขัย ๒ ตอน ๓ ตอนอายุก็ทวีมากขึ้นไป บ่นบริกรรมได้มากเที่ยวก็มีอานิสงส์ต่าง ๆ ขึ้นไป มันไปข้างทางกอดของฝรั่ง ข้อที่ฝรั่งนิยมชมชื่นว่าพุทธศาสนาคล้ายศาสนาพระเยซูนั้น เขาเรียนจากมหายาน ดูเหมือนหนึ่งว่าจะเลื่อมใสมหายานมากกว่าหินยานเพราะแลเห็นพระนิพพานไม่ได้จริง ๆ เป็นพ้นวิสัย เมื่อ ๒/๓ วันล่วงมานี้มีผู้ลงพิมพ์กล่าวถึงอนาคตวงศ์ที่เขาได้อ่าน

จากเมืองพะม่า กล่าวติเตียนต่าง ๆ แล้วบอกว่ากลิ่นอายเหมือนออกจากเกือกบู๊ตพวกมหายานเพราะพวกมหายานเขาแต่งหรูกว่ามาก

วิธีนั่งพระธรรมเขาแปลเป็นอังกฤษก็มี ขึ้นต้นก็นั่งพับแพนงเชิงตั้งศีรษะให้ตรงแล้วก็เริ่มอานาปานัสติ เรียกอย่างเดียวกันกับนั่งพระธรรมของเรามีโอภาส มีกระสิณ แต่มีอะไร ๆ ต่อไปอีกมากจนถึงฌาน แล้วฉันก็หยุดอ่านเสียเพราะผิดเต็มทีด้วยต้องมานึกเทียบกับข้างเรา ถูกที่เกินความรู้ก็ไม่ออกสนุก เข้าใจว่าหนังสือจะมีมากกว่าหีนยานมาก แต่ลงปลายก็ไปที่สระบัวนั้นเอง

ได้แปดคำพ้ำเหียนเล่าเรื่องมหายาน หีนยานปนกับพราหมณ์อย่างไรเมื่อเวลาเขาไปเห็น พอให้เป็นทางสันนิษฐานกับเรื่องสาสนาเซนที่ฉันได้ไปพบอีกเรื่องหนึ่งส่งมาให้ดูด้วย

ฉันมีความเห็นแต่พูดออกไปมันชวนจะเป็นมิจฉาทิษฐิ ว่าหีนยานก็ดี มหายานก็ดี ที่จะเหลือแก่นเดิมนั้นน้อย ผู้ที่แต่งขึ้นก็แต่งไปตามความเข้าใจของตัวและตามกาลตามสมัยและชั้นชั่วอายุคน และไม่ใช่แต่พุทธสาสนาถึงสาสนาเก่า ๆ อื่น ๆ เช่นสาสนาพระเยซู ก็เซนต์อะไรต่ออะไรแกแต่งไปตามใจต่าง ๆ กัน จะมีแต่ปรินสิเปอล คือข้อที่ตั้งของสาสนายังคงอยู่เท่านั้นทุก ๆ สาสนา

สวนดุสิต

วันอาทิตย์ที่ ๒๗ กุมภาพันธ์ ร.ศ. ๑๒๒

คาถาพระราชนิพนธ์

ในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร

โปรดให้พิมพ์ในงานฉลองพระชันษาสมายุมงคล

เสมอพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๗๒

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

ในปีมะเส็ง พุทธศักราช ๒๔๗๒ นี้ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร จะทรงเจริญพระชนมายุถึง ๗๓ ปี เสมอพระชันษาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ปฐมบรมกษัตริย์แห่งพระบรมราชจักรีวงศ์ องค์สมเด็จพระบรมไปยกาธิราช และเมื่อพระราชวงศ์พระองค์ใดได้ประสบอภิลักขิตมงคลนี้ บรรดาพระชัตติยญาติในพระราชวงศ์ก็ย่อมทรงปีติปราโมทย์ด้วยทั่วกัน เป็นประเพณีมีแต่รัชชกาลก่อน ๆ สืบมา ก็ในบรรดาพระเจ้าลูกเธอของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐเป็นพระราชปุตรีพระองค์แรกซึ่งเจริญพระชันษายั่งยืนเท่าพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกในปีเริ่มรัชชกาลปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรด ฯ พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ในการฉลองพระชันษามาแต่ก่อน ครั้งนี้ทรงพระราชดำริว่ากรมหมื่นราชศักดิ์สโมสรเป็นพระราชบุตรพระองค์แรกที่ประสบพระชนมายุสมมงคลเช่นนั้น จึ่งทรงพระกรุณาโปรด ฯ พระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์แก่พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ในการฉลองพระชันษาโดยทรงยินดี.

การฉลองพระชันษานั้น กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสรทรงปรารภจะบำเพ็ญพระกุศลบุรพเปตพลีทักษิณานุปทาน อุทิศถวายสนองพระเดชพระคุณสมเด็จพระบรมไปยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

ทรงบำเพ็ญราชพลีสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระ

เจ้าอยู่หัวกับญาติมิตรสโมสรภาค ๑ ในงานทั้ง ๒ ภาคนี้มีพระประสงค์จะใคร่พิมพ์หนังสือแจกเป็นที่ระลึกสักเรื่องหนึ่ง จึงมีรับสั่งมายังราชบัณฑิตยสภา ขอให้ช่วยเลือกเรื่องและจัดการพิมพ์หนังสือนั้นถวาย

ข้าพเจ้าเลือกหาเรื่องหนังสือ พบหนังสือชอบใจเรื่องหนึ่ง แต่เป็นหนังสือเรื่องน้อย ถึงกระนั้นเห็นว่าเหมาะแก่งานยิ่งกว่าหนังสือเรื่องอื่น คือ เรื่อง คาถาพระราชนิพนธ์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา ด้วยหนังสือเรื่องนี้ประชุมพระพร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระราชโอรสธิดา เป็นสิริมงคลสมควรแก่งานสถาน ๑ ยังมีข้อสำคัญอีกสถาน ๑ ด้วยเมื่อสมเด็จ ฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการทรงเริ่มรวบรวมหนังสือเรื่องนี้ก็ดี เมื่อสมเด็จพระวัสสามาตุจฉาเจ้า ฯ ทรงพิมพ์หนังสือนี้ครั้งแรก ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ ก็ดี ยังขาดฉะบับพระราชนิพนธ์พระราชทานพระนามและพระพรแก่กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร พึ่งทรงค้นพบและประทานมายังหอพระสมุด ฯ เมื่อพิมพ์หนังสือนั้นแล้ว ค้างอยู่ยังมิได้พิมพ์ให้ปรากฏ จึงเห็นว่าเหมาะแก่การที่จะพิมพ์แจกในงานฉลองพระชันษากรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ในครั้งนี้ด้วย.

เจ้าฟ้าและพระองค์เจ้าพระราชโอรสธิดา พระราชนัดดา พระราชปนัดดาของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ที่พระชันษายืนยิ่งกว่าหรือเสมอด้วยพระชันษาพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกปรากฏในเวลานี้มีพระราชธิดา คือ พระองค์เจ้าหญิงพวงพระองค์ ๑

พระราชนัดดา (พระเจ้าลูกเธอในรัชชกาลที่ ๒)

พระองค์เจ้าหญิงยี่สุ่น พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าหญิงปุก พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าชายอรุณวงศ์ (กรมหลวงวรศักดาพิศาล) พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าหญิงแม้นเขียน พระองค์ ๑

พระราชนัดดา (พระเจ้าลูกเธอในกรมพระราชวังบวร ฯ รัชชกาลที่ ๒)

พระองค์เจ้าหญิงกนิษฐา พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าชายพงศ์อิศเรศ (กรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศักดิเดช) พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าหญิงอำพัน พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าชายภุมเรศ (กรมหมื่นอมเรศรัศมี) พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าชายฤกษ์ (สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์) พระองค์ ๑

พระราชนัดดา (พระเจ้าลูกเธอในกรมพระราชวังบวร ฯ รัชชกาลที่ ๓)

พระองค์เจ้าหญิงอรุณ พระองค์ ๑

พระราชปนัดดา (พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว)

พระองค์เจ้าหญิงเสงี่ยม พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าหญิงนิเวศ พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าหญิงละม่อม (สมเด็จกรมพระยาสุดารัตนราชประยูร) พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าหญิงกินรี พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าชายสิงหรา (กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ) พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าหญิงบุตรี (กรมหลวงวรเสรฐสุดา) พระองค์ ๑

พระราชปนัดดา (พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว)

พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดี (กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ) ยังดำรงพระชนม์อยู่ พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าชายกมลาศน์เดอสรร (กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร) ยังดำรงพระชนม์อยู่ พระองค์ ๑

พระราชปนัดดา (พระเจ้าลูกเธอในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว)

พระองค์เจ้าหญิงสุดาสวรรค์ พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าหญิงภควดี ยังดำรงพระชนม์อยู่ พระองค์ ๑

พระองค์เจ้าหญิงเฉิดโฉม ยังดำรงพระชนม์อยู่ พระองค์ ๑

เป็นจำนวนพระองค์ชาย ๖ พระองค์ พระองค์หญิง ๑๖ พระองค์ รวมทั้งสิ้น ๒๒ พระองค์ด้วยกัน

เจ้านาย ๒๒ พระองค์นั้น เรียงโดยลำดับจำนวนปีพระชันษาดังนี้

พระองค์เจ้าหญิงแม้นเขียน (รัชชกาลที่ ๒) พระชันษา ๙๐

สมเด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ (พระราชวังบวร ฯ รัชชกาลที่ ๒) พระชันษา ๘๕

พระองค์เจ้าหญิงนิเวศ (รัชชกาลที่ ๓) พระชันษา ๘๓

พระองค์เจ้าหญิงพฉบับ (รัชกาลที่ ๑) พระชันษา ๘๒
พระองค์เจ้าหญิงยี่สุ่น (รัชกาลที่ ๒) พระชันษา ๘๒
พระองค์เจ้าหญิงปุก (รัชกาลที่ ๒) พระชันษา ๘๑
พระองค์เจ้าหญิงอรุณ (พระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๓) พระชันษา ๘๑
กรมหลวงวรเสรฐสุดา (รัชกาลที่ ๓) พระชันษา ๘๐
สมเด็จกรมพระยาสุดารัตนราชประยูร (รัชกาลที่ ๓) พระชันษา ๗๙
พระองค์เจ้าหญิงกนิษฐา (พระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๒) พระชันษา ๗๙
พระองค์เจ้าหญิงอำพัน (พระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๒) พระชันษา ๗๙
กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ (รัชกาลที่ ๓) พระชันษา ๗๗
กรมหลวงสมรรัตนศิริเชษฐ (รัชกาลที่ ๔) ยังดำรงพระชนม์อยู่
พระชันษา ๗๗
กรมหมื่นอมเรศรัศมี (พระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๒) พระชันษา ๗๗
กรมหลวงวรศักดาพิศาล (รัชกาลที่ ๒) พระชันษา ๗๖
พระองค์เจ้าหญิงกินรี (รัชกาลที่ ๓) พระชันษา ๗๖
พระองค์เจ้าหญิงเสงี่ยม (รัชกาลที่ ๓) พระชันษา ๗๕
กรมหมื่นกระษัตริย์ศรีศักดิเดช (พระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๓)
พระชันษา ๗๕
พระองค์เจ้าหญิงภควดี (พระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๔) ยังดำรง
พระชนม์อยู่ พระชันษา ๗๕
กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร (รัชกาลที่ ๔) ยังดำรงพระชนม์อยู่
พระชันษา ๗๓
พระองค์เจ้าหญิงสุดาสวรรค์ (พระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๔)
พระชันษา ๗๓

พระองค์เจ้าหญิงเฉิดโฉม (พระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๔) ยังดำรง พระชนม์อยู่ พระชันษา ๗๓

พระราชนิพนธ์ที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ เมื่อในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา เมื่อเวลาสมโภชเดือน ทรงเขียนเป็นลายพระราชหัตถเลขา ในชั้นแรกเป็นแต่พระราชทานพระนามแลพระราชทานพระพรเป็นภาษาไทยเป็นพื้น ต่อมาในชั้นหลังทรงพระราชนิพนธ์คาถาภาษามคธ พระราชทานพระพรต่าง ๆ กัน ทรงเขียนพระราชหัตถเลขาเป็นอักษรอริยกะพระราชทานกับพระราชหัตถเลขาอักษรไทย ซึ่งพระราชทานพระนามแลพระราชทานพระพรเป็นคู่กัน.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการได้ทรงพยายามรวบรวมสำเนาคาถาพระราชนิพนธ์ ซึ่งพระราชทานพระราชโอรสธิดา กับทั้งคำแปลไว้ได้โดยมาก ทรงหมายว่าจะพิมพ์ในโอกาสอันใดอันหนึ่งอันสมควร แต่ยังทรงรวบรวมไม่ได้บริบูรณ์จึงมิได้พิมพ์ ประทานฉบับมาไว้ในหอพระสมุดวชิรญาณสำหรับพระนคร

กรรมการราชบัณฑิตยสภาขอถวายพระพรแด่พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร ในโอกาสที่ได้ทรงบำเพ็ญพระกุศลฉลองพระชันษาในครั้งนี้ ขอให้ทรงพระเจริญด้วยสรรพสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลพระชนมสุขสถาพรเป็นนิจกาลเทอญ.

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๑๐ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๗๒

สารบาน

กรมหลวงพิชิตปรีชากร	หน้า ๑
เจ้าพ้ากรมขุนชัตติยกัลยา	,, ๒
กรมหลวงอดิศรอุดมเดช	,, ๓
กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์	,, ๕
กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม	,, ๖
กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์	,, ๗
กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร	,, ๙
พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย	,, ๑๐
กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ	,, ๑๒
พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์	,, ๑๓
สมเด็จกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ	,, ๑๕
พระองค์เจ้าหญิงอรไทยเทพกัญญา	,, ๑๗
พระองค์เจ้าหญิงบุศบงกช์เบิกบาน	,, ๑๘
กรมพระสมมตอมรพันธุ์	,, ๑๙
สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์	,, ๒๑
กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา	,, ๒๓
สมเด็จพระบรมราชเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอัครราชเทวี	,, ๒๕
พระองค์เจ้าหญิงนารีรัตนา	,, ๒๖
กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป	,, ๒๗

พระองค์เจ้าหญิงบัญจบเบญจมา หน้า ๒๙
กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ ,, ๓๐
กรมพระดำรงราชานุภาพ ,, ๓๒
พระองค์เจ้าหญิงนงคราญอุดมดี ,, ๓๔
พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ ,, ๓๖
สมเด็จพระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า ,, ๓๘
กรมขุนพิทยลาภพฤฒิชาดา ,, ๓๙
สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ,, ๔๑
กรมขุนมรุพงศ์ สิริพัฒน์ ,, ๔๓
พระองค์เจ้าหญิงกัญจนากร ,, ๔๕
พระองค์เจ้าหญิงบุษบัณบัวผัน ,, ๔๗
สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินี ,, ๔๙
พระองค์เจ้าหญิงแข้ไขดวง ,, ๕๑
กรมหลวงทิพยรัตนกิริฏกุลินี ,, ๕๓
พระองค์เจ้าหญิงประสานศรีใส ,, ๕๕
พระองค์เจ้าหญิงประพาพรัศมี ,, ๕๖
พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาคย์พรรณ ,, ๕๘
พระองค์เจ้าหญิงประดิษฐาสารี ,, ๖๐
สมเด็จกรมพระสวัสดิ์วัตนวิศิษฏ์ ,, ๖๒
กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย ,, ๖๓
พระองค์เจ้าหญิงพวงสร้อยสองค์ ,, ๖๕
พระองค์เจ้าหญิงประไภยศรีสอาด ,, ๖๗

คาถาพระราชทานพระนามพระราชโอรสธิดา
พระราชนิพนธ์ในรัชชกาลที่ ๔

กรมหลวงพิชิตปรีชากร

พระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าคัคณางคยุคล สกลศุภลักษณ์ พยัคฆนาม จงเจริญชนมายุ สุข พล ปฏิภาณ ทุกประการ เทอญ

พระนามพระราชทาน ณวัน ๕ ๒/๕ ๑๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

คาถาพระราชทานพระนาม

คคณางฺคยุคโลยํ สุขิโต โหตุ กุมารโก
ทีฆายุโก จิรญฺชีวี ชินาตุ สพฺพสตฺตเว
อยมฺปี ราชกุมาโร อโรโค นิรุปทฺทโว
โหตุ วุฑฺฒิญฺจ ปปฺโปตุ วิภเว กุลสนฺตเก

คำแปลคาถา

กุมารน้อยชื่อว่าคัคณางคยุคลนี้ จงมีสุข มีอายุยืน มีชีวิตนาน ชนะศัตรูทั้งปวง อนึ่งราชกุมารนี้ จงไม่มีโรค ไม่มีอุบัทว ถึงซึ่งความเจริญในสมบัติอันเป็นของตระกูล เทอญ

เจ้าพ้ากรมขุนขัตติยกัลยา

ให้พระนามพระเจ้าลูกเธอหญิง ในหม่อมเจ้าพรรณรายว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากรรณิกาแก้ว จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ในนามวรรคบริวารวันนี้ทุกประการ เทอญ

พระราชทาน ณวัน ๕ ๗ ๒ ค่ำ ปีเถาะ สัปตศก

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขินี่ว อยำ โหตุ โสภา ราชกุมาริกา
ทีฆายุกา อโรคี จ ลาภินี่ จ ยสสฺสินี่

คำแปลคาถา

ราชกุมาริกางามนี้ จงมีความสุขและมีอายุยืนยาว ไม่มีโรคาพาธ และมีลาภมียศ เทอญ

กรมหลวงอดิศรอุดมเดช

พระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสุขสวัสดิ์ อัชนาม จงมีความวัฒนาการ ด้วยชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สมบัติบริบูรณ์ทุกประการ เทอญ

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขโสตฺถิกุมาโรยํ สพฺพทา สุขวฑฺฒโน
ชาตกาลาว ปฏฐาย ราชลาภปฺปวฑฺฒโน
ทีฆายุโก สุขี โหตุ อโรโค วุฑฺฒิวฑฺฒโน
อนนฺตราโย ชินาตุ สพฺเพปี สตฺตโว สทา
เปติกํ มาติกญฺจาปี ลภตํ วิภวํ สุขํ
มาโหตฺวสฺส โกจิเทว อนฺตราโย กทาจิปี
สกลสฺสาปี โลกสฺส ปมาณํ รกฺขตัว นำ

คำแปลคาถา

กุมารชื่อสุขสวัสดิ์นี้ จงเจริญสุขทุกเมื่อ จงเจริญด้วยราชลาภทั้งแต่เกิดเทียว จงมีอายุยืน มีสุข ไม่มีโรค เจริญด้วยวุฒิ ไม่มีอันตราย ชนะศัตรูทั้งปวงทุกเมื่อ อนึ่งจงได้สุขสมบัติของบิดามารดา อันตรายอันใดอันหนึ่งอย่าพึงมีแก่กุมารนี้ทุกเมื่อ อนึ่งประมาณของโลกทั้งสิ้นจงรักษากุมารนี้

กรมหมื่นภูธเรศธำรงศักดิ์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม พระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าทวีถวัลยดาภ นาคนาม จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพสวัสดิ์ทุกประการ เทอญ

พระราชทานณวัน ๖ ๗ ๕ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก

คาถาพระราชทานพระนาม

ทุติยมฺปตฺถิตาโภโวฺห กุมาโรยำ สุชาติโก
พราหฺมณฺยา กุจฺฉิยาโตปี เสฏฺโฐว ราชปุตฺตโก
สพฺพทา สุขิโต โหตุ อโรโค นิรุปทฺทโว
ทีฆายุโก ยสสฺสี จ เตชวา ปริวารวา
ลาภี โสณฺณหิรญฺญานำ กาเล กาเล ปุนปฺปุนำ
ชินาตุ อรโย สพฺเพ ปีตุโน จตฺถโนปี จ
อนนฺตราโย สพฺพตฺถ สุขี เสรี สยำ วสี
ปติฏฺฐา โหตุ สพฺเพสำ ญาตีนำ อตฺถกามินำ
ชนกสฺส ปีตุโนว ภภำ รกฺขิตุำ ยสำ
พุทฺธาทิอานุภาเวน เทวา รกฺขนฺตุ นำ สทา

คำแปลคาถา

กุมารนี้จงมีนามว่า ทวีถวัลยดาภ เกิดแต่ครรภ์มารดาอันเป็นเชื้อพราหมณวงศ์ เป็นราชบุตรอันประเสริฐ จงเป็นผู้มีความสุข นิราศไร้ โรคาพาธอุปัทวันตราย มีอายุยืนยาว และมีอิสริยศและบริวารยศ

มีเดชานุภาพ เป็นผู้มีสาภมากได้เงินทองบ่อย ๆ เนือง ๆ ทุกครั้งทุกคราว จงชนะข้าศึกทั้งหลายของบิดาและของตนด้วยทั้งสิ้น ไม่มีอันตรายในสถานทุกแห่ง และจงมีความสุข ประพฤติโดยดำพังมีอำนาจในตน เป็นที่พึ่งแก่ญาติทั้งปวงบรรดาที่ใคร่ประโยชน์แก่ตน และจงได้เพื่อจะรักษายศของบิดาผู้ชนกเถิด เทพดาทั้งหลาย กับทั้งอานุภาพสามรัตนมีพระพุทธเปนต้น จงรักษากุมารนั้น จงทุกเมื่อ เทอญ

๖

กรมหลวงประจักษ์ศิลปาคม

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระราชทานพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าทองกองก้อนใหญ่ นาคนาม จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศรีสวัสดิ์ทุกประการ เทอญ

คาถาพระราชทานพระนาม

มหาโสณฺณบีณฺฑิราสิ เอวนฺนาโมว อตฺถโต
โหเตฺววายํ สุกุมาโร มหาสุวณฺณลาภโต
อโรโค สุขิโต โหตุ ทีฆายุโก อโกปีโย
สทา ลาภี ยสสฺสี จ รกฺขตุ บีตุโน ยสํ
สพฺเพหิ สามคฺคิเยหิ ปโหตุ อภิรกฺขิตุ
ยาวชีวํ บีตุ กิจฺจํ ลภตุ กุลสนฺตกํ

คำแปลคาถา

กุมารนี้ จงมีชื่อว่า ทองกองก้อนใหญ่ อย่างนี้เทียว โดยเนื้อความ เพราะได้ทองแท่งใหญ่ จงไม่มีโรค เป็นสุข มีอายุยืน อันใครๆ ให้กำเริบไม่ได้ จงมีลาภ และมียศ รักษาเกียรติยศของบิดาไว้ในกาลทุกเมื่อ จงอาจเพื่ออภิบาลกิจของบิดา ด้วยความสามารถทั้งปวง จนตลอดชีพ จงได้ทรัพย์สมบัติสำหรับตระกูล

(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทรแปล)

กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอขนานนามกุมาร ซึ่งประสูติ ณวัน ๒ ๗ ๘ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศกนี้ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภาคย์ พยัคฆนาม จงเจริญ อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ตระปะ เดช ศรีสวัสดิ์ เทอญ

ขนานนาม ณวัน ๕ ๗ ๑๐ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก เป็นปีที่ ๖ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

เขมสนฺตโสภาโคฺยติ เอวญฺหิ กตนามโก
กุมาโรยํ มยา รญฺญา ชาโต ทีฆายุโก สุขี
โหตุ สทา มหาเตโช มหาปญฺโญ มหพฺพโล
มหทฺธโน สิริมา จ สมฺมาว วฑฺฒตำ สุขำ
อสโยฺห สพฺพสตฺตูหิ อปาโป อญฺญการโก
ลภตำ ปติฏฺฐาเปตุำ กุลำ สุขมฺหิ เปติกำ

คำแปลคาถา

กุมารผู้เกิดแล้วนี้ มีชื่ออันเราผู้เป็นพระราชากระทำแล้วอย่างนี้ว่า เกษมสันตโสภาคย์ จงมีอายุยืน มีสุข มีอำนาจมาก มีปัญญามาก มีกำลังมาก มีทรัพย์มาก มีสิริทุกเมื่อ ความสุขจงเจริญโดยชอบ ศัตรูอย่าข่มขี่ได้ ไม่เป็นผู้เดือดร้อน ทำการของคนอื่น จงได้เพื่อจะตั้งซึ่งตระกูลของบิดาไว้ในความสุข

กรมหมื่นราชศักดิสโมสร

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม พระราชทานพระนามพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าชาย ซึ่งประสูติณวัน ๒ ๗ ๑๒ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศกนี้ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากมลาสน์เลอสรรพยัคฆนาม จงเจริญเบญจพิธพร ทฆายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ทุกประการ เทอญ

พระราชทาน ณวัน ๕ ๗ ๑ ค่ำ ปีมะโรง อัฐศก

คาถาพระราชทานพระนาม

สพฺพทา สุขิโต โหตุ ทีฆายุโก อนามโย
กุมาโร โหตุ นาเมน กมลาสนนิมฺมิโต

จะเรียกว่าพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากมลาสน์นฤมิตก็ตาม เทอญ

อโรโค จ จิรญฺชีวี สพฺพทุกฺข สุขวฑฺฒโน
สมฺปตฺยา ปริวาเรน ยเส่น จาภิวฑฺฒตุ
มาตาปีตูนำ หทยานิ กมลาสนนิมฺมิโต
ปูเรตฺวาวายำ กุมาโร ปตฺโต วุฑฺฒิ ตถา ตถา
ติ่ลวา ปาปเชคุจฺฉิ สพฺพทาว อนีติโย
ฉภคำ จ ตถารูปี อานุภาวำ ตโต ตโต
ยถา อยำ สมฺมารกฺโข กุลวงฺสำ อหาปีตำ
หาปียมานมฺปี เนตุ วุฑฺฒิ ปุนปี อายติ

อนนฺตราโย สพฺพตฺถ อาสาปสิทฺธิสาธโก
โหตุ พุทฺธาทิวตฺถุสฺส อานุภาเวน สพฺพทา

ส. พ. ป. ม. มงกุฎ

ราชสยามินทร

คำแปลคาถา

ขอกุมารโดยนามว่า กมลาสนเดอสรร จงไม่มีทุกข์ มีความสุขสำราญ มีอายุยืนนาน ในกาลทุกเมื่อ ขอกุมารกมลาสนเดอสรรนี้ จงไม่มีโรค มีชีวิตอยู่นาน มีความเจริญสุขสำราญ ในกาลทั้งปวง จงเจริญยิ่งด้วยสมบัติ บริวาร และยศ ทำหฤทัยของมารดาบิดาให้เต็มตื้นด้วยปีติปราโมทย บรรลุความเจริญด้วยประการนั้น ๆ จงเป็นผู้มีศีลเกลียดกลัวต่อบาปกรรม ไม่มีเสนียดจัญไร ในกาลทั้งปวง และจงได้อานุภาพเห็นปานนั้นจากที่นั้น ๆ ขอกุมารกมลาสนเดอสรร ซึ่งมีอารักขาโดยชอบด้วยประการไรนี้ จงอย่าทำตระกูลวงศ์ให้เสื่อม แม้ตระกูลวงศ์จะเสื่อมไป ก็จงนำความเจริญมาในเบื้องหน้าอีกต่อไป จงอย่ามีอันตรายสำเร็จประสิทธิตามความมุ่งหมาย ในสิ่งทั้งปวง ด้วยอานุภาพแห่งอุดมวัตถุมีพระพุทธเจ้าเป็นต้น ในกาลทุกเมื่อ เทอญ

(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทร์แปล)

พระองค์เจ้าอุณากรรณอนันตนรไชย

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอขนานตั้งนามราชกุมาร ผู้บุตรองค์นี้ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอุณากรรณ อีกอย่างหนึ่งว่า อนันตนรไชย ครุฑนาม ขอจงได้มีความเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพสวัสดิสุขทุกประการ เป็นที่พึ่งแก่เกียรติยศของบิดามารดา เทอญ

พระราชทานพระนาม ณวัน ๑๗๕ ค่ำ ปีมะเส็ง ยังเป็นอัฐศก ปีที่ ๖ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

อุณฺณากณฺณานนฺตนร-
ชาโต ราชกุมาโรยำ
สุขี ทีฆายุโก โหตุ
มหานุภาโว จ โหตุ
ยถา จ ปีตุโน ฉนฺโท
ยถา จิรำ สิสฺสมาตา
อญฺเญปี อนติกฺกมญฺญา
ปจฺจตฺถิเก อนนฺเตปี

ชโยติ กตนามโก
ปุเรนฺโต ปีตุ ปตฺถนำ
อโรโค นิรุปทฺทโว
มหทฺธโน มหายโส
ตถา รกฺขตุ มาตรำ
ปุตฺตานุภาวสำวุธา
ชเปตฺวา ปีตรำ สกำ
ชินาตุ สพฺพทาวโส

คำแปลคาถา

พระราชกุมาร ซึ่งประสูติแล้วองค์นี้ ทรงพระนามว่า อุณณากัณ อนันตนรไชย ได้สมความปรารถนาของบิดา จงเป็นสุขมีอายุยืนนาน จงอย่ามีโรค จงปราศจากความขัดข้องวุ่นวาย จงมีอานุภาพใหญ่ ประกอบไปด้วยทรัพย์ และยศเป็นอันมาก บิดามีความรักใคร่ในมารดา

ฉันใด พระราชกุมารก็จงรักษามารดาฉันนั้น มารดาเป็นที่อาศัยของบุตรนานเพียงไร เจริญได้ก็ด้วยอานุภาพของบุตร แม้คนอื่นนอกจากบิดาตนแล้วไม่ล่วงเกิน ขอพระราชกุมารองค์นั้นจงชนะข้าศึกทั้งหลาย ไม่มีที่สุดในกาลทั้งปวง เทอญ

ความสำเร็จจงมี

กรมหมื่นทิวากรวงศ์ประวัติ

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขี โหตุ กุมาโรยं ชาเรนฺโต อวฺหยं อิทं
เขมสฺสิริสุภโยโค อิติ ทินฺนํ สุนามโต
อทฺโธ มหทฺธโน โหตุ มหาโภโค สุวฑฺฒโน
ทีฆายุโก อโรโค จ ยสสฺสี ปริวารวา
ชีนาตุ อานุภาเวน สพฺเพ ปจฺจตฺถิเก สทา
อสโยหฺ สพฺพสตฺตูหิ มหิทฺธิโก สุโรปี จ
ยं ยं อิจฺฉิตํ ปีตรา สพฺพํ อสฺมิ สมิชฺฌตุ
ยถา โส สมฺมา รกฺเขยฺย สกสฺส ปีตุโน ยสํ

คำแปลคาถา

กุมารนี้ มีนามอันเราได้ทำได้ให้แล้ว โดยความไพเราะว่า “เกษมศิริสุภโยค” จงมีความสุข มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีโภคสมบัติใหญ่ เป็นผู้เจริญ มีอายุยืนยาวไม่มีโรค จงเป็นผู้มียศและบริวาร ศัตรูทั้งปวง ทั้งหลายไม่พึงคุมเหงได้ จงเป็นผู้มีฤทธิกล้า ชำนะข้าศึกทั้งหลายทั้งสิ้น ด้วยอานุภาพทุกเมื่อ สิ่งใด ๆ ที่เราปรารถนาแล้ว ขอสิ่งนั้น ๆ ทั้งหมด จงสำเร็จในกุมารนี้ ตุจพึงรักษายศของบิดาไว้ โดยชอบฉะนั้น

พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรชายซึ่งประสูติวัน ๒ ๗/๑๓ ๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์ พยัคฆนาม จงเจริญด้วยชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามไว้แต่วัน ๕ ๗/๘ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๕๘๑ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

กาพฺยกนกรตน-มเมว ปีตฺยภูตสฺส
สุขี ทีฆายุโก โหตุ
อโรโค เตชสา ยุโต
อทุโฏ มหทฺธโน โหตุ
อเวกลฺโล สทา อยี
วสานุรกฺขี จ โหตุ
รกฺขตำ เปติกำ กุลำ
มาตรญฺจ สกำ รกฺเขยฺย
อนญฺญสฺเสว สา สทา
สเจ ปน อคารสฺมา
ปพฺพชฺเชยฺโยนคาริยำ
วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ เวปุลฺลำ
ปปฺโปตุ พุทฺธสาสเน

คำแปลคาถา

บุตรนี้มีชาติดี เป็นบุตรอนุชาติของเราผู้บิดา จงชื่อว่า กาพย์กนกรัตน์เกิด และจงเป็นผู้มีความสุข มีอายุยาวยืนไม่มีโรค ประกอบด้วยเดช

มั่งคั่งมีทรัพย์ใหญ่ ไม่มีความวิกลในกาลทั้งปวง และจงเป็นผู้ตามรักษาวงศ์ รักษาตระกูลอันเป็นของบิดา ที่บิดาได้รักษามาแล้ว และจงรักษามารดาของตนด้วย มารดานั้นจะไม่พึงเป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่นด้วยประการใดเล่า ถ้าหากบุตรของเรานี้ จะพึงละฆราวาสออกบรรพชาถึงอนาคาริยปฏิบัติ จงถึงความเจริญงอกงามไพบูลย์ ในพระพุทธศาสนา เทอญ

มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ

สมเด็จ ฯ กรมพระยาเทวะวงศวโรปการ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอ
ตั้งนามกรบุตรชาย ซึ่งประสูติ ณวัน ๗ ๗ ๑๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก
นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเทวัญอุทัยวงศ นาคนาม จงเจริญ
อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพศรีสวัสดิสุขทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมา ณวัน ๕ ๗ ๒ ค่ำ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก เป็นวันที่ ๒๗๕
ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

เทวญฺญตโรทยวโส อิติ เสฏฐาภิเธยฺยโต
นามํ โหตุ กุมารสฺส อิมสฺเสว ปียสฺส เม
รตนตฺตยเตเชน มยฺหญฺจ ปุญฺญเตชสา
อยํ ทีฆายุโก โหตุ กุมาโร มม ปุตฺตโก
อโรโค สุขิโต อทฺโธ ยสวา ปริวารวา
สมนฺนาคโต จ โหตุ ตถารูเปน เตชสา
ยถา สกํ รกฺเขยฺย มาตรํ อญฺญโปสโต
กุลญฺจ อนุรกฺเขยฺย เปติกมฺปี อนาคเต

สิทฺธิ ผลตุ

คำแปลคาถา

คำที่ชื่อว่า เทวัญอุทัยวงศ์นี้ เป็นชื่อของกุมารผู้เป็นที่รักของเรา
นี้ทีเดียว สำเร็จโดยเป็นนามอันประเสริฐ ด้วยเดชบุญของเราที่เกิดแต่

หมวดสามแห่งรัตนตรัย จงช่วยให้กุมารผู้บุตรของเรานี้ ให้มีอายุยืนนาน อย่ามีโรค ให้มีความสุข สมบูรณ์ด้วยสมบัติ ถึงพร้อมด้วยบริวารยศ ด้วยเดชะ (คำอธิษฐานนี้อ้างคุณพระรัตนตรัยและเดชบุญของเรา) ที่มีรูปเช่นนั้น จงให้กุมารนี้รักษามารดาของตนอย่างไร ถ้าในอนาคตเป็นคนเลี้ยงคนอื่นแล้ว ก็พึงให้รักษาตระกูลของบิดาต่อไปเทอญ

ความสัมฤทธ จงมี

พระองค์เจ้าหญิงอรไทยเทพกัญญา

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอ
ตั้งนามบุตรีซึ่งเกิดในวัน เป็นวัน ๑ ฯ ๗ ๑๐ ค่ำ ปีมะแม เอกศก นั้นว่า
พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าอรไทยเทพกัญญา วรรคบริวารอาทิ วรรคเดช
อันตอักษร จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สิริสมบัติสุขทุก
ประการ เทอญ

ตั้งนามมา ณวัน ๕ ฯ ๑๑ ค่ำ ปีมะแม เอกศก

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขินี จ อโรคา จ สพฺพทา นิรุปทฺทวา
อยํ มม ธีตา โหตุ มหาชเนน ปูชิตา
อุทยฺเยเทวกญฺญาติ ถทฺธนามา สุทาริกา
สทา อเวกตา โหตุ จิรญฺจ ชีวิตํ ภุสํ

คำแปลคาถา

ธิดาของเรานี้เป็นทาริกางามดี จงเป็นผู้ได้นามว่า อรไทยเทพกัญญา
อันมหาชนบูชานับถือ และจงมีความสุข นิราศไร้อุปัทวอันตรายณกาล
ทั้งปวง อย่ารู้วิกลวิปริตเสมอไป และจงดำรงชนมชีพอยู่ยืนนานยิ่ง เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงบุษบงก์เบิกบาน

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรหญิงซึ่งสำลี่เป็นมารดา คลอดในวัน ๕ ๑๐ ๔ ค่ำ ปีมะแม เอกศก เวลา ๔ ทุ่มนั้น ให้มีนามว่า "พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบุษบงก์เบิกบาน" วรรคบริวารมูลนามในอาทยันตอักษร ขอจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ และความสุขสวัสดิ์ศรีศุภผลสมบัติ และอาโรคยคุณทุกประการ เทอญ

ตั้งนาม ณวัน ๑ ๑๑ ๕ ค่ำ ปีวอกยังเป็นเอกศก เป็นวันที่ ๓๒๔๕ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

ปุสฺปงฺควิกาสาติ กตนามา กุมาริกา
ปิยา มนาปา ธีตา เม ชาตา อยํ สมาคิยา
อโรคา สุขินี โหตุ ทีฆายุกา มหทฺธนา
รกฺขตุ กุลธมฺมญฺจ ปิตรํ มาตรมฺปิ จ

คำแปลคาถา

กุมารีน้อยธิดาอันเป็นที่รักที่เจริญใจของเรา ผู้เกิดแต่สำลี่นี้ มีชื่ออันเรากระทำแล้วว่า บุษบงก์เบิกบาน จงไม่มีโรคเป็นสุขมีอายุยืนมีทรัพย์ จงรักษาไว้ซึ่งธรรมของตระกูล และบิดามารดา

กรมพระสมมตอมรพันธุ์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอตั้งนามบุตรชายที่เกิดแต่หุ่นเป็นมารดา คลอดในวัน ๖ ฯ ๑๐ ค่ำ ปีวอกโทศก เป็นปีที่ ๑๐ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้นั้น เป็นนามว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าสวัสดิประวัติ อัชนาม จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศรีสมบัติบริวารยศทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๕ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีวอกโทศก เป็นวันที่ ๓๔๔๕ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขี ทีฆายุโก โหตุ อโรโค นิรุปทฺทโว
สุวตฺถิปวตฺตินาโม อยํ ราชกุมารโก
ราชวโส ยโต ชาโต เสฏฺโฐ โหตุ ตโตว โส
อเชยฺโย สพฺพสตฺตูหิ สพฺพทาปี นิรพฺพุโท
อทุโข มหทฺธโน จาปี มหาโภโค อทุคฺคโต
มหาสาโร อตฺถิโย โหตุ ยสสฺสี ปริวารวา
สมฺพุทฺธสฺส จ ธมฺมสฺส สงฺฆสฺส จาปี เตชสา
เทวานญฺจานุภาเวน สพฺพมิฏฺฐํ สมิชฺฌตุ

คำแปลคาถา

ราชกุมารน้อยนี้มีนามชื่อว่า สวัสดิประวัติ จงมีสุข มีอายุยืน ไม่มีโรค ไม่มีอุบัทว จงประเสริฐในราชวงศ์ อันศัตรูทั้งปวงชนะไม่ได้ ไม่มี

อันตรายทุกเมื่อ อนึ่งจงเป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีสมบัติมาก ไม่ตกยาก มีหลักฐานใหญ่ ประกอบไปด้วยประโยชน์ มียศ มีบริวาร ด้วยอำนาจพระสัมพุทธเจ้า และพระธรรมและพระสงฆ์ และอานุภาพแห่งเทพดาทั้งหลาย ขอให้สิ่งที่ปรารถนาสำเร็จทุกประการ

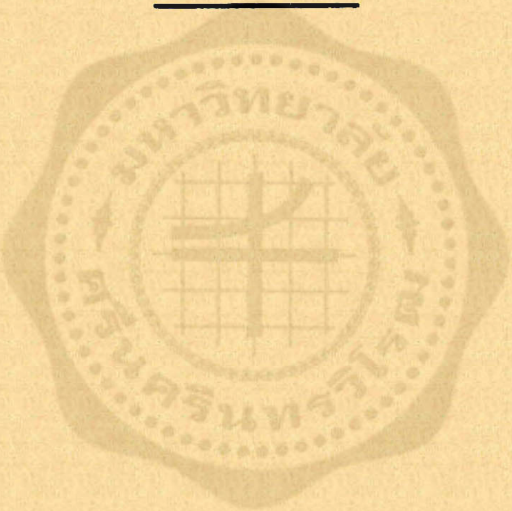

สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมาริรัตน์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอ
ตั้งแต่งนามบุตรหญิงที่เกิดแต่เบี้ยม ในวัน ๗ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีวอกโทศกนั้นว่า
พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสุนันทากุมาริรัตน์ วรรคศริยาทิอักษร วรรค
บริวารและเดชเป็นอันตอักษร จงเจริญด้วยอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ
โภคสมบัติบริบูรณ์สรรพทั้งปวงทุกประการ เทอญ

ตั้งนามไว้ณวัน ๑ ฯ ๒ ค่ำ ปีวอกโทศก เป็นวันที่ ๓๕๐๔ ในรัชกาล
ปัจจุบันนี้ อายุบิดานับได้ ๒๐๕๑๓ วันมาแล้ว

คาถาพระราชทานพระนาม

สุนนฺทากุมาริรตนาติ เอวนฺนามา อยํ สุตา
อโรคา สุขินี โหตุ นิทุกฺขา นิรุปทฺทวา
อฑฺฒา มหทฺธนา สา จ มหาโภควตี สทา
ยสสฺสินี อเวกฺขตา ปริวารวตี ตถา
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ อโถ อารกฺขเทวตา
นิจฺจํ นํ อภิรกฺขโน อนฺตรายวิมุตฺติยา

สิทฺธิ อสฺตุ

คำแปลคาถา

พระองค์เจ้าหญิงองค์นี้ ทรงนามว่า สุนันทากุมาริรัตน์ อย่างนี้
ดังนี้ จงอย่ามีโรค จงมีความสุข ปราศจากทุกข์และความวุ่นวายเถิด
พระองค์เจ้าหญิงนั้นจงมั่งคั่งด้วยทรัพย์มาก มีโภคมาก มียศและบริวาร

ไม่แปรผัน ขอพระพุทธเจ้าพระธรรมพระสงฆ์ กับทั้งอารักขเทพดา จง ช่วยอภิบาลรักษา พระองค์เจ้าหญิงสุนันทากุมาริรัตน์นั้น ให้พ้นไปจาก อันตรายเป็นนิตย์ ขอความสัมฤทธิ์จงมี แก่พระองค์เจ้าหญิงสุนันทา กุมาริรัตน์ เทอญ

มหาวิทยาลัย ศรีนครินทรวิโรฒ

กรมหมื่นวิวิธวรรณปรีชา

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอตั้งนามบุตรชายที่เกิดแต่โหมดเป็นมารดา ในวัน ๓ ๑๓ ๑๓ ค่ำ ปีวอกโทศก นี้ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจันทรทัตจุฑาธาร สิงหนาม ขอจงเจริญ อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศรีสมบัติบริวารยศศักดิ์เดชานุภาพอิสริย คุณ ทุกประการ ขอเชิญเทพดาได้เอ็นดูอยู่รักษาทุกเมื่อ เทอญ

ตั้งนามมาณวัน ๑ ๓ ๓ ค่ำ ปีวอกโทศก ศักราช ๑๒๒๒ เป็นปีที่ ๑๐ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

จนฺททตฺตจุฑาธาโร อิจฺเจวํ กตนามโก
กุมารโก มม ปุตฺโต สุขิโต โหตุ สพฺพทา
อโรโค อรโช โหตุ อนีติ นิรุปทฺทโว
ฉภคํ จตุโร ธมฺเม อายุ วณฺณํ สุขํ พลํ
อทฺโธ มหทฺธโน โหตุ ยสสฺสี ปริวารวา
มหาเตโช มหาปญฺโญ สณฺโห จ ปฏิภาณวา
สาธูนํ อนุกมฺปาย เทวา รกฺขนฺตุ สพฺพทา
รกฺขิตุ สมตฺโถ โหตุ ปีตรํ มาตรมฺปี จ
ภาตโร ภคินิโย จ สมานชนเก อิเม
ยถา ปจฺจตฺถิเก สพฺเพ ชิเนยฺยุ เต อเสสโต

คำแปลคาถา

กุมารน้อยบุตรของเรา มีชื่ออันเรากระทำแล้วอย่างนี้ว่า จันทรทัต จุฑาธาร จงมีสุขทุกเมื่อ จงไม่มีโรค ไม่มีราคี ไม่มีจัญไร ไม่มีอุปัทว จงได้ธรรม ๕ ประการ คือ อายุ วรรณ สุข พล จงมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มียศ มีบริวาร มีเดชมาก มีปัญญามาก เป็นคนฉลาด มีปฏิภาณ เทวดาทั้งหลายจงอนุเคราะห์รักษากุมารนั้นด้วยดีทุกเมื่อ กุมารนั้นจงสามารถรักษาบิดามารดาพี่น้องชายหญิง อันเป็นชนเสมอกันเหล่านี้ ให้เขาชนะข้าศึกศัตรูโดยฉับพลันเทอญ

สมเด็จพระบิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรีพระอัครราชเทวี

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรหญิงที่เกิดกับสำลี ประสูติวัน ๖ ฯ ๗ ค่ำ ปีระกาตรีศกนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสุขุมาลมารศรี วรรคบริวารเป็นอาทิแลอันตอักษร จงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพศุภงคารสมบัติพัสดุบริบูรณ์ทุกประการ เทอญ

ตั้งนามไว้วัน ๒ ฯ ๘ ค่ำ ปีระกาตรีศก เป็นวันที่ ๓๖๘๐ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขุมาลสิริมตี อิติ นาเมน ญายตุ
มม ธีตา อยำ ชาตา มาตุยาสุขำ สมาทิยา
ตเทว นามำ ชาเรนฺตี สุขินี โหตุ สา สทา
อฑฺฒา มหทฺธนา จาปี ปริวารวตี สุภา
อโรคา อกิลนฺตา จ วฑฺฒมานา อนุกฺกมา
ลภตำ พลสมฺปนฺนำ สุปติฏฺฐำ มนาคตำ

คำแปลคาถา

ธิดาของเราผู้บังเกิดแต่สำลีนี้ จงปรากฏโดยนามว่า สุขุมาลมารศรี จงทรงนามนั้นไว้ มีสุขเสมอ อนึ่งจงมั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีบริวาร งดงาม ไม่มีโรค ไม่ลำบาก เจริญโดยลำดับ จงได้ซึ่งที่พึ่งอันบริบูรณ์ด้วยกำลัง เป็นที่ต้องใจ

พระองค์เจ้าหญิงนารีรัตนา

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม เป็นพระเจ้าแผ่นดินที่ ๔ ในพระบรมราชวงศ์นี้ ขอตั้งนามบุตรหญิงที่ประสูติในวัน ๗ ๗ ๙ ค่ำ ปีระกาตรีศกที่ ๑๓ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้ว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้านารีรัตนา วรรคบริวารเป็นอาทิอันดับอักษร จงมีความเจริญ อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพศรีสวัสดิ์ทุกประการ เทอญ

ตั้งนามกรนี้ วัน ๕ ๗ ๑๐ ค่ำ ปีระกาตรีศก เป็นวันที่ ๓๗๑๐ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

นารีรตนาติ นาเมน อยำ โหตุ กุมาริกา
มม ราชธิตา เสฏฐา อโรคา โหตุ สพฺพทา
อฑฺฒา มหทฺธนา โภคา สมปฺปีตา ยสสฺสินี
สุทกฺขา สพฺพกิจฺเจสุ ปาลำสา กิริยาสุ จ
ปีตรำ มาตรญฺจาปี อุภโต ญาตเกปี จ
รกฺขิตุ สมตฺถา โหตุ สมฺมา สีลวตี สทา

คำแปลคาถา

กุมาริกาซึ่งเป็นพระราชธิดาอันประเสริฐของเรานี้ จงมีพระนามว่า นารีรัตนา และจงเป็นผู้ไม่มีโรคเสมอไป และจงมั่งคั่งมีทรัพย์โภคสมบัติมาก และไพบูลย์ด้วยอิสริยยศบริวารยศ ปรีชาฉลาดในกิจการงานทั้งปวง ให้ประกอบด้วยกิริยาเป็นที่เชิดชูสรรเสริญ และให้มีปรีชาสามารถ อาจรักษาบิดามารดาและญาติวงศ์ทั้งสองฝ่าย และจงมีศีลาจารวัตรเสมอไป เทอญ

กรมหมื่นพงศาดิศรมหิป

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรชายที่เกิดแต่เทียงผู้มารดา ประสูติวัน ๓ ๖ ๔ ค่ำ ปีระกาตรีศก นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าไชยานุชิต สิงหนาม จงมีความเจริญ อายุ วรรณ สุข พล สรรพศรีสวัสดิสุขทุกประการ เทอญ

ตั้งนามกรมาวัน ๕ ๖ ๑๐ ค่ำ ปีระกาตรีศก เป็นปีที่ ๑๓ ฤๅวันที่ ๓๗๗๗ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้ ศักราช ๑๒๒๓

คาถาพระราชทานพระนาม

ชยานุชิตนาเมยัง โหตุ มยฺหัง กุมารโก
สุขี ทีฆายุโก อฑฺโฒ อโรโค นิรุปทฺทโว
ปริวารวา ยสสฺสี จ มหาโภโค มหทฺธโน
รกฺขิตุ สมฺโถ โหตุ ปีตรัง มาตรมฺปี จ
อโถปี ปติฏฺฐา โหตุ ญาตกานัง ตถา ตถา
พุทฺธสฺส เจว ธมฺมสฺส สังฆสฺส จาปี สาธุกัง
คุณา รกฺขนฺตุ ตญฺเญว กุมารัง ราชวังสชัง
รตนตฺตยานุภาเวน รตนตฺตยเตชสา
อยัง ทีฆายุโก โหตุ สพฺพทาปี อนีติโก

คำแปลคาถา

กุมารน้อยของเราคนนี้มีนามชื่อว่าไชยานุชิต จงมีสุข มีอายุยืน มั่งคั่ง ไม่มีโรค ไม่มีอุบัทว มีบริวาร มียศ มีโภคมาก มีทรัพย์มาก อนึ่ง

จงเป็นที่พึ่งของญาติทั้งหลาย ด้วยประการนั้น คุณทั้งหลายแห่งพระพุทธเจ้าและพระธรรมพระสงฆ์ จงรักษากุมารผู้บังเกิดในราชวงศ์นี้ด้วยดี ด้วยอานุภาพและด้วยเดชแห่งพระรัตนตรัย ขอให้กุมารนี้มีอายุยืน ไม่มีเสนียดจัญไรทุกเมื่อ เทอญ

มหาวิทยาลัยมหิดล นครินทร์วิโรฒ

พระองค์เจ้าหญิงบัญจบเบญจมา

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามกรบุตรหญิง ที่ประสูติออกวัน ๓ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีระกาตรีศกนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบัญจบเบญจมา วรรคศรีเป็นอาทิอักษร และอันตอักษร จงเจริญพรคือ อายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพสมบัติ สวัสดิ์ทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๕ ฯ ๑ ค่ำ ปีระกาตรีศก ๑๒๒๓ เป็นปีที่ ๑๑ และเป็นวันที่ ๓๗๖๔ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

ปญฺจปปญฺจมา นามายํ การุญฺญา มม ธีติกา
สุขินี จ อโรคา จ โหตุ อทฺธา มหทฺธนา
อจฺจนฺตํ สุวิสุทฺธสฺส รตนตฺตยสฺส ตำ สทา
ปวตฺตมานานุภาโว สมฺมาว อภิรกฺขตุ

คำแปลคาถา

ธิดาน้อยของเราอันประกอบด้วยความกรุณานี้ มีชื่อว่าบัญจบเบญจมา จงมีสุข ไม่มีโรค มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก อานุภาพอันเป็นไปอยู่เสมอ ของพระรัตนตรัย อันหมดจดดีเหลือเกิน จงรักษากุมารีนั้นด้วยดีทุกเมื่อ

กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอ
ตั้งนามบุตรชายที่เกิดแต่เจียนเป็นมารดา ซึ่งประสูติวัน ๔ ฯ ๑๒ ค่ำ ปีระกา
ตรีศกนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าวรวรรณากร ศุชนาม ขอจงมี
ความเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สมบัติบริวาร ศฤงคาร ศรีสวัสดิ
พิพัฒนมงคลศุภผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๔ ฯ ๗ ค่ำ ปีระกาตรีศก ศักราช ๑๒๒๓ เป็นปีที่ ๑๑
ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

วรวณฺณากโร นาม โหตฺวายํ เม กุมารโก
สุขี ทีฆายุโก โหตุ อโรโค นิรุปทฺทโว
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี โภควา ปริวารวา
อเวกลฺโล ยสสฺสี จ สทา เสรี สยํ วสี
อปฺปสโยฺหว สตฺตูหิ ชินาตุ อรโย สทา
ภิยฺโย จ สมฤโก โหตุ มาตรํ อภิรกฺขิตุ

คำแปลคาถา

กุมารของข้าพเจ้านี้ จงมีพระนามว่าวรวรรณากร จงมีสุข มี
ชนมายุยืน ไม่มีโรค ปราศจากอุบัทวะ เป็นผู้มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก
มีโภคะ มีบริวาร เป็นผู้ไม่วิกล และมียศมีความประพฤติตามประสงค์
มีอำนาจเองทุกเมื่อเถิด จงเป็นผู้อันศัตรูข่มเหงไม่ได้ ที่เดียว ชำนะซึ่ง

พวกข้าศึกทุกเมื่อเถิด และจงเป็นผู้สามารถอย่างยิ่ง เพื่อจะรักษามารดาเถิด

(หมายเหตุ โภคี และโภควา ๒ ศัพท์นี้ แปลว่ามีโภคะอย่างเดียวกัน หรือจะแปลอย่างอื่นอีกอย่างไรได้ ยังไม่ทราบจึงละไว้ ถ้าศัพท์ที่โภควานี้จะเป็น ภาคุยวา หรือ ภคุควา จะให้ได้ความดีขึ้น ทั้งไม่ซ้ำความกับโภคี ภาคุยวา หรือ ภคุควา แปลว่า มีโชค)

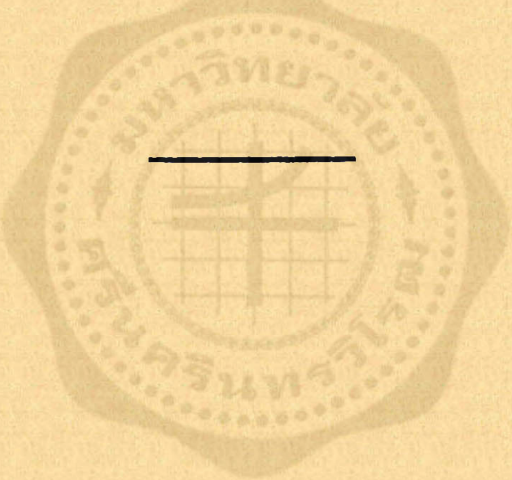

กรมพระดำรงราชานุภาพ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ผู้บิดา ขอตั้งนามกุมารบุตรที่เกิดแต่ชุ่มเล็กเป็นมารดานั้น และซึ่งคลอดในวัน ๗ ๗ ๗ ค่ำ ปีจอจัตวาศกนั้น ว่าดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าดิศวรกุมาร นาคนาม ขอจงเจริญชนมายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพสิริสวัสดิพิพัฒนมงคลทุกประการ สิ้นกาลนานต่อไป เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๕ ๗ ๙ ค่ำ ปีจอจัตวาศก เป็นปีที่ ๑๒ เป็นวันที่ ๖๐๙๖ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

สุขี อยำ โหตุ สทา กุมาโร
นาเมนโสตฺถิสวโร กุมาโร
อายุญฺจ วณฺณญฺจ สุขพฺพลญฺจ
ติกฺขญฺจ ปญฺญญฺจ ปฏิภาณภูตำ
ลทฺธา ยสสฺสี สุขตำ มหิทฺธิ
ปโหตุ สพฺพตฺถ จิรำ สุขีวี
กุลญฺจ รกฺเขถ สมาจรญฺจ
สพฺเพหิ สตฺตูหิ ชยำ ลเภถ

สุขี ทีฆายุโก โหตุ ปุตฺโต ติสฺสวรวฺหโย
กุมาโร ชุมปุตฺโตยำ อิทฺธิมา โหตุ สพฺพทา

พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
ตสฺสาปิ สรณํ โหตุ สมฺมารกฺขตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

ขอกุมารนี้จงมีความสุขในกาลทุกเมื่อ กุมารนี้จงมีนามว่า ดิศวรกุมาร โดยนามนิยม ขอดิศวรกุมารนี้ จงได้ซึ่งชนมายุยืนยงดำรงอยู่ตลอดกาลนาน ขอจงได้ซึ่งวรรณผิวกายอันผ่องใส และจงได้วรรณคุณความสรรเสริญเป็นนิรันดร ขอจงได้ซึ่งสุขกายสุขใจเป็นนิจกาล จงได้ซึ่งกำลังกายอันแกล้วกล้า ทั้งให้มีกำลังปัญญารู้รอบคอบในกิจการทั้งปวง และให้ฉลาดในปฏิภาณโวหารกล่าวคำโต้ตอบในที่ประชุมชน ขอให้ดิศวรกุมารมีอิสริยยศบริวารยศ ปรากฏด้วยมหิทธิศักดาเดชานุภาพมาก ขอให้มีชนมชีพยืนนานพอเพียงควรแก่กาล

อนึ่งขอให้ดิศวรกุมารพึงรักษาไว้ซึ่งตระกูลวงศ์ ให้ดำรงยืนยาว และพึงรักษาไว้ซึ่งจรรยา คือความประพฤติชอบธรรมสุจริต พึงได้ชัยชำนะปัจจามิตรในที่ทั้งปวง

อนึ่งขอให้กุมารบุตรของเรา อันมีนามว่า ดิศวรกุมาร ผู้เป็นบุตรชุ่มนี้ จงมีฤทธานุภาพในกาลทั้งปวง

ขอพระรัตนตรัยทั้งสาม คือ พระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆเจ้า จงเป็นที่พึ่งแก่ดิศวรกุมารนั้น และจงรักษาซึ่งดิศวรกุมารนั้นโดยชอบ ในกาลทุกเมื่อ เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงนงคราญอุดมดี

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ผู้พระบิดา ขอตั้งนามแก่บุตรีซึ่งเกิดแต่เมขลาเป็นมารดา ประสูติในวัน ๗ ๑ ๘ ค่ำ ปีจอจัตวาศก[๑๒] นั้นว่าดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้านงคราญอุดมดี วรรคบริวารนามเปนอาทยันตักษร ขอจงได้เจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติ สุวรรณหิรัญรัตน สวัสดิพิพัฒนมงคลชนมสุขทุกประการเทอญ

ตั้งนามมาณวัน ๕ ๙ ๙ ค่ำ ปีจอจัตวาศก เป็นปีที่ ๑๒ และเป็นวันที่ ๕๑๑๐ ในรัชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

อนงฺคราญฺญุตฺตมมตี อิติ นามํ กตํ อิธ
ตํ โหตุ มม ธีตาย เมขลาย สุปุตฺติยา
เอวํ นามาว สา โหตุ มมมฺปิยา กุมาริกา
สุขินี จ อโรคา จ โหตุ อทฺธา มหทฺธนา
อภิรูปา วราโรหา ทีฆายุกา ยสสฺสินี
มาตรํ ปีตุกุลญฺจ สมตฺถา โหตุ รกฺขิตุ
พุทฺเธ ธมฺเม จ สงฺเฆ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
รกฺขตุ นํ สทาเยว ยถา สา นิรุปทฺทวา

คำแปลคาถา

ชื่ออันเรากระทำแล้วในที่นี้ว่า นงคราญอุดมดี จงเป็นชื่อธิดาของเรา ผู้เป็นบุตรีของเมขลา กุมาริกาผู้เป็นที่รักของเรา จงชื่อนี้แหละ จงมีสุข

ไม่มีโรค มั่งคั่ง มีทรัพย์มาก มีรูปงาม ดำเนินสู่ความเจริญ มีอายุยืน มียศ จงสามารถรักษามารดา และตระกูลของบิดา พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ จงรักษากุมารินั้น ให้ปราศจากอุบัทวะทุกเมื่อ เทอญ

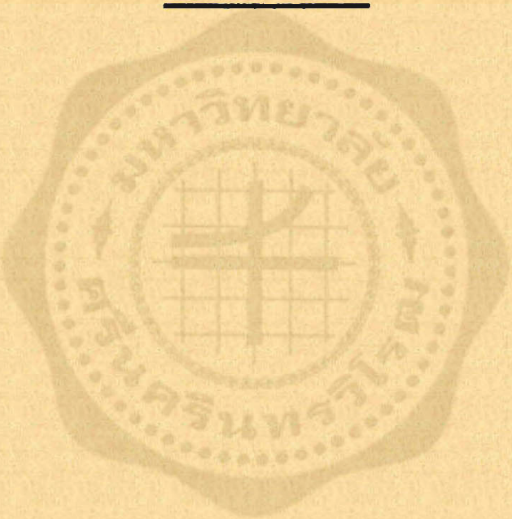

พระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามกรบุตรชายที่เกิดแต่แฝดเหมเป็นมารดา ประสูติณวัน ๖ ๗ ๘ ค่ำ ปีจอจัตวาศกศักราช ๑๒๒๔ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าศรีเสาวภางค์ อัชนาม ขอจงได้มีความเจริญชนมายุ พรรณสุข พล ปฏิภาณ สรรพการโกศล มงคลกุณวิบุลยสิริ สวัสดิสมบัติบริวารยศฦาชาปรากฏกิตติศัพท์สมบูรณภาพ อาจปราบศัตรูหมู่ปรปักษ์ มีชัยชำนะทุกทิศทุกทาง เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๕ ๗ ๙ ค่ำ ปีจอจัตวาศกศักราช ๑๒๒๔ เป็นปีที่ ๑๒ ๑๑ และเป็นวันที่ ๔๑๑๗ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

สิริโสภาคฺยกุมาโร เอวํ นาโมว โหตุยํ
อชนาเมน สุยุตฺโต มม ปุตฺโต กุมารโก
สุขี ทีฆายุโก โหตุ อโรโค นิรุปทฺทโว
วณฺณวา จ ยสสฺสี จ พลวา ปฏิภาณวา
อทฺโธ มหทฺธโน โหตุ มหาโภโค มหิทฺธิโก
สยํ โว สพฺพทิสาสุ ชินาตุ เยว ชมฺมโต
ปีตรํ มาตรญฺจาปี สพฺพมฺปีจ สกํ กุลํ
รกฺขิตุ วิสโห โหตุ อวิเชยฺโยว เกนจิ
พุทฺโธ ชมฺโม จ สโฆ จ ธิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

คุณโต ธรมานำว สมฺมารกฺขตุ นำ สทา
เทวาปีจ นำ รกฺขนฺตุ ภุมฺมา อารกฺขกา พหู
ยถา โส สุขิโต เหยฺย จิรญฺชีวี อนีติโก

คำแปลคาถา

กุมารน้อยผู้เป็นบุตรของเราคนนี้ จงมีชื่ออย่างนี้ว่า ศรีเสาวภางค์ ประกอบด้วยอัชนาม จงมีสุข มีอายุยืน ไม่มีโรค ไม่มีอุบัทว มีสิริ มียศ มีกำลัง มีปฏิภาณ จงชนะทิศทั้งปวงโดยธรรมด้วยตนเอง อนึ่ง จงอารักษาบิดามารดา และสกุลของตนทั้งหมด อันใคร ๆ จะชนะไม่ได้ พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ยังทรงอยู่โดยคุณ จงรักษากุมารนั้นโดยชอบทุกเมื่อ อนึ่งเทวดาทั้งหลายเป็นอันมาก คือภูมเทวดา อารักษเทวดา จงรักษากุมารนั้น ให้เป็นสุข ให้มีชีวิตยืนนาน ให้ปราศจากเสนียดจัญไร

สมเด็จพระพันวัสสามาตุจฉาเจ้า

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ผู้พระบิดา ขอตั้งนามกรแก่บุตรี ที่ประสูติแต่เบียมผู้มารดาในวัน ๔ ๒ ๑๐ ค่ำ ปีจอจัตวาศก ศักราช ๑๒๒๔ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าสว่างวัฒนา วรรคมูลคู่ธาตุเป็นอาทิอักษร วรรคอายุเป็นอันตอักษร ขอจงให้เจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศุภสารสมบัติศรีสวัสดิพิพัฒนมงคล พิบุลยผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๔ ๗ ๑๑ ค่ำ ปีจอจัตวาศก ศักราช ๑๒๒๔ เป็นปีที่ ๑๒ ฤๅเป็นวันที่ ๔๑๗๓ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

สวางฺควฑฺฒนาติ นามํ ยสฺสาเยว กตํ อิธ
สา โหตุ สุขินี ปุตฺตี อโรคา นิรุปทฺทวา
อทฺธา มหทฺธนา จาปี โภคินี จ ยสสฺสินี
จิรฏฺฐายินี วสมฺหิ เสฏฺฐสุตฺตรา หิ เปติเก

คำแปลคาถา

พระนามซึ่งชื่อว่าสว่างวัฒนานี้ พระราชทานให้แก่พระราชกุมารีองค์ใด พระราชกุมารีองค์นั้นผู้เป็นบุตรีจงมีความสุข อย่ามีโรคแลอย่ามีความวุ่นวายเลย จงมั่งคั่งด้วยทรัพย์มาก จงมียศสมบัติเป็นผู้ประเสริฐ ไม่มีใครเลิดขึ้นกว่า จงตั้งอยู่ในวงศของบิดาสิ้นกาลนาน เทอญ

กรมขุนพิทยลาภพฤฒิชาดา

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามเกี่ยวบุตรชายที่เกิดแต่เมวอิเหนาเป็นมารดา ประสูติในวัน ๔ ฯ ๑๓ ๕ ค่ำ ปีกุนยังเป็นจัตวาศก ศักราช ๑๒๒๔ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าโสณบัณฑิต โสณนาม ขอจงได้เจริญชนมายุพรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศุภสารสมบัติบริวารยศ ฤาชาปรากฏเกียรติคุณสุนทรเดช พิเศษสวัสดิพิพัฒนมงคล พิบุลยผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาณวัน ๔ ฯ ๖ ๕ ค่ำ ปีกุนเบญจศก

คาถาพระราชทานพระนาม

โสณปณฺฑิตนาโมยํ โหตุ มยฺหํ กุมารโก
ยถิจฺฉิตกาโล ชาโต อจฺจิจฺฉิตาย มาตุยา
สุขี ทีฆายุโก โหตุ อโรโค นิรุปทฺทโว
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี อชุพฺโภ สาครูปโม
บีตุโน รกฺขิตุ วํสํ สมฺโก โหตุ อายติ.
สกํ มาตรํ รกฺเขยฺย ยสสฺมิ ปุถุโน สทา

สิทฺธมตฺถุ

คำแปลคาถา

กุมารของเรา เกิดในกาลที่ต้องตามประสงค์ เกิดแต่มารดาอันมีความปรารถนายิ่งนัก จงมีนามว่า โสณบัณฑิต ฉะนี้เถิด และจงเป็นผู้มี

ความสุขมีอายุยาวยืน ไม่มีโรคไม่มีอุปัทวะ มั่งคั่งมีทรัพย์ใหญ่ มีโภค เครื่องใช้สอย และไม่รู้กำเริบเปรียบด้วยสาคร สามารถจะรักษาวงศ์ของบิดา และพึงรักษาซึ่งมารดาต่อไปภายหน้า เป็นผู้มั่นคงแน่นหนาในยศทุกเมื่อ ความสำเร็จดังพรรณีจงมี เทอญ

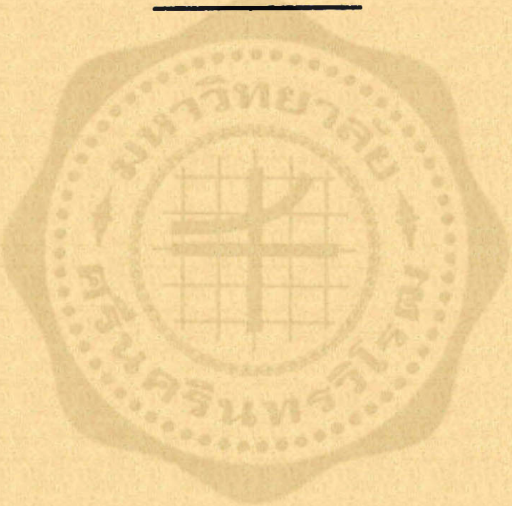

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัติวงศ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้พระบิดา ขอตั้งนามบุตรชายที่ประสูติ จากหญิงแม่พรรณรายผู้มารดาในวัน ๓ ฯ ๖ ค่ำ ปีกุนเบญจศก[๑๓]นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าจิตรเจริญ สิงหนาม ขอจงมีความเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศุภสารสมบัติ สุวรรณหิรัญรัตนยศบริวารศฤงคารศักดานุภาพ ตระบะเดชพิเศษคุณสุนทรศรีสวัสดิ พิพัฒนมงคลพิบุลยผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาณวัน ๒ ฯ ๗ ค่ำ ปีกุนเบญจศก[๑๓] เป็นปีที่ ๑๓ ฤๅวันที่ ๔๔๑๒ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

อยำ จิตฺตจรญฺโญติ ถทฺธนาโม กุมารโก
อโรโค สุขิโต โหตุ ทีฆายุโก สยำ วสี
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี ยสสฺสี ปริวารวา
เตชวา ถามสมฺปนฺโน พหุชนปีโยปี จ
สกฺกโต ครุกโต มานิโต จ พหูหิปี
ตโต ปจฺจตฺถิเก สพฺเพ ชินาตุ อปราชิโต

คำแปลคาถา

กุมารนี้จงเป็นผู้ได้นามว่าจิตรเจริญ จงไม่มีโรค มีความสุขมีอายุยืนยาว มีอำนาจสำพังตน มั่งคั่งมีทรัพย์ใหญ่ มีโภคสมบัติ มียศศริยยศ

และบริวาร มีเดชอาจหาญบริบูรณ์ด้วยกำลัง และเป็นที่รักใคร่ของหมู่ชนมาก เป็นที่อันชนทั้งหลายมากลักการะเคารพนับถือ และจงเป็นผู้ไม่พ่ายแพ้แก่ผู้ใด มีชัยชำนะข้าศึกทั้งหลาย แต่ฐานนั้น ๆ ทุกเมื่อ เทอญ

มหาวิทยาลัยมหิดล สถาบันการแพทย์แห่งชาติ

กรมขุนมรุพงศ์สิริพัฒน์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งแต่งนามกรแก่บุตรชาย ซึ่งประสูติแต่บัวผู้มารดา ณวัน ๔ ๑๐ ๗ ค่ำ ปีกุน เบญจศก ศักราช ๑๒๒๕ นั้นว่าดังนี้ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าวัฒนานุวงศ์ วชนาม ขอให้เจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สรรพยศบริวาร สุภสารสมบัติ ศิริสวัสดิพิพัฒนมงคล สกลบุรุษยคุณสุนทรทุกประการ ด้วยอำนาจคุณพระรัตนตรัย และเทพดาในพระนครนี้ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๖ ๗ ๘ ค่ำ ปีกุนเบญจศก เป็นปีที่ ๑๓ ฤาวันที่ ๔๔๓๓ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

วฑฺฒนานุวโส เตฺยว กตนาโม กุมาโร โก
อโรโค สุขิโต โหตุ ทีฆายุโก สยํ วสี
อทุโข มหทุโข โน ภวตี ยสสฺสี ปริวารวา
เอโก ทกุโข อนลโส กิจฺเจสุ ปฏิภาณวา
สมฤโก โหตุ รกฺขาย บีตรํ มาตรมฺปี จ
พุทฺธาทิรตนตฺตยญฺจ เทวา จ ปาลยนฺตุ นํ

สิทฺธมตฺตุ

คำแปลคาถา

กุมารน้อยมีชื่ออันเราตั้งแล้วว่าวัฒนานุวงศ์ดังนี้ จงไม่มีโรค จงถึงความสุข จงมีอายุยืน จงมีอำนาจด้วยตน จงมั่งคั่ง จงมีทรัพย์ใหญ่ จงมีโภคะ จงมียศ จงมีบริวาร จงเป็นผู้ฉลาด ขยันไม่เกียจคร้านในกิจทั้งหลาย จงมีความคิด จงสามารถ เพื่อจะรักษาซึ่งบิดาแม้ทั้งมารดาด้วย ขอพระรัตนตรัยมีพระพุทธเจ้าเป็นต้นและเทวดาทั้งหลาย จงรักษาซึ่งกุมารนั้น

ผลสำเร็จจงมี

พระองค์เจ้าหญิงกัญจนากร

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามกรบุตรหญิงซึ่งประสูติแต่หนูสังวาลย์ผู้มารดาในวัน ๒ ๗ ๗ ค่ำ ปีกุนเบญจศก ศักราช ๑๒๒๕ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้ากัญจนากร วรรคบริวารนามเป็นอาทยันตอักษร ขอจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ บริวารยศศักดิสารสมบัติสรรพศิริสวัสดิพิพัฒนมงคล คุณวิบุลยาดุลศุภผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๖ ๗ ๘ ค่ำ ปีกุนเบญจศกศักราช ๑๒๒๕ เป็นปีที่ ๑๓ ฤๅเป็นวันที่ ๕๔๒๐ ในรัชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

กญฺจนากราเตเววํ กตนามา กุมาริกา
อโรคา สุขินี โหตุ อทฺธา มหทฺธนาปี จ
ยสสฺสินี โภควตี สทฺธา สีลวตีปี จ
จิรญฺชีวินี อปาปา ปสนฺนา พุทฺธสาสเน
อยํ กุมาริกา โหตุ มานิตา ปูชิตาปี จ
มหตา ชนกาเยน อิธ ราชกุเล สุเข
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ ยถาวุตฺตา ภเวยฺย สา

คำแปลคาถา

กุมาริกามีนามอันเราได้ทำแล้ว ว่ากัญจนากรดังนี้ กุมาริกานี้จงเป็นผู้ไม่มีโรค มีความสุข และมั่งคั่งมีทรัพย์ใหญ่ มียศ มีโภคสมบัติ และมีสัทธามีศีลด้วย มีชีวิตยืนอยู่นาน ไม่เป็นผู้บาป เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา อนึ่งกุมาริกานี้ จงเป็นผู้อันชนหมู่ใหญ่นับถือบูชาในราชตระกูลอันเป็นสุขนี้ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และเทวดารักษาพระนครจงรักษากุมาริกานั้น ๆ พึงเป็นดังคำที่เรากล่าวไว้นี้ เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงบุษบัณบัวผัน

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามแก่บุตรีหญิงซึ่งเกิดแต่ห่วงเป็นมารดาในวัน ๕ ๗ ๑๑ ค่ำ ปีกุน เบญจศก ปีที่ ๑๓ รัชชกาลนี้ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าบุษบัณบัวผัน วรรคบริวารเปนอาทิแลอันดอักษร ขอพรคุณพระศรีรัตนตรัยแลอำนาจเทวดาจงให้ประสิทธิ์ เจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติ ศรีสวัสดิพิพัฒนมงคลศุภพิบุลยผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๖ ๗ ๑๒ ค่ำ ปีกุนเบญจศก เป็นวันที่ ๕๕๖๖ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

ปุสฺสปณฺณา นาม โหตุ ธีตา มยฺหำ ปิยายิตา
สุเขเนว มม ชาตา หุอางฺคาย นาม มาตุยา
สุขินี โหตุ อโรคา อทฺธา มหทฺธนา จ สา
อริยา นาภิภเวยฺยา ปติฏฺฐิเต ยเส ชิตา
พุทฺโธ ธมฺโม จ สำโฆ จ อิจฺจิทำ รตนตฺตยำ
ตาย สมฺมานิตำ ตสฺสา โหตุภิรกฺขิกำ สทา

คำแปลคาถา

ธิดาของเราที่เรารักใคร่ เกิดโดยความสุขแต่มารดาชื่อห่วงนี้ จงมีชื่อว่าบุษบัณ แลจงมีความสุขไม่มีโรค มั่งคั่งมีทรัพย์ใหญ่ ข้าศึกทั้งหลาย

ไม่พึงครอบงำได้ และดำรงอยู่ในยศที่ตั้งอยู่แล้ว พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ประชุมสามรัตน ที่ราชธิดานั้นนับถือชอบแล้ว จงรักษาราชธิดานั้นทุกเมื่อ เทอญ

สมเด็จพระศรีพัชรินทรา บรมราชินี

ศุภมัสดุ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้พระบิดา ขอตั้งนามบุตรีหญิงซึ่งประสูติแต่เบี้ยมเป็นมารดา ในวัน ๖ ฯ ๑ ค่ำ ปีกุน เบญจศกนั้นว่าดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าเสาวภาผ่องศรี วรรค บริวารนามเดิมเป็นอาทิแลอันตอักษร ขอพรคุณพระรัตนตรัยแลพรเทวดา รักษาพระนครแลพระราชวัง จงได้โปรดให้เจริญชนมายุพรรณสุขพล ปฏิภาณสารสิริสมบัติศรีสวัสดิพิพัฒมงคลศุภผลพิบูลยทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๓ ฯ ๒ ค่ำ ปีกุนเบญจศก เป็นวันที่ ๕๖๔๗ ในรัชชกาลประจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

โสภา สุทฺธสิริมตี อิติ นาเมน วิสฺสุตา
โหตุ มยฺหํ อยํ ธีตา ปิยมาย สุปุตฺติกา
สุขินี จ อโรคา จ โหตุ เสฏฺฐา ยสสฺสินี
สพฺพทาเยว นิทฺโทสา อปฺปสยฺหาว เกนจิ
อทฺธา มหทฺธนา โภค- วตี พหูหิ เอณฺชิตา
ปีตุโน มาตุยา จาปิ สพฺพทา รกฺขตุ ยสํ
สุหิตา โหตุ ภาตูนํ ภคินีนญฺจ สาธุกํ
พุทฺธาทิวตฺถุวานุภาโว สทา ตํ อภิรกฺขตุ

คำแปลคาถา

พระราชธิดาองค์นี้ ทรงพระนามว่าเสาวภาผ่องศรี เป็นพระราชบุตรี ที่รัก จงมีความสุข อย่ามีโรค มียศอันประเสริฐ จงอย่ามีโทษในกาล ทั้งปวงเถิด อันใครผู้ใดผู้หนึ่งไม่พึงคุมเหงได้ จงมั่งคั่งด้วยทรัพย์สมบัติ มาก เป็นผู้มีอำนาจ ไม่หวั่นไหวด้วยเหตุเป็นอันมาก จงรักษาไว้ซึ่งยศ ของบิดามารดาพี่ชายน้องหญิงให้ดีให้งามในกาลทั้งปวง ด้วยอานุภาพของ พระรัตนตรัย มีพระพุทธเจ้าเป็นต้น จงช่วยอภิบาลรักษาพระราชธิดาที่ทรง นามว่าเสาวภาผ่องศรี ในกาลทั้งปวง เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงแขไขดวง

ศุภมัสดุ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรีหญิงที่ประสูติแต่เทียงผู้มารดา ณวัน ๒ ๆ ๒ ค่ำ ปีกุนเบญจศก นั้นดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าแขไขดวง วรรคบริวารเป็นอาทิอักษร วรรคสิริเป็นอันตอักษร ขอจงเจริญอายุ วรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติสิริสวัสดิ์พิพัฒนมงคลศุภผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาณวัน ๓ ๆ ๓ ค่ำ ปีกุนเบญจศก เป็นวันที่ ๕๖๖๗ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

จนฺทปญฺญายนา นาม โหตุ ราชกุมาริกา
อยํ ทีฆายุกา โหตุ อโรคา นิรุปทฺทวา
สพฺพทาปี จ นิทฺโทสา อปฺปสยฺหาว เกนจิ
อทฺธา มหทฺธนา จาปี สุลาภินี ยสสฺสินี
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
อารกฺขิกา จ เทวาปี อภิรกฺขนฺตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

ราชกุมาริกานี้มีนามว่า แขไขดวง จงเป็นผู้มีอายุยาวยืน ไม่มีโรค ไม่มีอุบัทว และไม่มีโทษความผิดเสมอไป ใคร ๆ ไม่พึงครอบงำข่มเหงได้

และจงมั่งคั่งมีทรัพย์ใหญ่ มีลาภและยศงามดี พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และอารักษเทวดาทั้งหลาย จงรักษาราชกุมาริกานั้นทุกเมื่อ เทอญ

กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎกุลินี

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรีซึ่งประสูติจากสำลีผู้มารดา ณวัน ๗ ๗ ๖ ค่ำ ปีชวดฉศก ศักราช ๑๒๒๖ นั้นดังนี้ พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้านภาพรประภา วรรคบริวารเปนอาทิอักษร วรรคอายุเปนอันตอักษร ขอให้มีความเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารศรีสมบัติพิพัฒนมงคลศุภผลอันดีทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาณวัน ๕ ๗ ๗ ค่ำ ปีชวดฉศกศักราช ๑๒๒๖ เปนปีที่ ๑๕ วันที่ ๔๗๙๕ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

นภาพรปภา นาม โหตฺวายํ เม กุมาริกา
ธีติกา กุลสมฺปนฺนา อุภโตปี สุวฑฺฒิยา
สา จ ทีฆายุกา โหตุ อโรคา นิรุปทฺทวา
นานาสมฺปตฺติสมฺปนฺนา อฑฺฒา โภควตี สทา
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
เทวา อารกฺขกา จาปี อภิรกฺขนฺตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

กุมารีผู้เปนธิดาของเราคนนี้ บริบูรณ์ด้วยตระกูล เกิดในวงศ์ดีทั้งสองฝ่าย จงมีนามว่า นภาพรประภา และกุมารีนั้นจงมีอายยืน ไม่มีโรค

ไม่มีอุปัทวะ บริบูรณ์ด้วยสมบัติต่าง ๆ มั่งคั่งมีโภคทรัพย์ทุกเมื่อ พระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และเทวดาอารักษ์ทั้งหลาย จงรักษากุมารีนั้นทุกเมื่อ เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงประสานศรีใส

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามบุตรีหญิง ซึ่งประสูติแต่แสงผู้มารดา ณวัน ๖ ๗ ๕ ค่ำ ปีชวดฉศกนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประสานศรีใส วรรคมนตรี เป็นอาทิอักษร วรรคบริวารเป็นอันตอักษร จงเจริญชนมายุพรรณสุขพล ปฏิภาณ สารสมบัติศรีสวัสดิ์พิพัฒนมงคลศุภผลทุกประการ เทอญ

สิทธมตฺถุ ตั้งนามมาณวัน ๖ ๑๒ ๕ ค่ำ ปีฉลูยังเป็นฉศก ศักราช ๑๒๒๖ เป็นวันที่ ๕๐๗๗ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

ปสนฺนสิรีเสอาติ ฉทฺธนามา กุมาริกา
สุขินี โหตุ อโรคา สพฺพทา นิรุปทฺทวา
ปปฺโปตุ เอสา วุฑฺฒิ ธมฺเม กุเล โภเค จ สพฺพโส
อนนฺตรายิกา เยว สพฺพตฺถ สพฺพทา อปิ
พุทฺเธ ธมฺเม จ สงฺเฆ จ อิมสฺมิ รตนตฺตเย
ปสนฺนา ภตฺติกา โหตุ ปาเณหิ สรณํ คตา

คำแปลคาถา

ราชกุมาริกาผู้ได้นามว่า ประสานศรีใส จงมีความสุข ไม่มีโรค ปราศจากอุปัทวทุกเมื่อ จงถึงความเจริญในธรรมในตระกูลในโภคสมบัติ นิราศอันตรายในสถานทุกแห่ง แม้นด้วยประการทั้งปวง

อนึ่งจงเลื่อมใสภักดีใน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งสามรัตนนี้ จงถึงรัตนสาม ว่าเป็นที่รฦกตลอดชั่วชีวิตเถิด

พระองค์เจ้าหญิงประพาพรัศมี

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้พระบิดา ขอตั้งนามกรบุตรีหญิงซึ่งประสูติแต่ลุ่นผู้มารดา ณวัน ๕ ฯ ๖ ๒ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก ศักราช ๑๒๒๗ ว่าพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประพาพรัศมี วรรคบริวารเป็นอาทิอันตอักษร ขอพระพรแต่คุณพระศรีรัตนตรัยและทพดาจงคุ้มครองรักษาให้มีความเจริญพระชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศรีสารสมบัติสวัสดิพิพัฒนมงคลศุภเสาวภาคย์ผลวิบุลยสุนทรทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๔ ฯ ๗ ๗ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก ศักราช ๑๒๒๗ เป็นปีที่ ๑๕ และเป็นวันที่ ๕๑๔๖ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

ปวาฬรสฺมีติ นาม กุมาริกาย โหตุ โน
อิมิสฺสา ปียายิตพฺพาย ชาตาย ราชิเก กุเล
สุขินี เยวายํ โหตุ อโรคา นิรุปทฺทวา
สพฺพสมฺปตฺติสมฺปนฺนา โหตุ อทฺธา มหทฺธนา
สยสฺสินี โภควตี อนนฺตรายิกา สทา
พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ จาติ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
เทวตา นาครกา จ อภิรกฺขนฺตุ นํ สทา

คำแปลคาถา

นามว่าประพาพรัศมี จงมี จงเป็นแก่กุมาริกาของเราที่อันเราพึงรักใคร่ และเกิดในตระกูลนี้ และกุมาริกาของเรานี้ จงไม่มีโรค นิราศอุบัทวันตราย ถึงพร้อมด้วยสมบัติทุกสิ่ง มั่งคั่งมีทรัพย์ใหญ่ มียศมีโภคสมบัติ ไม่มีอันตรายทุกเมื่อ ขอประชุมสามรัตน คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ทั้งเทพดาอันรักษาพระนคร จงรักษากุมาริกาของเรานี้ เสมอเปนนิตย์เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงเสาวภาคย์พรรณ

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามกรเก่บุตรีหญิง ซึ่งประสูติแต่หว้าผู้มารดา ณวัน ๕ ๗ ๗ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก ศักราช ๑๒๒๗ นั้นว่าดังนี้ พระเจ้าลูกเธอพระองค์เจ้าเสาวภาคย์พรรณ วรรคเดชเป็นอาทิอักษร วรรคมนตรีเป็นอันตอักษร ขอจงได้มีความเจริญพร คือทฤฆายุศุภสุนทร พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติศรีสวัสดิพิพัฒนมงคลอุดมผลพิบุลยทุกประการเทอญ

ตั้งนามวัน ๕ ๗ ๘ ค่ำ ปีฉลูสัปตศก ศักราช ๑๒๒๗ เป็นวันที่ ๕๑๖๗ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

โสภาคฺยพณฺณา อิจฺเจวํ นาเมน โหตุ วิสฺสุตา
อยํ กุมาริกา ธีตา ชาตา ราชกุเล สุเภ
สุขินี จ อโรคา จ อทฺธา มหทฺธนาปี จ
ทกฺขา จ สพฺพกิจฺเจสุ โหตุ สา นิรุปทฺทวา
พุทฺเธ ธมฺเม สงฺเฆ จาติ อุตฺตเม รตนตฺตเย
ปสนฺนาว สทา โหตุ เตสํ คุณานุรกฺขิตา

คำแปลคาถา

กุมาริกาของเรานี้ เกิดในตระกูลอันงาม จงปรากฏโดยนามว่าเสาวภาคยพรรณฉะนี้เถิด จงมีความสุขไม่มีโรค และมั่งคั่งมีทรัพย์ใหญ่

นิราศอุบัทวันตราย และฉลาดเฉลียบแหลมในสรรพกิจการงานทั้งปวง และจงเลื่อมใสในพระพุทธพระธรรมพระสงฆ์ ทั้งสามรัตนทุกเมื่อ จงเป็นผู้อันสามรัตนนั้นตามรักษา เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงประดิษฐาสารี

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้เป็นพระบิดา ขอตั้งนามกรแก่บุตรหญิงซึ่งประสูติแต่มั่นดวงคำผู้มารดาณวัน ๔ ๑๑ ๘ ค่ำปีฉลูสัปตศกนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประดิษฐาสารี วรรคเดชเป็นอาทิอักษร วรรคศรีเป็นอันตอักษร ขอให้มีความเจริญมายุพรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารศรีสมบัติ สวัสดิพิพัฒนมงคลศุภผลสรรพการ เทอญ

ตั้งนามมา ณวัน ๖ ๑๑ ๙ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก ๑๒๒๗ เป็นวันที่ ๕๒๑๐ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้

คาถาพระราชทานพระนาม

ปติฏฺฐาสารีนาเมน วิสุทฺธา โหตุ สาธุกํ
อยํ กุมาริกา มยฺหํ ธีติกา ราชวํสชา
ทีฆายุกา อโรคา จ สุขินี นิรุปทฺทวา
อทุฆา มหทฺธนา เจว ทกฺขา จ โหตุ สพฺพทา
พุทฺเธ ธมฺเม จ สงฺเฆ จ วิสุทฺเธ รตนตฺตเย
ภตฺติกา จ ปสนฺนา จ สพฺพทา เตน รกฺขิตา

คำแปลคาถา

กุมาริกาธิดาของเรานี้ เกิดในวงศ์พระเจ้าแผ่นดินใหญ่ จงปรากฏโดยพระนามว่า ประดิษฐาสารี จงเป็นผู้มีอายุยืนยาว ปราศจากโรค มีความสุข นฤทุกข์ ไม่มีอุบัทวันตราย และจงมั่งคั่งมีทรัพย์มาก เฉลียว

ฉลาดในสรรพกิจการงานต่าง ๆ และจงมีศรัทธาเชื่อถือเลื่อมใส ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ทั้งสาม รัตนอันเป็นแก้วอย่างบริสุทธิ์ ขอให้อำนาจพระไตรรัตนนั้นปกครองรักษาราชธิดาของเรานี้จงทุกเมื่อ เทอญ

สมเด็จกรมพระสวัสดิ์วัตนวิศิษฏ์

คาถาพระราชทานพระนาม

สุวตฺถิโสภณนาโมยํ โหตุ มยฺหํ กุมารโก
อุเปตฺวายํ มม ปุตฺโต ชาโต บียมาย มาตุยา
เอโส ทีฆายุโก โหตุ นิทฺทุกฺโข นิรุปทฺทโว
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี สุขี เสรี สยํ วสี ฯ
พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ จาติ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ
(เกินอิติตัวหนึ่ง)
เทวาทิรฏฺฐปาลา จ อภิปาเลนฺตุ นํ สทา ฯ
ยถา โส เตชวา อสฺส มหาถาโม มหิทฺธิโก
ปญฺญวา อตฺถเฉโก จ กุลํ รกฺเขถ สาธุกํ ฯ
(น่าจะเปน พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ)

คำแปลคาถา

กุมารน้อยของเรานี้ จงมีชื่อว่าสวัสดิโสภณ ขอบุตรของเราผู้เกิดแต่เบียมผู้มารดา จงบรรลุความเจริญ ฯ ขอบุตรนี้ จงมีอายุยืน ไม่มีอุปัทวทุกข์ มั่งคั่ง มีโภคสมบัติ มีทรัพย์มาก มีความสุข เป็นเสรีภาพ มีอำนาจโดยลำพังตัว ขอพระรัตนตรัย คือพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์นี้ และเทพเจ้าเป็นต้นผู้รักษารัฐมณฑล จงอภิบาลกุมารน้อยของเรานั้น ในกาลทุกเมื่อ ขอบุตรของเรานั้น พึงเป็นผู้มีเดช มีกำลังมาก มีฤทธานุภาพใหญ่ มีปัญญา และปรีชาในประโยชน์อย่างใด พึงรักษาตระกูลให้สำเร็จประโยชน์อย่างนั้น เทอญ

(สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ วัดเทพศิรินทร์แปล)

กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยาม ขอตั้งนามบุตรชายซึ่งประสูติแต่ห่วงผู้เป็นมารดา ณวัน ๒ ๑๓ ๗ ๓ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก เวลาตี ๑๑ ทุ่มนั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าชยันตมงคล สิงหนาม ไกลพยัคฆนาม ขอให้มีความเจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ ศุภสารสมบัติศรีสวัสดิ์พิพัฒนมงคล สุนทรทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๔ ๘ ๔ ค่ำ ปีฉลู สัปตศก เป็นวันที่ ๕๔๑๑ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

ชยนฺตมงฺคโล นาม โหตฺวายํ เม กุมารโก
หฺวางฺคนามาย มาตุยา อตฺรโช อตฺตสมฺภโว
อโรโค สุขิโต โหตุ อยํ ราชกุมารโก
ทีฆายุโก จิรญฺชีวี ยสสฺสี สุขตฺตฺถา
อทฺโธ มหทฺธโน โภคี ธมฺมาธมฺเมสุ ปณฺฑิโต
โกวิโท สพฺพกิจฺเจสุ ทกฺโข อนลโส สทา
มาตรํ ปีตรํ จาปี อญฺญ สญาติเกปี จ
รกฺขิตุ สมตฺโถ โหตุ เตชวา อิทฺธิมา วสี
พุทฺโธ ธมฺโม จ สงฺโฆ จ อิจฺจิทํ รตนตฺตยํ
อารกฺขเทวตาโย จ อภิรกฺขนฺตุ นิ สทา

คำแปลคาถา

กุมารน้อยของเราอันสมภพแต่ห่วงมารดานี้ จงมีนามว่าชยันตมงคลราชกุมารนี้จงไม่มีโรค มีสุข มีอายุยืน มียศ มีมารยาทอันเป็นสุข มั่งคั่งมีทรัพย์มาก มีโภค เป็นบัณฑิตในธรรมและใช่ธรรม ฉลาดในสรรพกิจชยันไม่เกี่ยจคร้าน จงสามารถรักษาบิดามารดา และญาติอื่นของตน จงมีเดชมีฤทธิ์ มีความชำนาญ พระรัตนตรัย คือพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และเทวดาอารักษ์ทั้งหลาย จงรักษาราชกุมารนี้ทุกเมื่อ เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงพวงสร้อยสองค์

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยามผู้พระบิดา ขอตั้งนามกรแก่บุตรี ซึ่งเกิดประสูติแต่เทียงผู้มารดา ณวัน ๑๖ ๑๐ ค่ำ ปีชาต อัฐศก ศักราช ๑๒๒๘ นั้นว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าพวงสร้อยสองค์ วรรคศรีเป็นอาทิอักษร วรรคบริวารเป็นอันตอักษร ขอให้มีความเจริญ ชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติ สวัสดิพิพัฒนมงคลศุภผลสุนทรทุกประการ เทอญ

ตั้งนามมาวัน ๒๕ ๑๒ ค่ำ ปีชาต อัฐศก เปนปีที่ ๑๖ แลเป็นวันที่ ๕๖๖๑ ในรัชชกาลบัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

อยำ กุมาริกา โหตุ สุขินี นิรุปทฺทวา
กตนามาว สฺยามานำ วจเนน สุภา วรา
ทีฆายุกา อโรคา จ อทฺธา มหทฺธนาปี จ
กุลวำเส จิรำ ติฏเฐ ปีตุโน ทิสฺสยำ ยสำ
พุทฺโธ ธมฺโม จ สำโฆ จ อิจฺเจตำ รตนตฺตยำ
เทวา นาคริกา จาปี อภิรกฺขนฺตุ นำ สทา

คำแปลคาถา

กุมาริกานี้มีนามอันเราได้ทำแล้ว โดยถ้อยคำภาษาของชาวสยาม งามประเสริฐ จงมีความสุขนิราศอุปัทวันตราย และมีอายุยาวยืนไม่มีโรค

มั่งคั่งมีทรัพย์ใหญ่ ตั้งดำรงในวงศ์ตระกูลแสดงยศของบิดาอยู่ สิ้นกาล นาน พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ประชุมสามรัตน ทั้งเทพดารักษา พระนครทั้งหลาย จงรักษากุมาริกานั้นทุกเมื่อ เทอญ

พระองค์เจ้าหญิงประไภยศรีสอาด

สมเด็จพระปรเมนทรมหามงกุฎ พระจอมเกล้าเจ้ากรุงสยาม ขอตั้งนามบุตรีที่เกิดแต่แส่งมารดา เมื่อ ณวัน ๖ ๆ ๖ ค่ำ ปีเถาะ นพศก ๑๗ ศักราช ๑๒๒๙ นี้ว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าประไภยศรีสอาด วรรคมนตรีเป็นอาทิอักษร วรรคอายุเป็นอันตอักษร ขอพระรัตนตรัยและเทพดาทั้งหลาย ให้เจริญชนมายุ พรรณ สุข พล ปฏิภาณ สารสมบัติ สวัสดิ์พิพัฒนมงคลสรรพศุภผลทุกประการ เทอญ

ตั้งนามนา ณวัน ๖ ๑๑ ๗ ค่ำ ปีเถาะ นพศก ศักราช ๑๒๒๙ เป็นวันที่ ๕๘๘๙ ในรัชชกาลปัจจุบันนี้แล

คาถาพระราชทานพระนาม

ปภายุยสิริสุทฺธาติ ถทฺธนามา กุมาริกา
สุยามราชกุเล ชาตา สุขินี โหตุ สพฺพทา
สทาเยว อโรคา สา อทฺธา โหตุ มหทฺธนา
พุทฺเธ ธมฺเม สงฺเฆ จาติ อิมสฺมิ รตนตฺตเย
สพฺพโลกุตฺตเม โหตุ ปสนฺนา สรณ์ คตา
สทา นำ อนุรกฺขนฺตุ สุยามรฏฺฐิกเทวตา
ยถา ทีฆายุกา สาสฺส สพฺพทาปี อปาปีกา

คำแปลคาถา

กุมาริกาผู้ได้นามว่า ประไภยศรีสอาด เกิดในราชตระกูล จงมีความสุขไม่มีโรค และมั่งคั่งมีทรัพย์ใหญ่เสมอไป และจงเลื่อมใสถึงสรณ

ในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ สามรัตนอันเป็นรัตนสูงสุดกว่าแก้วในโลกทั้งปวงนี้เถิด เทพดาทั้งหลายซึ่งสิงสถิตรักษาอยู่ในเขตต์แคว้นสยามรัฐนี้ จงตามรักษากุมาริกานั้น ฉันใดเล่ากุมาริกาของเรานี้ จะพึงเป็นผู้มีอายุยาวยืน ไม่เป็นผู้บาปในกาลทั้งปวง

นานานิพนธ์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

(ม.ร.ว. เจริญ อิศรางกูร ณอยุธยา)

วัดระฆังโฆสิตาราม

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

ณะพระเมรุท้องสนามหลวง

เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๗๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

ในงานพระราชทานเพลิงศพ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (หม่อมราชวงศ์ เจริญ อิศรางกูร ณอยุธยา) ณะพระเมรุท้องสนามหลวง ต่องานพระศพสมเด็จพระบิดุจฉาเจ้า ฯ และงานพระศพพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้าหญิงประภัศร กับพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าวรลักษณาวดี ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ เจ้าภาพงานศพมาขอให้ราชบัณฑิตยสภาช่วยเลือกเรื่องแลจัดการพิมพ์หนังสือสำหรับแจกเปนมิตรพลี การเลือกเรื่องหนังสือแจกในงานศพพระก็ดี หรือแม้คฤหัสถ์ก็ดี ถ้าผู้มรณะภาพเปนนักประพันธ์ ข้าพเจ้าชอบให้พิมพ์หนังสืออันเปนนิพนธ์ของท่านผู้นั้นเอง โดยเห็นว่าเปนเกียรติยศ และสมควรกว่าพิมพ์หนังสือซึ่งผู้อื่นแต่ง ได้เคยถือเปนคติมาดังนี้ ในงานศพสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ครั้งนี้ หนังสือซึ่งท่านได้แต่งไว้ก็มีสำเนาอยู่ในหอพระสมุด ฯ หลายเรื่อง ด้วยท่านเชี่ยวชาญทั้งภาษามคธ และเปนกวีสามารถแต่งบทกลอนภาษาไทยมาตั้งแต่ยังเปนเปรียญ ข้าพเจ้าจึงได้เลือกตัวอย่างนิพนธ์ของท่านมารวมพิมพ์ไว้ในสมุดเล่มนี้ และเชื่อว่าจะเปนที่พอใจของบรรดาท่านผู้ที่จะได้รับไปอ่าน แต่ส่วนการเรียบเรียงเรื่องประวัติของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์นั้น ข้าพเจ้ามอบให้เปนหน้าที่ของอำมาตย์โท พระพินิจวรรณการ (แส่ง สาลิตุล เปรียญ) ด้วยเปนผู้ซึ่งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านได้เลี้ยงมาแต่น้อย รักเหมือนกับเช่นเปนบุตรของท่าน ได้เอาเปนธุระทำนุบำรุงมา

แต่เป็นสามเณร ฝึกสอนวิชชาให้จนได้เป็นเปรียญ ๖ ประโยค และได้หัดให้ขัดตำนาน สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงได้ทรงฟังโปรดถึงพระราชทานรางวัลแล้วได้รับความอบรมในทางธรรมปริยายในสำนักสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์จนมีปรีชาสามารถในการเทศน์คู่ ชื่อเสียงโด่งดังในสมัยเมื่อเป็น "มหาแสง" สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านได้เคยบอกข้าพเจ้าว่า ตั้งใจฝึกฝนไว้สำหรับจะได้แทนตัวท่านในภายหน้า แต่พระพินิจ ฯ หากสิ้นอุตสาหะที่จะอยู่ในบรรพชิตเพศท่านก็จำต้องอนุญาตให้ลาสิกขา แล้วพามาฝากแก่ข้าพเจ้า พระพินิจ ฯ จึงได้มีตำแหน่งอยู่ในหอพระสมุดสำหรับพระนคร แล้วได้มียศบรรดาศักดิ์เลื่อนตำแหน่งขึ้นโดยลำดับ จนถึงได้เป็นเลขานุการของราชบัณฑิตยสภาอยู่ในเวลานี้ สมควรจะเป็นผู้แต่งเรื่องประวัติสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ด้วยเคยอยู่ใกล้ชิดติดตัวท่านมาแต่น้อยประการ ๑ ทรงคุณวิชชาสามารถอาจแต่งได้ประการ ๑ จะได้เป็นโอกาสกระทำปฏิการสนองคุณที่ท่านได้เลี้ยงดูสั่งสอนมา และแก้ไขข้อที่ได้เคยทำให้ท่านโทมนัสส์เสียหวัง ครั้งเมื่อลาสิกขาด้วยอีกประการ ๑ พระพินิจวรรณการก็เต็มใจรับแต่งเรื่องประวัติทั้งในเวลากำลังป่วยอยู่ในโรงพยาบาล

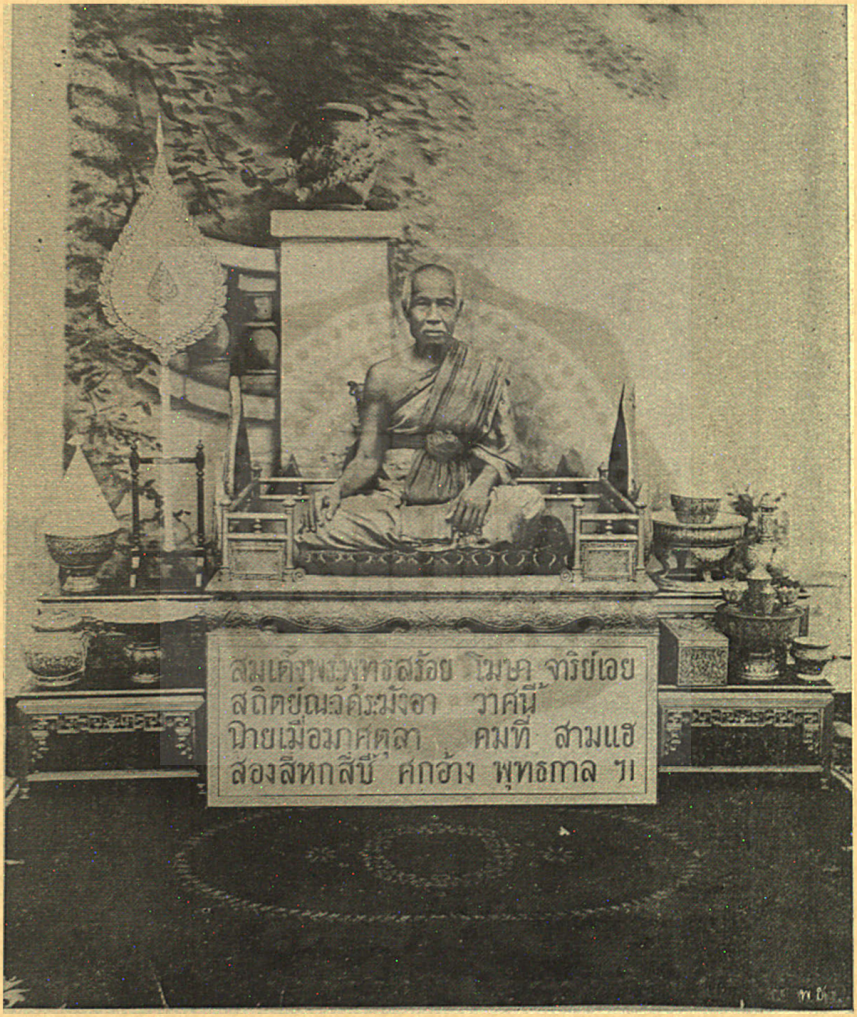
สมเด็จพระพุทธสร้อย โมษา ทวิย์เอย
สถิตย์ณวัดระฆังอา วาศนี้
นิยเมื่อมฤศตลา คมที่ สามแฮ
สองสิหกสีบี่ ศกฮ้าง พุทธกาล ๒๔

ประวัติ

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณอดุลยสุนทรนายก ตรีปิฎกวิทยาคุณวิบุลยคัมภีรญาณสุนทร มหาอุดรคณฤศร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี มหาสังฆนายก สถิตณวัดระฆังโฆสิตาราม นามเดิมว่าหม่อมราชวงศ์เจริญ นามสกุลว่า อิศรางกูร ณอยุธยา นามฉายาว่า ญาณณนฺโท เปนบุตรหม่อมเจ้าถึก ในสมเด็จพระประพันธวงศ์เธอเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ ท่านเกิดที่บ้านบางอ้อ แขวงจังหวัดนครนายก เมื่อบิดาไปตั้งบ้านเรือนอยู่ทำนาในรัชกาลที่ ๔ ณวันจันทร์ เดือน ๙ แรม ๑๒ ค่ำ ปีมะเส็งนพศก พ.ศ. ๒๔๐๐ ต่อมาย้ายเข้ามาอยู่ที่วังกรมขุนอิศรานุรักษ์ในกรุงเทพ ฯ กับบิดาแต่ยังเยาว์ เรียนอักขรสมัยเบื้องต้นในสำนักบิดา แล้วเริ่มเรียนภาษาบาลีในสำนักอาจารย์จีน พออายุได้ ๗ ขวบ บิดาพาไปถวายเปนศิษย์หม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ ทัต แต่เมื่อท่านยังเปนเปรียญอยู่วัดระฆัง ได้เล่าเรียนพระปริยัติธรรมหลายสำนัก คือหม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ ทัต พระอมรเมธาจารย์ เกศ แต่เมื่อยังเปนเปรียญ หม่อมเจ้าชุมแสงซึ่งเปนลุง แลพระโหราธิบดี ชุม ทั้ง ๔ นี้เปนพื้น นอกจากนี้ได้เรียนต่อสมเด็จพระพุฒาจารย์ โต บ้าง สมเด็จพระวันรัต แดง บ้าง แลอาจารย์อื่นอีกบ้าง

ตรงนี้ควรจะเล่าเรื่องเกร็ดทางวังหลังอันมาเกี่ยวข้องกับสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ไว้สักหน่อย ด้วยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์นั้นมีผู้เข้าใจผิดกันอยู่มาก ว่าเปนเชื้อสายสืบตรงลงมาทางกรมพระราชวังหลัง ท่านเอง

ก็เคยเล่าว่า อย่าว่าถึงผู้อื่นเลย แต่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ก็เคยตรัสว่าทรงเข้าพระทัยผิด คิดว่าเป็นเชื้อสายกรมพระราชวังหลังเหมือนกัน การที่มีผู้เข้าใจผิดเช่นนั้น เป็นด้วยเหตุ ๒ ประการ คือเมื่อในรัชกาลที่ ๓ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ พระโอยกาของท่านทรงซื้อที่วังสวนมังคุด จากเชื้อสายเจ้าฟ้ากรมหลวงนรินทร์รณเรศร์ แล้วย้ายไปสร้างวังประทับอยู่ที่นั้น อันเป็นที่อยู่ในระหว่างวัดระฆังกับวังหลัง คนภายหลังจึงมักเข้าใจว่าเป็นวังเดียวกันกับวังหลังนี้ ประการ ๑ อีกประการ ๑ สมเด็จเจ้าฟ้ากรมขุนอิศรานุรักษ์ เป็นพระโอรสสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ พระน้องนางของสมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาเทพสุดาวดี อันเป็นพระชนนีของกรมพระราชวังหลัง เป็นเหตุให้พระโอรสธิดาแต่หม่อมเจ้าในกรมทั้ง ๒ นี้ชอบพอคุ้นเคยเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ประกอบกับที่บิดาของท่านได้ถวายให้เป็นศิษย์ศึกษาอยู่ในสำนักหม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ ทัต อันเป็นหม่อมเจ้าในกรมหลวงเสนีบริรักษ์ มาแต่ยังเยาว์ คตะเคล้าคุ้นเคยอยู่ในสกุลวังหลังมาจนตลอดกาล ซ้ำเมื่อท่านได้ดำรงตำแหน่งสมณศักดิ์อยู่ในวัดระฆัง หม่อมเจ้าหญิงในกรมหมื่นนราเทเวศร์ และกรมหลวงเสนีบริรักษ์ ซึ่งเรียกกันว่า เจ้าครอกวังหลัง ก็ฝากศพฝากไข้และให้ท่านเป็นประธานในการศพมาแทบทุกองค์ จึงเป็นเหตุให้เข้าใจผิดดังกล่าวมา

ถึงรัชกาลที่ ๕ พอโกนจุกแล้วก็บรรพชาเป็นสามเณร เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๑๓ ท่านได้เรียนพระปริยัติธรรมอยู่แต่ก่อนบวชแล้ว ในปีนั้นก็ได้

เข้าแปลพระปริยัติธรรมที่พระมหาปราสาท ได้เป็นเปรียญ ๓ ประโยค แต่เมื่ออายุได้ ๑๕ ปี

การสอบพระปริยัติธรรมคราวนี้ เล่ากันมาว่ากวดขันเข้มงวดนัก เพราะเมื่อในตอนปลายรัชกาลที่ ๔ สงสัยกันว่าพระธรรมการ ศุข ซึ่งเป็นหัวหน้าเจ้าพนักงานกำกับ มักช่วยบอกแนะนำพระเณรที่ชอบพอ เพราะพระธรรมการเป็นเปรียญ ๙ ประโยคอยู่เอง มาถึงคราวนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงกำชับให้สอบเอาแต่ที่มีความรู้จริง ๆ อย่าให้เกิดคำนินทาได้ พระเถระผู้สอบก็สอบอย่างเข้มงวดกวดขัน เปรียญเก่าแถภิกษุสามเณรที่เข้าแปลในคราวนี้ ตกเสียโดยมาก คงได้แต่เปรียญ ๓ ประโยคเพียง ๑๒ องค์ จึงเป็นที่ขึ้นชื่อลือนาม ว่าถ้วนหนังสือดี ทั้งนั้น คือ

๑. พระแฟง วัดมงคลกษัตริย์ ภายหลังได้เป็นที่พระพรหมมุนี ราชาคณะเจ้าคณะรอง

๒. พระสาย วัดบวรนิเวศ ภายหลังได้เป็นที่พระสุทธศีลสังวร ราชาคณะ

๓. พระตาบ วัดโสมนัสวิหาร ภายหลังได้เป็นพระปลัดวัดราชบพิธ

๔. พระเปี่ย วัดราชประดิษฐ ภายหลังได้เป็นพระญาณรักขิต ราชาคณะ แล้วถาสิกขา

๕. พระแก้ว วัดรังษี ภายหลังได้เป็นพระเทพโมลี

๖. พระพ่วง วัดสุทัศน์ ถาสิกขาเสียคราวหนึ่ง บวชครั้งหลัง ได้เป็นพระภัญญาณวิมล อยู่เมืองเพชรบุรี

๗. พระบุญ วัดสุทัศน์ ถึงมรณภาพแต่ยังเป็นเปรียญ

๘. พระนุ่ม วัดมหรรณพ์ ตาสิกขา ต่อมาภายหลังได้เป็นที่ขุนอนุสัษฐวิบูลย์ อาจารย์ในกรมศึกษาธิการ

๙. พระสุข วัดโมลีโลก ตาสิกขา ต่อมาภายหลังได้เป็นที่ขุนประสาสน์อักษรการ อาจารย์ในกรมศึกษาธิการ

๑๐. หม่อมราชวงศ์สามเณรเจริญ วัดระฆัง คือ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

๑๑. สามเณรยัง วัดโสมนัสวิหาร ภายหลังได้เป็นสมเด็จพระมหาวีรวงศ์

๑๒. สามเณรอิ่มวัดมหาธาตุ ภายหลังได้เป็นที่พระสรภาณกวีราชาคณะ

ใน ๑๒ องค์นี้ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นสามเณรอายุเยาว์กว่าเปรียญทั้งปวงที่แปลได้ในคราวเดียวกัน

ถึงปีชวด พ.ศ. ๒๔๑๙ เมื่อยังเป็นสามเณร ได้เข้าแปลพระปริยัติธรรมที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์เป็นครั้งที่ ๒ แปลได้อีกประโยค ๑ รวมเป็น ๔ ประโยค

ถึงปีขาล พ.ศ. ๒๔๒๑ อายุครบอุปสมบท พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บวชในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดาราม หม่อมเจ้าพระสมเด็จพระพุฒาจารย์ แต่ยังเป็นหม่อมเจ้าพระพุทธบุปบาทปีฉันทน์

เปนพระอุปัชฌาย์ เมื่ออุปสมบทแล้ว เข้าแปลพระปริยัติธรรมเปนครั้งที่ ๓ ที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๔๒๕ แปลได้อีกประโยค ๑ รวมเปน ๕ ประโยค

ถึงปีกุน พ.ศ. ๒๔๓๐ เมื่อณะวันศุกร์ เดือน ๖ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ทรงตั้งเปนพระราชาคณะ พระราชทานราชทินนามพิเศษว่า พระราชานุพัทธมุนี โปรดให้อาราธนาไปครองวัดโมลีโลก เดิมได้พระราชทานตาลิปัตรแฉกหักทองขวางอย่างพระราชาคณะสามัญ ต่อมาถึงปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๕ เมื่อทรงตั้งหม่อมเจ้าพระพุทธุปบาทปีลันทน์ เปนที่พระธรรมเจดีย์ ไปครองวัดพระเชตุพน โปรดให้อาราธนากลับมาครองวัดระฆัง พระราชทานตาลิปัตรพื้นแพรปักเลื่อมอย่างตาลิปัตรหม่อมเจ้าพระราชาคณะ ซึ่งหม่อมเจ้าพระพุทธุปบาทปีลันทน์ทรงอยู่ก่อนนั้นให้ถือเปนเกียรติยศต่อมา ทั้งพระราชทานนิตยภัตรเพิ่มขึ้นเสมอพระราชาคณะผู้ใหญ่ชั้นเทพด้วย.

ถึงปีมะแม เมื่อวันที่ ๒๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๔ (พ.ศ. ๒๔๓๘) ทรงตั้งเปนพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่พระเทพเมธี[๑] ศีลวิบุลนายก ตรีปิฎกธาดา มหาคณฤศร บวรสังฆาราม คามวาสี

ถึงปีขาล วันที่ ๑๕ พฤษภาคม ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๔๕) โปรดให้เลื่อนที่เปนพระธรรมไตรโลกาจารย์ ญาณปรีชาปรินายก ตรีปิฎกธรา

---

(๑) *ตำแหน่งนี้มีขึ้นในรัชกาลที่ ๕ เปลี่ยนมาจากพระโพธิวงศ์ ทรงตั้งคราวนี้เปนคราวแรก*

มหาคณฤศร บวรสังฆาราม ตามวาสี ตำแหน่งเจ้าคณะฝ่ายใต้[๑] เมื่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ขึ้น เมื่อ พ.ศ ๒๔๔๕ โปรดให้พระธรรมไตรโลกเปนเจ้าคณะมณฑลนครสวรรค์ ได้บัญชาการคณะมณฑลนั้นมาจนสิ้นรัชกาลที่ ๕

ถึงรัชกาลที่ ๖ พอเสร็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษก แลพระราชพิธี ทรงเฉลิมพระเกียรติยศสมเด็จพระบรมราชินี พระพันปีหลวง พระราชทานมหาสมณุตมาภิเษก สมเด็จกรมพระยาวชิรญาณวโรรส แลทรงสถาปนาพระเกียรติพระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นชินวรศิริวัฒน์แล้ว ทรงสถาปนาสมเด็จพระราชาคณะแลพระราชาคณะ เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรดให้เลื่อนพระธรรมไตรโลกาจารย์ขึ้นเปนพระพิมลธรรม มีคำประกาศดังนี้

"ทรงพระราชดำริว่า พระธรรมไตรโลกาจารย์ เปนเชื้อพระราชวงศ์ ได้ผนวชในพระพุทธศาสนามาหลายพรรษกาล มีความแตกฉานในพระปริยัติธรรม สอบไล่ได้เปนเปรียญตั้งแต่ยังเปนสามเณร ครั้นเมื่อ

---

(๑) *ตำแหน่งธรรมไตรโลกแต่ก่อนมา มีฐานานุศักดิ์ควรตั้งถานานุกรมได้แต่ ๕ รูป ไม่มีพระครูสังฆพินิจ และพระครูปลัดก็ไม่มีนิตยภัตร พึ่งมีถานานุกรม ๖ รูป ตราวสมเด็จพระวันรัตน (จ่าย วัดเบญจมบพิตร)เปนธรรมไตรโลก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๓ ก่อนหน้านี้ขึ้นไปครั้ง ๑ และพระครูปลัดก็ได้พระราชทานนิตยภัตรเดือนละ ๑ ตำลึงแต่นั้นมา*

อายุครบกำหนดที่ควรจะอุปสมบทแล้ว ในรัชกาลที่ ๕ ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้อุปสมบทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม แล้วได้เข้าแปดประโยคอีกครั้ง ๑ มั่นคงในสมณปฏิบัติ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้โปรดให้เปนพระราชาคณะที่พระราชานุพัทธมุนี แล้วโปรดให้ไปครองวัดโมลีโลก ๗ พรรษา จนตำแหน่งวัดระฆังว่างลง จึงทรงพระกรุณาโปรดให้ย้ายมาครองวัดระฆังซึ่งเปนที่สถิตย์เดิม พระราชทานพัดแฉกพื้นแพร ภายหลังได้เลื่อนตำแหน่งเทพเวธธรรมตามลำดับนับว่าได้ทรงพระเมตตามาก พระธรรมไตรโลกาจารย์เปนผู้ชำนาญทางเทศนา มีโวหารกล้าดีเปนที่น่าฟังทั้งมีเสียงอันดีขัดตำนานอ่านประกาศไพเราะน่านิยม เมื่อได้รับพระราชทานอาราธนาบัตรเปนเจ้าคณะมณฑลตามพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ ก็ได้ปฏิบัติจัดการตามตำแหน่งหน้าที่ได้เรียบร้อยสม่ำเสมอ นับว่าได้กระทำคุณประโยชน์ในทางทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาแลการศึกษา อีกทั้งได้เปนอุปัชฌาย์อาจารย์กุลบุตรเปนอันมาก เปนที่นิยมนับถือแห่งศาสนิกบริษัททั้งคฤหัสถ์บรรพชิต อนึ่งเปนราชวงศ์ผู้ดำรงสมณศักดิ์ เปนพระราชาคณะผู้ใหญ่ อันมีน้อยตัวหาได้โดยยาก จึงสมควรจะเพิ่มสมณศักดิ์ให้สูงยิ่งขึ้น

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่ง ให้สถาปนาเลื่อนพระธรรมไตรโลกาจารย์ เปนพระราชาคณะตำแหน่งเจ้าคณะรอง มีนามตาม

จารึกสุพรรณบัฏ[๑] ว่า พระพิมลธรรม มหันตคุณ วิบุลยปรีชา ญาณนายก ตรีปิฎกคุณาลังการวิภูษิต อุดรทิศคณิศร บวรสังฆาราม คามวาสีสังฆนายก สถิตย์ณวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร พระอารามหลวง เจ้าคณะรองฝ่ายเหนือ มีนิตยภัตรราคาเดือนละ ๓๒ บาท มีถานานุศักดิ์ควรตั้งถานานุกรม ๘ รูป คือ พระครูปลัดสุวัฒนศีลคุณ วิบุลยธรรมคณิศร อุดรสังฆนายกธุรวาห มีนิตยภัตรราคาเดือน ๘ บาท ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูวินัยธรรม ๑ พระครูสรวิไชย ๑ พระครูไกรสรวิลาศ ๑ พระครูธรรมบาล ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ รวม ๘ รูป”

ถึงปีระกา เมื่อวันที่ ๒๔ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ โปรดให้เลื่อนพระพิมลธรรมขึ้นเปนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ มีคำประกาศดังนี้

“ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนากาลเปนอดีตภาค ๒๔๖๔ พรรษา ปัตยุบันกุกกุฏสังวัจฉร กันยายนมาส จตุวีสติมสุรทิน โสรวาร โดยกาลกำหนด

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ ฯ ล ฯ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริห์ว่า พระพิมลธรรมผู้เปนเชื้อพระราชวงศ์ ดำรงสมณเพศพิเศษศีลาจารวัตรมั่นคงในพระพุทธศาสนา มีปรีชาแตกฉานในพระปริยัติธรรม ได้กระทำคุณประโยชน์ในทางทำนุบำรุงพระ

---

(๑) *ตำแหน่งพระพิมลธรรมย่อมพระราชทานหิรัญบัตรเปนสามัญ ครั้งนี้ทรงยกย่องว่าเปนเชื้อพระราชวงศจึงพระราชทานสุพรรณบัตรอย่างสมเด็จพระราชาคณะ*

พุทธศาสนาและการศึกษาให้เจริญมาเป็นอันมาก มีความพิสดารปรากฏในประกาศครั้งนั้นแล้ว บัดนี้พระพิมลธรรมเป็นผู้เจริญพรรษายุกาล พร้อมด้วยคุณสมบัติอันเจริญยิ่งขึ้นด้วยรัตตัญญูมหัตตาทิคุณ เป็นครุภาวนิยสถานประกอบคุณูปการในศาสนกิจเป็นนิตย์ โดยมั่นคงสม่ำเสมอ เป็นที่นิยมนับถือแห่งศาสนิกบริษัททั้งคฤหัสถ์บรรพชิตทวียิ่งขึ้น สมควรจะทรงยกย่องให้ดำรงสมณศักดิ์ให้เป็นสมเด็จพระราชาคณะได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนพระพิมลธรรมเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนามตามจารึกในสุพรรณบัฏ ว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณอดุลยสุนทรนายก ตรีปิฎกวิทยาคุณวิบุลยคัมภีรญาณสุนทร มหาอุดรคณฤศร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัญวาสี มหาสังฆนายก สถิตย์ณวัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร พระอารามหลวง เจ้าคณะเหนือ มีถานานุศักดิ์ควรตั้งถานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ พระครูปลัดสัมพิพัฒนศีลาจารย์ ญาณวิมลสกลคณิศร อุดรสังฆนายก บีฎกธรรมรักขิต ๑ พระครูวินัยธร ๑ พระครูธรรมธร ๑ พระครูเมธังกร ๑ พระครูวรวงศา ๑ พระครูธรรมราช ๑ พระครูธรรมรูจี ๑ พระครูสังฆวิจารณ์ ๑ พระครูสมุห์ ๑ พระครูใบฎีกา ๑ รวม ๑๐ รูป”

เมื่อทรงสถาปนาเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์แล้ว ได้บัญชาการคณะกลางต่อมา

นอกจากคุณธรรมที่ได้แสดงมา สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านยังทรงคุณพิเศษอย่างอื่น ซึ่งควรจะแสดงให้ปรากฏอีกบางอย่าง คือ

อย่างหนึ่งเปนสรภาณบัณฑิตย์ สันทัดทำนองสวดต่าง ๆ ตามแบบโบราณ เปนต้นแต่ขัดตำนานสวดมนต์ สวดญัตติ สวดอาฏานาฏิยสูตร เทศน์มหาชาติก็สันทัดทั้ง ๑๓ กัณฑ์ ด้วยท่านมีน้ำใจรักแลกระแสเสียงก็ดีแต่เดิมมา ท่านจึงได้รับสมมตให้เปนเจ้าหน้าที่ในการผึกหัดซักซ้อมพระสวดแลเทศน์มหาชาติในการพระราชพิธี แลการสวดบางอย่างที่สวดยาก เช่นสวดประกาศพระราชพิธีตรุษอันต้องใช้ทำนองสังกา ท่านก็ได้เปนผู้สวดแทนสมเด็จพระมหาวีรวงศ์วัดโสมนัสต่อมาจนตลอดรัชกาลที่ ๕

อีกอย่างหนึ่งนั้นท่านเปนกวีมีความสามารถแต่งบทกลอน ดังปรากฏในนิพนธ์ของท่านซึ่งได้คัดมาพิมพ์ไว้เปนท้องเรื่องในสมุดเล่มนี้

อีกอย่างหนึ่งคือท่านสันทัดในหัตถกรรมกระบวรช่างเบ็ดเตล็ดต่าง ๆ คือช่างไม้ แลช่างปั้น เปนต้น ทำผีมือดีแต่ไม่พอใจให้ปรากฏเบิดเผย การช่างไม้ มีของตัวอย่างผีมือท่านอยู่ คือช่อพ้าพระอุโบสถวัดระฆังทางด้านหน้าตัวหนึ่ง ท่านได้ถากพ่นทำโดยลำพังตนตั้งแต่เรกจนสำเร็จ ทราบกันอยู่แต่ในพวกช่าง ส่วนการปั้นตัวอย่างผีมือของท่าน คือพระพุทธรูปองค์หนึ่งหน้าตักราว ๓ ศอกท่านปั้นหุ่นแล้วหล่อส่งไปประดิษฐานเปนประธานอยู่ที่วัดโพธารามที่ปากน้ำโพธิ์ แลได้ปั้นซ่อมแปลงปฏิสังขรณ์พระประธานองค์ใหญ่ในวิหารน้อยอยู่ข้างหลังพระปรางค์วัดระฆังปรากฏอยู่อีกองค์หนึ่ง

ผู้เรียงประวัตินี้ได้เปนศิษย์อยู่รับใช้ใกล้ชิดมานาน เคยสังเกตเห็นว่าสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์นั้น เมื่อเกิดฉันทะความพอใจจะทำการอันใด ย่อมเริ่มต้นพยายามอย่างเงียบ ๆ ไม่ใคร่ให้ใครรู้ แลเที่ยวสอบเที่ยวดู

นำมาทดลองทำด้วยความพยายามจนเห็นว่าพอใช้ได้แล้ว ต่อมีเหตุประจวบจะต้องทำสิ่งนั้นขึ้นจึงสำแดงให้ปรากฏ แลมีนิสัยละเอียดละออ เริ่มทำสิ่งใดขึ้นแล้ว ไม่ว่าจะเปนการเล็กน้อยหรือโตใหญ่ก็พยายามด้วยความประณีตให้ถูกแบบถูกแผน ไม่ทำแต่สักว่าพอแล้วไป จะยกตัวอย่างพอให้เห็น เช่นการเล็กน้อยเพียงแต่พับผ้าไตรในเมื่อจะบำเพ็ญการกุศล ก็บังคับให้พับให้งามเหมือนของหลวงที่กรมศุภรัตนจัดถวายในการพระราชกุศลดังนี้เปนต้น ความประณีตนี้มีเปนอุปนิสัยของท่านมั่นคง แม้ถึงความคิดความเห็นก็มั่นคงเช่นนั้น เมื่อได้ดำริวางมติลงไปแล้วก็แน่วแน่ ยากที่ใครจะผันแปรให้กลับเปนอื่นไปได้ ไม่สดุ้งต่อโลกธรรม จนมีชื่อเสียงปรากฏว่าท่านเปนผู้มีใจมั่นคงจริงผู้หนึ่ง

แต่สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์นั้นเปนผู้มักน้อย ไม่พยายามในทางปฏิสันถาร แม้มีกิจการอันใดเกิดขึ้นก็ชอบทำแต่ลำพังตนเอง เช่นการก่อสร้างบำรุงวัดวาอารามเปนต้น ย่อมขวนขวายทำด้วยตนเองเปนพื้น มีกำลังเท่าไรก็ทำเท่านั้น ไม่ชอบรบกวนผู้อื่น ต่อมีผู้สะแดงความประสงค์จะทำให้หรือทำร่วมด้วยก็อนุโมทนา ความมักน้อยเช่นนี้ มีตลอดลงมาถึงการบำรุงกุลบุตร์ให้เล่าเรียนกิจในพระศาสนา ไม่สนใจที่จะแสวงหามาบังคับให้เล่าเรียน เปนแต่คอยสอดส่องดูเมื่อเห็นว่าพระภิกษุสามเณรรูปใดในพระอารามที่ท่านปกครอง มีสติปัญญาอุตสาหะเล่าเรียนจริงแล้วก็ช่วยส่งเสริมเพิ่มกำลังอุดหนุนจุนเจือ และอนุศาสน์ให้รอบรู้ธรรมธรรมตามสมควรแก่อุปนิสัย แต่เมื่อท่านได้รับเอาเปนศิษย์แล้วก็ไม่ทิ้ง แม้ที่สุดจะละเพศพรหมจรรย์ไปก็ยังเอื้อเฟื้อเอาเปนธุระห่วงใยให้โอวาทตามแต่มี

โอกาสได้คอยเตือนสติและเหนี่ยวใจให้มั่นอยู่ในทางธรรมอันควรแก่กิริปฏิบัติ และช่วยฝากฝังให้ได้มีโอกาสทำการงานตามสมควรแก่คุณานุรูป ตลอดจนช่วยระงับความทุกข์ร้อนในเวลาอันสมควรจะช่วยได้เป็นดังนี้เสมอมา

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์เป็นผู้มีโรคประจำตัวอยู่อย่างหนึ่ง คือโรคหืดเป็นมานมนานแล้ว ภายหลังเมื่ออายุย่างเข้าในเขตต์ชรามีอาการไอเป็นโลหิตเป็นบางครั้งบางคราว เริ่มอาพาธมาแต่เดือนเมษายน พ.ศ. ๒๔๖๗ แต่ยังพอไปไหนไปได้ แพทย์ตรวจเห็นว่าบับผาสะพิการ แนะนำให้หยุดพักรักษาไม่ให้ลากกรำร่างกาย ก็พอมีความสบายขึ้นบ้างบางครั้งบางคราว แต่ท่านเป็นผู้มีความเคารพต่อราชการเสกจวัตร เมื่อมีนิมนตร์ไปในราชการก็ดี หรือนิมนตร์เป็นอุปัชฌาย์ให้อุปสมบทกุลบุตรก็ดียังอุตสาห์ไปบางครั้งทำให้โรคกำเริบถึงต้องหมอนนอนเสื่อไปหลาย ๆ วัน แต่อาการชุด ๆ ทรง ๆ อยู่เช่นนั้นช้านาน ท่านพิจารณาเห็นว่าสังขารใกล้จะถึงที่สุดแล้ว ก็ให้ลงมือซ่อมแปลงกุฏี ให้มีที่สำหรับตั้งศพเตรียมไว้เสร็จ ครั้นอาพาธหนักลงในเดือนสิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ ก็ไม่มีอาการหวาดหวั่นอย่างไร ในระยะนี้มีแต่ชุดเป็นพื้น อาการทรงนั้นมีน้อย อาการหนักลงโดยลำดับถึงวันที่ ๑ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ เวลา ๑๗ นาฬิกา ๓๕ นาฬิกาถึงมรณภาพ คำนวณอายุได้ ๗๐ ปี ได้พระราชทานน้ำอาบศพและโกษฐ์ไม้สิบสองเป็นเกียรติยศ

สิ้นเรื่องประวัติสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ม. ร. ว. เจริญ อิศรางกูร ณอยุธยา) เพียงเท่านี้

ทหรา จ มหนฺตา จ เย พาลา เย จ ปณฺฑิตา

สพฺเพ มจฺจุวสํ ยนฺติ สพฺเพ มจฺจุปรายนา

ทั้งเด็กทั้งผู้ใหญ่ ทั้งโง่ทั้งฉลาด ย่อมมีมัจจุราชเปนเบื้องหน้า ตกอยู่ในอำนาจมฤตยูทั้งสิ้น

รูปํ ชีรติ มจฺจานํ นามโคตฺตํ น ชีรติ

รูปกายของสัตว์ทั้งหลายย่อมชำรุดซูดโซม แต่ชื่อเสียงวงศ์สกุลย่อมดำรงอยู่มิได้เสื่อมทราม

อุจฺโจ หิ อุจฺจตํ รกฺขํ คุณวา จาตฺตโน คุณํ

เพราะฉะนั้น คนชั้นสูงพึงรักษาความสูงไว้ และผู้มีคุณความดีพึงรักษาคุณความดีของตนไว้ ฯ

ราชบัณฑิตยสภาขออนุโมทนาในกุศลบุญราศีทักษิณานุปทานซึ่งญาติมิตรและบรรดาศิษย์ของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้บำเพ็ญเปนบัติทานมัย ด้วยสามารถไมตรีจิตต์และกตัญญูกตเวทีในอวสานกาล ขอผลแห่งกุศลนี้จงสำเร็จวิบากสุขอันไพศาลสมควรแก่คติอุปบัติ์นั้น ๆ เทอญ

นายกราชบัณฑิตยสภา

วันที่ ๒๙ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

สารบาญ

โคลงรามเกียรติ์แต่งถวายจารึกที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ๓ ห้อง

ประตูด้านเหนือ ตอนกำเนิดนางสีดา หน้า ๑

ห้องที่ ๑๕๗ ตอนสีดาวาดรูปทศกัณฐ์ „ ๕

ห้องที่ ๑๕๘ ตอนพระรามให้ฆ่านางสีดา „ ๑๓

โคลงกะทู้วชิรญาณ „ ๑๗

โคลงบอกชื่อเรือขบวนแห่พระพุทธชินราช „ ๑๗

เทศนาพระอภิธัมมัตถสังคหะบริเฉท ๙ „ ๑๘

โคลงกะทู้ว่าด้วยนกเขาของพระครูวินัยธร เผือก „ ๒๔

โคลงแต่งจารึกฉากกั้นที่ไว้ศพมารดา „ ๒๕

โคลงแสดงความสังเวช แสดงธรรมปฏิบัติ „ ๒๕

โคลงแปลปัญหาจีนเรื่องซุยถัง „ ๒๙

โคลงบั๋พพโตปมคาถา แลอริยธนคาถา „ ๒๙

โคลงอริยสัจ „ ๓๐

โคลงอุทิศเมื่อพิมพ์หนังสือสังยุตตนิกาย „ ๓๑

โคลงจารึกใต้รูปถ่ายเมื่อเปนสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ „ ๓๒

โคลงเรื่องรามเกียรติ
จารึกที่พระระเบียงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
แต่งเมื่อยังเปนเปรียญ ใน พ.ศ. ๒๔๒๕

ประตูด้านเหนือ
ตอนกำเนิดนางสีดา

๏ มณโฑชาเยศท้าว ทศคีร์
เสวยโภชน์ทิพยพิธี เสร็จแล้ว
นางทรงพระครรภ์มี กำหนด นั้นแฮ
จอมภพทราบหฤทัยแผ้ว จัดให้บริหาร ฯ
๏ ถึงกาลบัญจบถ้วน ทศมาศ
ถมชื่อกัมมัชวาต พัชไต้ (๑)
ภรรดาทราบดีลาส ดำหนัก นางแฮ
ให้แพทยประชุมเผ้า อยู่พร้อมอภิบาล ฯ
๏ พอสุภฤกษปสูติได้ โดยสราญ
เปนชิดาโฉมปาน มาศไล้
ร้องผลาญราพณ์ไตรวาร ยินทั่ว กันแฮ
แต่ชนกชนนีไซ้ ไป่ได้ยินคำ ฯ

---

(๑) *"พัชไต้" นี้พิมพ์ตามแผ่นศิลา ซึ่งคงจะเขียนผิด เพราะไม่ต้องด้วยลักษณะโคลงสุภาพ*

๏ ให้เชิญพิเภกรู้ เร็วมา ถึงเอย
เผ้าพระจอมเชษฎา นบเกล้า
จอมวังสั่งอนุชา เชิญพินิจ ดูฤๅ
ดวงชะตานัดดาเจ้า จักร้ายดีไฉน ฯ
๏ พิเภกดูเดชแล้ว ทูลแถลง
นางเกิดเปนอริแรง ก่อร้าย
เพี่ยงเพลิงพลุ่งโพลงแผดง ผลาญล่ำ อสูรนา
ควรใส่ผะอบนำผ้าย ฝ่อนทิ้งในนที ฯ
๏ พี่งสารทรงเชื่อต้อง ตามคำ พิเภกเอย
เชิญท่านจงจัดทำ ดั่งถ้อย
พิเภกยกนัดดานำ ลงใส่ ผะอบแฮ
สั่งยักษ์สุกสารคล้อย เคลื่อนทิ้งชลธาร ฯ
๏ สุกสารรับผะอบชั้น นภดล
ถึงสมุทวังวน เหวี่ยงแล้ว
เดชบุญเกิดอุบล ผุดรับ ผะอบแฮ
รุนยักษ์ไม่เห็นแคล้ว กลับคล้อยคืนนคร ฯ
๏ บัดเทพอารักษทั้ง เมขลา
ต่างด่วนชวนกันมา นั่งล้อม
ผะอบทวนกระแสวา รีรี่ เร็วเฮย
หยุดท่านที่อ้อม อ่าวผู้นักธรรม ฯ

๏ พระชนกดาบสเจ้า เคยสรง
เรียกศิษย์ชื่อโสมลง ท่าน้ำ
เห็นแล้วว่ายโถมตรง ยกกลับ ผั่งแฮ
เบิดผะอบพบนางถ้ำ เลิศเนื้อนวลฉวี ฯ

๏ พระมุนีออกโอษฐตั้ง สัตยา ชิฐานเอย
น้ำหัตถ์มีกะษิรชา รุทกย้อย
ให้นางดูดแทนวา ริรส ถันแฮ
อุ้มกลับอาศรมห้อย อยู่ให้ไสยา ฯ

๏ ใช้ศิษย์ไกวเล่ห์เลี้ยง หลายวัน มาแฮ
เฝ้าแต่บำรุงขวัญ เนตรไว้
จักเปนห่วงใยกัน ถึงกิจ พรตนอ
จำจะผั่งฝากให้ เทพไท้อภิบาล ฯ

๏ ยกนางใส่ผะอบแล้ว ครรไล
ถึงทุ่งที่รุกขไทร ย่านย้อย
ให้ศิษย์ขุดหลุมใน ร่มพฤกษ นั้นนา
สี่เหลี่ยมปราบเรียบร้อย ภูกกว้างเสมอกัน ฯ

๏ หลุมเสร็จเสี่ยงสัตย์ด้วย บุญอนงค์
จักสฤษดิ์ดังเราจง เจตน์นั้น
ขอเทพประทุมตรง ผุดรับ ผะอบแฮ
สันพจนประทุมนั้น เด่นขึ้นกลางหลุม ฯ

๑ วางผะอบกลบเรี่ยบแล้ว กลับสถาน
ทวยเทพไทรพฤกษชาน มี่ก้อง
ต่างองค์จากวิมาน มาที่ ผังแช่
ขับกล่อมสำเนียงซ้อง ช่วยบ้องอันตราย ฯ

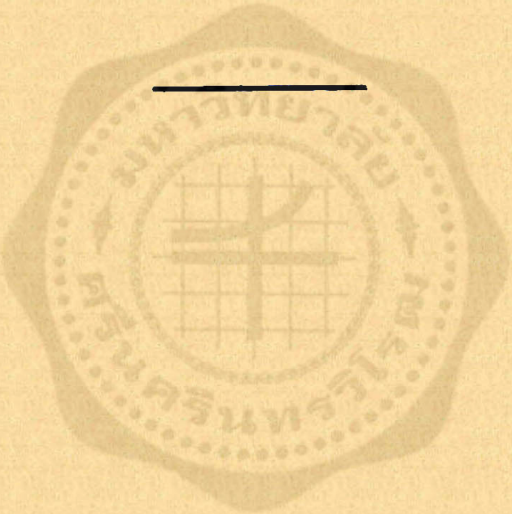

ห้องที่ ๑๕๗

ตอนสีดาวาดรูปทศกัณฐ์

๏ สุริวงศ์ราเมศร์ไท้ ทรงธรรม์
เสวยสุขมไหสวรรย์ เสกสร้าง
สีดาวิมลขวัญ เนตรคู่ ครองนา
อยุชยายศอ้าง เอกแม้นเมืองสรวง ฯ
๏ ผ่านภพสบสวัสดิ์ไร้ โรคา พาธเอย
จนพระนางสีดา นาฏน้อง
ทรงครรภ์นับมาสา สามล่วง แล้วแฮ
พระจักกฤษณ์สถิตห้อง หากร้อนหฤทัย ฯ
๏ ใคร่ประพาศพนัศด้าว แดนอา รัญเฮย
จึ่งเสด็จออกเสนา นบน้อม
สถิตพระเท่นบัญชา ตรัสสั่ง
ให้ตระเตรียมจนพร้อม พรุ่งเช้าชมไพร ฯ
๏ สุมันตันรับสั่งแล้ว บังคม ลาแฮ
หมายบอกทุกหมวดกรม เร่าร้อน
สารวัดตรวจครบสม เหมือนสั่ง
ตามอย่างโพ้นประพาศต้อง[๑] หมู่เข้าขบวนคอย ฯ
๏ พลบืนถือถ้วนเหล่า ดำพัน
พลดาบฉกรรจ์สัน ทัดสู้
พลง้าวคร่ำสุวรรณ แสงวาบ
พลหอกหัดชำนิรู้ รอบแกล้วกลางสมร ฯ

---

(๑) *ในแผ่นศิลาเป็น "ต้อง" เห็นจะเขียนผิด ที่จริงคงจะเป็น "ต้อน"*

๏ กุญชรกองหน้าแกว่น รณรงค์
กองถัดอัศดรยง ยิ่งซ้อม
กองหลวงรักษาองค์ อาจต่อ ยุทธแฮ
เกณฑ์แห่กองหลังพร้อม เสร็จไว้ในสนาม ฯ
๏ ราตรีมหิศวเรศท้าว ไสยา
พระลักษณมีเสนหา ร่วมห้อง
แปดหมื่นสี่พันนา รีนาฏ สนมแฮ
ขับประโคมแซ่ซ้อง ศัพท์ให้หฤทัยเปรม ฯ
๏ สางสางสุริยแผ้ว บัถพี
กำหนดแน่ราตรี รุ่งเช้า
ตื่นสรงพักตร์ผ่องศรี เสาวภาคย์
ชวนพระลักษณ์เสด็จเข้า สู่ห้องสรงสนาน ฯ
๏ พนักงานไขสุหร่ายพุ้ง เฉกฝน
สองพระองค์สรงชล ชุ่มแฉ่ว
ประทินกลิ่นเสาวคนธ์ จรุงรส รื่นนา
ทรงสอดสนับเพลาแพร้ว เพริดถ้วนเชิงงอน ฯ
๏ ภูษาสี่ต่างพื้น ทองพราย
ฉลองพระองค์สีพักสาย ตาบสร้อย
วงประวิชพรรณราย เรือนครุฑ
มงกุฎกรรเจียกห้อย บุษแก้วแกมกาญจน์ ฯ

๏ สองทรงศรคู่ร้า รณรงค์
สองเสด็จยังเกยอลง กฎแก้ว
สองสั่งเคลื่อนพลตรง ออกพระ ทวารแฮ
สองสถิตบนรถแพร้ว พรั่งพร้อมพลผาย ฯ

๏ รถเทียมสามคู่ม้า เร็วจร
ดุมประไพประภัศร สุกแพร้ว
กงกำคร่ำแอกงอน งามรับ ธงแฮ
บุษบกบัลลังก์แก้ว กาบช้อยลอยกระจัง ฯ

๏ พระลักษณ์นั่งประณตหน้า หริพงศ์
ชุนรถขับเรียงองค์ อนุชไท้
เครื่องสูงครบสิ่งคง เดินคู่ ชนานนา
บีแซ่แตรสังข์ให้ ฆาฏฆ้องกลองผลาน ฯ

๏ พลหาญชานโห่ก้อง กุลาหล
ทุกล่ำลำเริงรณ เกริกเร้า
เสียงเพียงพสุธาดล โทรมซุด
พร้อมกระบวนพลเข้า เขตต์แคว้นไพรสณฑ์ ฯ

๏ เดินทางแถวพนัศเลี้ยว เลียบเนิน
ชมหลั่นบรรพตเชิน โขดซ้อน
จตุบททวิบาทเดิน เดียรดาษ ดงแฮ
เงาพฤกษ์เย็นร่มร้อน ชอุ่มช้อยบังสูรย์ ฯ

๏ เบญจบรรณโผจับหว้า รายเรี่ยง
ดุเหว่าจับกระวานเสี่ยง แซ่ซ้อง
เค้าโมงจับโมงเมี่ยง หมายคู่
ยูงจับยูงยูงร้อง ร่ายพั้นแพนหาง ฯ
๏ เสือสีห์หมีเม่นเน้อ กวางทราย
ฉมังฉมาดผาดผันผาย เผ่นเต้น
ดิงโผนโดดผอยหาย เห็นน่า สนุกนอ
บ้างเที่ยวแอบฟุบเร้น พุ่มไม้ไพรพง ฯ
๏ พฤกษาชูช่อก้าน แกมใบ
ดอกดกผลดาษไสว สุกย้อย
พฤหาญร่าเริงใน แนวพนัศ สถานแฮ
เพลินหฤทัยใช่น้อย ที่ด้าวแดนดง ฯ
๏ ปางองค์ยุพยอดสร้อย สีดา
สถิตแท่นห้องในปรา สาทแพร้ว
สนมนาฏเล่ห์ดารา รายรอบ จันทร์แฮ
ยามเมื่อจะคลาศแคล้ว บาทไท้สวามี ฯ
๏ พันเอิญอุบัติร้อน สรรพางค์
ไป่สุขหฤทัยถาง หลากล้ำ
เฉกนอนที่ในกลาง กองอัค คีนา
ฉมพัดกระพือซ้ำ เทวษกลุ้มฤๅคลาย ฯ

๏ ชวนสนมนางนาฏทั้ง มวญมิ่
จากอาศน์ปราสาทถิ่ น ลาศเต้า
โดยฉนวนสู่นที่ ตำหนัก น้ำแฮ่
ถึงท่านาเรศร์เจ้า รีบเร้าดงสรง ฯ
๏ กับอนงค์นางนาฏถ้วน ดงสนาน
ดำผุดสุดสำราญ รวิกรี้
บ้างกระทุ่มชลธาร ฉฉานฉ่า
บ้างเล่นอยู่โยงรี้ ไล่คว้าหากัน ฯ
๏ กำนัลบางหมู่ร้อง โหยหวด
เพลงขับเพลงรับครวญ เคล้าคล้อง
ต่างนางต่างสำรวล เริงร่า
แทบท่านที่ซ้อง แซ่ถ้วนเหล่าสุรางค์ ฯ
๏ กษณะบีศาจใด้ ธรณี
นางอดูลยักษ์ ชื่อพร้อง
ทราบความว่าเทพี มาสระ สนานแฮ่
อาฆาฏมาดหมายจ้อง จิตต์ร้ายฤษยา ฯ
๏ จักลวงทำเล่ห์ให้ ลิ่วลา
พลัดพรากจากพระรา เมศร์ไท้
คิดแล้วแหวกคงคา ขึ้นจาก ที่แฮ่
ถึงฝั่งแฝงพุ่มไม้ หนึ่งแล้วร่ายมนตร์ ฯ

๏ บัดเดี๋ยวเพศยักษ์เพี้ยน แผกตน
เป็นมนุษย์นางนฤมล ไม่ช้า
กรายกรรีบจรดล ถึงท่า สนานนา
น้อมเกศทูลว่าข้า บาทนี้ประมาทไป ฯ
๏ ไป่ทันพระแม่เจ้า เสด็จสรง
โทษผิดอาญาคง ไป่แคล้ว
ขอพระแม่เจ้าจง งดโทษ
ควรมิควรสุดแล้ว โปรดเกล้าคราวเดียว ฯ
๏ พี่งบีศาจใส่ใคล้ เคลื่อบกด
คิดว่าจริงไป่สน เท่ห์ถ้อย
ซึ่งมามิทันจน เจียนคลาศ เจ้าเอย
เราไม่ถือโทษน้อย เท่านั้นทำเนา ฯ

ห้องที่ ๑๕๙

ตอนพระรามให้ฆ่านางสีดา

๏ เสร็จสรงอรรคเรศเจ้า กลับสถาน
บีศาจตามอยู่งาน พัดใกล้
ทูลถามว่าเยาวมาลย์ เห็นทศ กัณฐ์ฤๅ
รูปร่างอย่างไรได้ โปรดข้ากำนัล ฯ
๏ ทศกัณฐ์ยักษ์นั้นยี่ สิบมือ
สิบพักตร์มีฤทธิฤๅ ทั่วหล้า
เจ้าจะใคร่เห็นฤๅ เราจัก เขียนนา
จิ่งวาดลงไม่ช้า ที่พื้นกระดานชนวน ฯ
๏ เหมือนรูปจอมราพณ์แล้ว วางลง
ทุกสำนางสนมวง แวดล้อม
เพื่อดูประจักษ์องค์ ทศพักตร์ ไฉนนา
ต่างว่าน่าเกลียดพร้อม อย่างนี้ฤๅทนง ฯ
๏ ปางองค์หิริรักษ์เจ้า จอมธรรม์
เที่ยวประพาศอารัญ รื่นชื่น
จนสุริเยศสายัณห์ จวนย่ำ
ให้เลิกพลเพี้ยบพื้น กลับเข้าคืนนคร ฯ

๏ บีศาจแปลงแจ้งว่า พระราม กลับเฮย
ชอบจิตต์เพราะสมความ คิดไว้
หายวับกับตาตาม ฤทธิเพศ ผันนา
สิงรูปเลขาให้ ไป่ได้ลับหาย ฯ
๏ บัดกำนัลใหญ่น้อย ชาวใน
เห็นรูปนางหายไป ต่อหน้า
คิดได้บีศาจไพ ริหลอก หลอนแฮ
ต่างวิ่งหวิดหวาดว้า วุ่นล้มลนลาน ฯ
๏ พอพระหิรรักษ์ไท้ เสด็จถึง เกยเฮย
นาเรศร์สีดาจึง ลูบถ้าง
รูปราพณ์ไป่ลบริ่ง ลายยิ่ง กว่างแฮ
สุดคิดทรงซ่อนช้าง ผ่ายใต้บรรจถรณ์ ฯ
๏ ภูธรประทับแล้ว ลงรถ
พอย่ำพระทรงยศ สู่ห้อง
ผธมแท่นรันทด รทมเทวศ์
คันรคายดุจต้อง เรือดร้นไรตอม ฯ
๏ เดชมารดาลเดือดร้อน อินทรีย์
ดังถูกเพลิงจุดทว่ี เทวศ์ด้า
เหลือบเห็นหมู่นารี เรียงนั่ง อยู่นา
ยิ่งพิโรธกำนัดซ้ำ แซ่งเย้ยภูไย ฯ

๏ กระทืบบาทหัตถ์เจ็ด ขรรค์ไชย
ไล่เหล่ากำนัลใน วิ่งซ้อง
สี่ดาทราบหฤทัย หวาดหวั่น
สั่งเร่งสาวใช้พร้อง พระผู้อนุชา ฯ
๏ สาวใช้รับสั่งเร้า เร็วทูล
พระลักษณ์สดับอาดูร ด่วนเผ้า
ยอกรแทบบาทมูล พระเชษฐาเธอ
ถามเหตุพระผ่านเกล้า เคียดขัดข้องความใด ฯ
๏ ภุชพงศ์สดับถ้อย คำถาม นั้นนา
ได้สติตอบยุบลตาม แต่ต้น
ไสยาศน์ไม่หลับความ รคายนัก น้องเอย
เข้าจุ่งไปตรวจต้น ทั่วทั้งมณเฑียร ฯ
๏ พระลักษณ์รับสั่งแล้ว อัญชลี กรเอย
ตรวจทั่วในมณฑีร์ เที่ยวต้น
เห็นกระดานรูปอสุรี วางซ่อน อยู่นา
เกรงพระอาญาต้น หยิบแล้วทูลถวาย ฯ
๏ พระองค์เห็นแล้วยิ่ง เดือดดาล
เหวยอีชาวพนักงาน ทั่วหน้า
ใครลอบวาดรูปมาร มาซ่อน ไว้เฮย
ทั้งหมดนางไปกล้า ตอบถ้อยทูลแถลง ฯ

๏ สั่งดาทูลรับแจ้ง โทษา นุโทษเอย
ด่วงพระราชอาญา ยิ่งผู้
เพราะบีศาจแปลงมา ดวงหลอก
ทุกเหล่ากำนัลรู้ เล่ห์ล้วนเปนพยาน ฯ

๏ ภูบาลพิโรธโอ้ สั่งดา
รักยักษ์ดอบเลขา ซ่อนไว้
เจ้าลักษณ์เร่งเร็วพา ปลงชีพ เสี่ยพ่อ
แล้วแหวะดวงใจให้ แห่งข้าขอดู ฯ

๏ พระลักษณ์พังไม่เอือม อาจทาน ทัดแฮ
รับสั่งพาเยาวมาลย์ คลาศเค้า
ลับเนตรพระภูบาล สองโศก สลดแฮ
นางว่าพระน้องเจ้า จักมล้างหนไหน ฯ

๏ อนุชาว่าที่นั้น ในนคร
จำจักไปพนาดร ด่วนเค้า
ทูลพลางรีบพาจร ในราษ ตรีแฮ
ถึงป่ากาลวาดเข้า ร่มไม้ไทรพิศาล ฯ

๏ นางทรงกำสรดแล้ว ขอดา น้องเอย
โทษพี่มิควรมา ชีพม้วย
ชั่วดีพระอนุชา ทราบชัด ฤทัยพ่อ
เวรก่อนหากเดือนด้วย เร่งเจ้าประหาร ฯ

๏ พี่นางแสนโศกแล้ว สนองสาร
น้องไปอาจสังหาร พี่ได้
เชิญไปจุ่งสำราญ เทอญแม่
ชบพักตร์กับบาทไท้ สอึกสอื้นอาดูร ฯ

๏ ฉลักษณ์เอยไยเจ้าล่วง บัญชา
ฤๅว่าเราตกมา หัตถ์เอื้อม
แกล้งสรรแต่วาจา ดีปลอบ เราฤๅ
ความคิดเราพอเอื้อม อาจรู้ใจชาย ฯ

๏ ยินคำนางพ้อคิด ความสรรพ สมนา
จำจะทำตามรับ สั่งใช้
ษมาโทษชักขรรค์หลับ ตาหวด ไปแฮ
ขรรค์หลุดจากกรไท้ อนุชล้มสลบลง ฯ

๏ ขรรค์เปนพวงดอกไม้ ลอยมา
สรวมพระสอสี่ตา ตุจกล้อง
บัดนางทอดทัศนา อนุชนิ่ง สลบแฮ
คิดว่าองค์พระน้อง แน่ม้วยชีวงปลง ฯ

๏ คลำกายยังอุ่นรู้ วิสัญญี
เสี่ยงสัตย์ดูบองค์ศรี อนุชไท้
พระลักษณ์กลับสมฤดี ฉงนจึ่ง ถามแฮ
ไยพี่คงชีพได้ ดอกไม้ไหนมา ฯ

๏ นางเฉลยว่าเมื่อเจ้า พันลง
คิดว่าตายเดชคง ลัดย์ไซ้
ขรรค์เปนบุษมาลย์วง สอพี่
พลางหยิบพวงดอกไม้ ยื่นให้อนุชา ฯ
๏ มาดาคืนกลับได้ เปนขรรค์
พระลักษณ์เห็นมหัศจรรย์ เจิดหล้า
สรรเสริญเสร็จดาผัน พักตร์กลับ กรุงแฮ
ร้อนอาศน์อินทรเจ้าฟ้า เพ่งรู้เร็วดง ฯ
๏ ถึงดงนฤมิตรเนื้อ นอนตาย
ชายป่าริมทางผาย อนุชไท้
พระลักษณ์สบสมหมาย มุ่งจิตต์ มฤคนา
แวะแหวะดวงใจได้ ด่วนเข้าชำนิ ฯ
๏ ถึงกายทรงรับเอ้อน โองการ
ใจเช่นใจเดียรฉาน ชั่วช้า
เสียแรงรักเพียงปราณ แปรจิตต์ ได้แฮ
ดำรัสพลางผ่านฟ้า เสด็จเข้าห้องสุวรรณ ฯ

โคลงกระทู้วิรัญญาณ
ได้รางวัลที่ ๒
แต่งเมื่อเปนพระราชานุพัทธมุนี ใน พ.ศ. ๒๔๓๖

◎ เคราะห์ ดีเคราะห์ร้ายใช่ ผีสาง
หาม สุขทุกข์ถมวาง ทุ่มให้
ยาม ดีก็เพราะทาง ทำถูก ดีนา
ร้าย กิจทุจริตไว้ มักร้ายแรงถึง ฯ

โคลงบอกชื่อเรือขบวนแห่พระพุทธชินราช
แต่งเมื่อเปนพระเทพเมธี ใน พ.ศ. ๒๔๔๔

◎ สมยาพระเทพท้าย เมธี
สถิตวัดระฆังมี มนัสน้อม
เรือนกจะกรุมผี พายโกฏิ(๑) หนึ่งแฮ
แห่พระชินราชห้อม ควบเข้าขบวนหลวง ฯ

---

(๑) *โคลงนี้แต่งบอกชื่อเรือขบวนลำหนึ่ง ซึ่งสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เวลานั้นยังเปนพระเทพเมธี เปนเจ้าของ สมทบเข้าขบวนหลวง แห่พระพุทธชินราชจากโรงหล่อไปวัดเบญจมบพิตร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ที่ว่า ฝีพายโกฏิหนึ่ง นั้น คือแต่งเรือเปนนกจะกรุม แล้วสรรหาคนศีร์ษะล้านเปนฝีพาย ๑๐ คน ผ้าแดงผูกคอ แลถือฆ้องอย่างทำนองตีเรียกภาษีในเมื่อพบคนศีร์ษะล้านเข้า*

พระอภิธัมมัตถสังคหะ บริเฉท ๙

ถวายในงานพระศพ กรมขุนสุพรรณภาควดี

แต่งเมื่อเป็นพระธรรมไตรโลกาจารย์ ณ พ.ศ. ๒๔๔๗

สมถวิปสฺสนานำ ภาวนานมิโต ปรำ กมฺมฏฺฐานำ ปวกฺขามิ ทุวิธำปี ยถากฺกมนฺติ ฯ

อนุสนธิพระธรรมเทศนามีบุพพาปรสืบเนื่องตามลำดับมา ณะบัดนี้จะได้รับพระราชทานถวายวิสัชนาในกัมมัฏฐานสังคหะวิภาค ซึ่งนิยมไว้ว่าเป็นบริเฉทที่ ๙ ในพระอภิธัมมัตถสังคหะปกรณ์ สนองพระเดชพระคุณประดับพระบัญญาบารมี เพิ่มพูนพระราชกุศลบุญราศี ที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระปรารภปุตตทารสังคหกรรม เป็นพระราชจริยานุวัตรบำเพ็ญพระราชกุศลซึ่งสรุปรวมลงใน ทาน ศีล ภาวนา ๓ บุญญกิริยาวัตถุนี้ โดยประเภทเปตาทิสสนพลีทักษิณานุปทานกิจ ด้วยพระราชประสงค์จะทรงราชฐิศส่วนพระราชกุศลพระราชทาน ในพระเจ้าลูกเธอกรมขุนสุพรรณภาควดี ซึ่งสิ้นพระชนม์ล่วงลับไปแล้วนั้น ตามบัณฑิตธรรมจาริตวิสัย ฯ ก็แลเนื้อความที่จะพึงพรรณนาในนวมบริเฉทนี้ว่า พระอนุรุทธาจาริยเจ้าผู้แต่งพระคัมภีร์ ได้รวบรวมกล่าวปรมัตถธรรมทั้ง ๔ คือ จิตต์ เจตสิก รูป นฤพาน ด้วยบริเฉททั้งหลาย ๖ เบื้องต้นแล้ว รวมพรรณนาธรรมที่เป็นกุศลและอกุศล ด้วยบริเฉทที่ ๗ แล้ว รวมพรรณนาธรรมที่เป็นปัจจัยและผลเกิดเพราะปัจจัยตามปฏิจจสมุปปาทนัยแลปัฏฐานนัยด้วยบริเฉทที่ ๘ เสร็จแล้ว ณะบัดนี้การกบุคคลผู้ปรารถนาเพื่อจะบรรลุ

โดกุศรคุณ จะพึงปฏิบัติโดยรูปสมอุบายอันใด พระผู้เปนเจ้าประสงค์จะแสดงรูปสมอุบายอันนั้นให้แจ้ง จึงกล่าวอารัมภกถาคำเริ่มต้นโดยครุฬหุประพันธ์อัษฎกฉันท์ แต่ณะบัดนี้ พระสงฆ์พิธีธรรมทั้ง ๕ จะได้รับพระราชทานสาธยายนวมบริเฉทคาถากายโดยสรภัญญวิธี ขอถวายพระพร ฯ

ณะบัดนี้ จะได้รับพระราชทานถวายความพรรณนาในนวมบริเฉทนั้น ความว่า ในบริเฉทที่ ๙ นี้กล่าวกัมมัฏฐาน จัดไว้เปนสังคหะข้อต้น ๒ ประการ คือสมถสังคหะ ๑ วิปัสสนาสังคหะ ๑ จักพรรณนาในสมถสังคหะก่อน ฯ สมถกัมมัฏฐานรวมไว้โดยหมวด ๗ คือ กสิณ ๑๐ ต่างโดยอารมณ์ที่กำหนดธาตุ ๕ ดิน น้ำ ลม ไฟ วัณณะ ๕ เขียว เหลือง ขาว แดง แลอากาศ ๑ แสงสว่าง ๑ รวม ๑๐ นี้ หมวดหนึ่งที่ ๑ ฯ อสุภ ๑๐ มีอุทธมาตกอสุภที่ขึ้นพองอยู่เปนต้น จนถึงอัฏฐิกอสุภที่มีแต่ท่อนอัฏฐิ เปนที่สุดหมวดหนึ่ง ที่ ๒ ฯ อนุสสติ ๑๐ มีพุทธานุสสติเปนต้นจนอาณาปาณสติ เปนที่สุดหมวดหนึ่ง ที่ ๓ ฯ อัปปมัญญา ๔ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา หมวดหนึ่ง ที่ ๔ ฯ อาหารปฏิกุลสัญญา ๑ เปนหมวดที่ครบ ๕ ฯ ธาตุววัตถาน ๑ เปนหมวดที่ครบ ๖ ฯ อรูป ๔ เปนหมวดที่ครบ ๗ ฯ ใน ๗ หมวดนี้ นับกัมมัฏฐานวิธีได้ ๔๐ บริบูรณ์ ฯ

ข้อซึ่งพระกัมมัฏฐานแตกต่างโดยวิธีเปน ๔๐ นั้น ด้วยสามารถเปนที่สัปปายแห่งการกบุคคลผู้มีจริตต่างกัน ๖ ประการ คือ ราคจริต ๑ โทสจริต ๑ โมหจริต ๑ สัทธาจริต ๑ พุทธิจริต ๑ วิตักกจริต ๑ ฯ

แท้จริงอสุภ ๑๐ กับกายคตาสติ ๑ รวม ๑๑ กัมมัฏฐานนี้ เปนที่สัปปายของบุคคลผู้ราคจริต ฯ อัปปมัญญา ๔ วัณณกสิณ ๔ รวม ๘ กัมมัฏฐานนี้ เปนที่สัปปายของบุคคลผู้โทสจริต ฯ อาณาปาณสติกัมมัฏฐาน เปนที่สัปปายของบุคคลผู้โมหจริตแลวิตักกจริต ฯ อนุสสติกัมมัฏฐานเบื้องต้น ๖ ประการ มีพุทธานุสสติเปนต้น เปนที่สัปปายของบุคคลผู้สัทธาจริต ฯ มรณานุสสติ ๑ อุปสมานุสสติ ๑ อาหาเรปฏิกกูลสัญญา ๑ ธาตุววัตถนะ ๑ กัมมัฏฐานทั้ง ๔ นี้เปนที่สัปปายของบุคคลผู้พุทธิจริต ฯ **เสสานิ ปน สพฺเพสํ** ก็แลกัมมัฏฐานทั้งหลายเหลือกว่านั้น เปนที่สัปปายทั่วไปแก่จริตทั้งปวง

อนึ่งสมถกัมมัฏฐานนั้น ประกอบด้วยภาวนา ๓ คือ บริกัมมภาวนา อุปจารภาวนา อัปปนาภาวนา แลประกอบด้วยนิมิตต์ ๓ คือ บริกัมมนิมิตต์ อุคคหนิมิตต์ ปฏิภาคนิมิตต์ ฯ เพราะว่าภาวนา ๓ แลนิมิตต์ ๓ นั้นอันการกบุคคลย่อมได้ในกัมมัฏฐานทั้งหลายนั้นตามสมควร ฯ **สมถกมฺมฏฺฐาน-สงคหนโย** นัยที่สงเคราะห์กล่าวรวบรวมสมถกัมมัฏฐานสังเขปเพียงเท่านี้

ในวิปัสสนาสังคหะนั้น พระอนุรุทธาจาริยเจ้า รวมกล่าววิปัสสนากัมมัฏฐานไว้โดยประเภท ๔ คือ วิสุทธิประเภทที่ ๑ วิโมกขประเภทที่ ๒ บุคคลประเภทที่ ๓ สมาบัติประเภทที่ ๔ ฯ ในวิสุทธิประเภทมีความพรรณนาว่า ปาริสุทธิศีล ๔ มีปาติโมกขสังวรศีลเปนต้น ซึ่งการกบุคคลบำเพ็ญให้บริสุทธิสอาดปราศจากโทษ ชื่อว่าสีลวิสุทธิที่ ๑ อุปจารสมาธิแลอัปปนาสมาธิที่เปนเครื่องตั้งมั่นแห่งจิตต์นำจิตต์ให้บริสุทธิจากสังกิเลส

แม้ด้วยตทังคปหานแลวิกขัมภนปหาน ส่วนนี้ชื่อว่าจิตตวิสุทธิที่ ๒ ฯ การกำหนดเห็นนามรูปโดยความเป็นจริงอย่างไร ถอนความสำคัญว่าสัตว์ว่าบุคคลเสียได้ ส่วนนี้ชื่อว่าทิฏฐิวิสุทธิที่ ๓ ฯ การกำหนดรู้ซึ่งเหตุปัจจัยของนามแลรูป ประหนึ่งว่า แพทย์ผู้รู้สมุฏฐานที่เกิดของโรคฉะนั้น แล้วล่วงข้ามความสงสัยใน ๓ กาล ทั้งอดีต อนาคต แลปัจจุบันเสียได้ ส่วนนี้ชื่อว่ากังขาวิตรณวิสุทธิที่ ๔ ฯ ญาณความรู้ที่ทราบประจักษ์ซึ่งธรรมเป็นมรคาแลโทษใช่มรคา ด้วยสามารถแห่งการกบุคคลดำเนินจิตต์ในสัมมสนญาณ พิจารณาสังขารโดยสามัญลักขณะทั้ง ๓ เนือง ๆ เมื่อคุณธรรมทั้ง ๑๐ มีโอภาสแสงสว่างเป็นต้น อันใดอันหนึ่งเกิดขึ้นก็ทราบชัดว่า อันนี้เป็นวิปัสสนูปกิเลส หาใช่มรคาโดยถูตรวิเศษไม่ดังนี้ ชื่อว่า มัคคามัคคญาณทัสสนวิสุทธิคำรบ ๕ ฯ วิปัสสนาญาณมีอยู่ ๑๐ ยกสัมมสนญาณที่ ๑ เสียเหลืออยู่ ๙ ตั้งแต่อุทยัพพยญาณที่ ๒ จนถึงอนุโลมญาณที่ ๑๐ ชื่อว่าปฏิปทาญาณทัสสนวิสุทธิคำรบ ๖ ฯ **ตสฺเสวํ ปฏิปชฺชนฺตสฺส** เมื่อการกบุคคลปฏิบัติโดยวิสุทธิทั้ง ๖ ตามลำดับมา วิปัสสนาปัญญาถึงซึ่งความแก่กล้า เป็นสังขารุเบกขาแลสัจจานุโลมแล้ว พุทธาทิบัณฑิตย่อมกล่าวเรียกว่า วุฏฐานคามินีวิปัสสนา ฯ เบื้องหน้าแต่นั้น โคตรภูจิตต์ก็ย่อมหน่วงพระนฤพานเป็นอารมณ์ครอบงำปุถุชนโคตรเสีย หยั่งลงเสวยอริยโคตรเป็นไปอยู่ ฯ ลำดับนั้นอริยมรรคที่กำหนดรู้ทุกขสัจจ มละสมุทัยสัจจ ทำให้แจ้งนิโรธสัจจอยู่ ก็ย่อมหยั่งลงสู่อัปปนาวิถีด้วยสามารถยังมรรคสัจจให้เกิดให้เป็น ฯ เบื้องหน้าแต่นั้น

ผลจิตต์ก็เป็นไปสันวาระ ๒ ขณะ ๓ ขณะ แล้วดับเป็นภวังคบาตตกสู่ภวังค์ ภายหลังปัจจเวกขณะญาณทั้งหลายตัดภวังค์ให้ขาดแล้วเป็นไป การกบัณฑิตอริยบุคคลนั้นท่านก็พิจารณาซึ่งมรรคแลผล แลนิพพาน ด้วยปัจจเวกขณญาณทั้งหลายนั้น แต่การพิจารณากิเลสที่ละได้แล้วย่อมมีบ้างไม่มีบ้าง คือบางท่านก็พิจารณา บางท่านก็ไม่พิจารณา ฯ **ฉพฺพิสุทฺธิกฺกเมน มคฺโค** พระอริยมรรคทั้ง ๔ อันชื่อว่าญาณทัสสนวิสุทธิที่ ๗ ย่อมสำเร็จด้วยลำดับแห่งวิสุทธิ ๖ ประการด้วยประการฉะนี้ **อยํ วิสุทฺธิ เภโท** อันนี้วิสุทธิประเภทที่ ๑ ฯ ในวิโมกขประเภทที่ ๒ นั้น แสดงความต่างแห่งวิโมกขธรรมเป็นเครื่องพ้นวิเศษ ๓ คือ ชื่อว่าสุญญตะ เพราะเป็นธรรมสูญเปล่าจากราคะ โทสะ โมหะ ๑ ชื่อว่าอนิมิตตะ เพราะปราศจากนิมิตต์มีราคะเป็นต้น ๑ ชื่อว่าอัปปณิหิตะ เพราะปราศจากราคาทิปณิธิ ๑ ซึ่งวิโมกข์มีนามเป็น ๓ นั้น ก็โดยอำนาจลักขณานุปัสสนาญาณ ๓ ประการฯ ในบุคคลประเภทที่ ๓ แสดงความต่างแห่งพระอริยบุคคล ๔ ผู้เจริญพระอริยมรรคแล้วบรรลุพระอริยผลจนที่สุดถึงปัจจเวกขณญาณ ฯ ในสมาบัติประเภทที่ ๔ แสดงผลสมาบัติแห่งพระอริยบุคคลทั้ง ๔ ซึ่งเข้าไปตามสมควรแก่ผลของตน ๆ แลนิโรธสมาบัติที่ละเพาะเป็นวิหารธรรมแห่งพระอนาคามีแลพระอรหันต์ วิปัสสนาสังคหแจกโดยประเภท ๔ ด้วยประการฉะนี้

พระอนุรุทธาจาริยเจ้า กล่าวพระคาถาไว้ในที่สุดบริเฉทว่า **ภาเวตพฺพํ ปนิจฺเจวํ ภาวนาทฺวยมุตฺตมํ** เป็นต้น ความว่า ภาวนาทั้ง ๒ คือสมถแลวิปัสสนาที่พรรณนามาแล้วนี้ เป็นธรรมอันสูงสุดเลิศล้นพ้น เพราะ

เปนอุบายที่จะยกตนให้พ้นจากสังสารวัฏได้ ปฏิชยนฺเตน สาสเน บุคคลผู้มีปรีชาญาณ เมื่อปรารถนาซึ่งความยินดี คือสุขสำราญในรส แห่งความปฏิบัติ ณะธรรมวินัยสุคตสาสนา พึงยังภาวนาทั้ง ๒ นี้ให้เกิด ให้เปนในตนเถิด ก็จักบรรลุถึงซึ่งธรรมอันล้ำเลิศ คืออนุปาทาปรินิพพาน

แม้ด้วย อำนาจพระราชกุศลทักขิณานุปทานที่ สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงอาศัยบุคคลทารสังคหารัมภกิจ แล้วทรงบำเพ็ญให้เปนไปในอัคคัปปสิ่งนี้ยสถานนี้ ก็เปนธรรมิโกบายให้สำเร็จสามิสสุข เถนิรามิสสุข ตามพระบรมราชประสงค์จงทุกประการ รับพระราชทานถวายวิสัชนามาในกัมมัฏฐานสังคหวิภาคนวมบริเฉทเพียงเท่านี้ ฯ

โคลงกระทู้

แต่งเมื่อเปนพระธรรมไตรโลกาจารย์ แต่ปีไรไม่แน่

๏ นก ดีชันถี่ย้าย ทุกคำ
เขา เรียกสามเส้ากำ หนดไว้
ค ณะนักเลงคดำ หายาก ยิ่งแฮ
รม รื่นชื่นใจได้ ดั่งได้เมียสวย ฯ

๏ นก เขาเขาอาจอ้าง อวดดี
เขา ก็เขาใครมี มั่นสู้
ค ยั่นแต่จะผี ปากเปล่า
รม นอกหลอกในรู้ เล่ห์นี้มีถม ฯ

โคลงกระทู้ ๒ บทนี้แต่งล้อพระครูวินัยธร เผือก นักเทศน์กุมาร ขณะนั้นได้นกเขาดีมาตัวหนึ่ง ดูเหมือนเวลานั้นหานกอื่นที่มีคารมเสมอไม่ได้ ถึงชื่อชื่อลือนาม

คาถาแลโคลงจารึกฉากกั้นที่ไว้ศพมารดา

แต่งเมื่อเปนพระธรรมไตรโลกาจารย์ ใน พ.ศ. ๒๔๕๒

๑

อปฺปำ วต ชีวิตำ อิทำ
โอรำ วสฺสสตาปี มิยฺยติ
โย เจปี อติจฺจ ชีวติ
อถโข โส ชรสาปี มิยฺยติ

๏ ชีวิตปวงสัตวนี้ น้อยหนอ
ต่ำแต่ร้อยปีหรอ หรุบม้วย
แม้มีชีพยืนพอ เกินกว่า ก็ดี
จำหล่นโดยแท้ด้วย แก่ง้ำงอมสลาย ฯ

๒

โสจนฺติ ชนา มมายิเต
นหิ สนฺติ นิจฺจา ปริคฺคหา
วินาภาวสนฺตเมวิทำ
อิติ ทิสฺวา นาคารมาวเส

๏ ชนโศกเพราะน้อมว่า ของเรา
หวงห่วงหาเที่ยงเตา ไป่ได้
ทุกสิ่งทุกเราเขา คงพราก กันนอ
เห็นแน่ควรหน่ายให้ ห่างเว้นกังวล ฯ

๓

มรเณนปี ตำ ปหิยฺยติ
เอตำปี วิทิตฺวา ปณฺฑิโต
๏ สิ่งใดหมายว่านี้
ตายบ่อาจนำชน
ย่อมละสิ่งนั้นจน
ปราชญ์ทราบปราบจิตต์เข้า

ยำ ปุริโส มมยิทนฺติ มญฺญติ
น มมตฺตาย นเมถ มามโก
ของตน
ติดเต้า
กายร่าง ไว้เนอ
คิดน้อมอนัตตา ฯ

๔

สุปีเนน ยถาปี สงฺคตำ
เอวมฺปี ปียายิตำ ชนำ
๏ ชนที่เคยรักรู้
วายชีพละโลกย์ผัน
เฉกเห็นรูปในฝัน
ครั้นตื่นหายหมดสิ้

ปฏิพุทฺโธ ปุริโส น ปสฺสติ
เปตำ กาลกตำ น ปสฺสติ
เห็นกัน เสมอฤๅ
ดับสิ้
ปรากฏ
เช่นผู้มลายชนม์ ฯ

๕

ทิฏฺฐาปี สุตาปี เต ชนา
นามเมวาวสิสฺสติ
๏ เคยเห็นเคยร้องเรียก
ชื่อนั่นแลเหลืออยัน
คนดีย่อมมีสรร
คนชั่วตัวดับไว้

เยสำ นามมิทำ ปวุจฺจติ
อกฺเขยฺยำ เปตสฺส ชนฺตุโน
ชื่อกัน
อยู่ได้
เสริญเนื่อง นานแฮ
ชื่อชั่วชนฉิน ฯ

๖

โชโน นหิ เตน มญฺญติ
นาญฺเญน วิสุทฺธิมิจฺฉติ
๏ ผู้มีญาณเครื่องเปลื้อง
จิตต์ขจัดอาสวะผอง
พึ่งตนไม่หมายปอง
มาโนชวางกลางแล้ว

ยทิทำ ทิฏฺฐิ สุตำ มุเตสุวา
นหิ โส รชฺชติ โน วิรชฺชติ
ปลิดถอน เกลศเอย
ผ่องแผ้ว
ใครอื่น
เสื่อมสิ้นรักชัง ฯ

๗

อโห อนิจฺจา สงฺขารา
ตำกุเตตฺถ ลพฺภา โลเก
๏ โอหนอไม่เที่ยงแท้
แปรเปลี่ยนชั่วกาลวาญ
เกิดดับวุ่นเวียนนาน
สิ่งเกิดไม่วินาศคั้น

หุตฺวา หุตฺวา น โหนฺติเต
ยทุปฺปนฺนำ น นสฺสติ
สังขาร
รุกรัน
ในโลกย์
พบได้ไหนมี ฯ

๘

สุขำ ยาว ชรา สีลำ
สุโข ปญฺญา ปฏิลาโภ
๏ ศีลคุณหนุนสุขเกื้อน
จิตต์มั่นมอบศรัทธา
ได้จริงยิ่งปัญญา
การไม่ทำบาปแล้

สุขา สทฺธา ปติฏฺฐิตา
ปาปานำ อกรณำ สุขำ
ถึงชรา
สุขแท้
ยลสุข
สุขล้ำเหลือหลาย ฯ

๙

อาโรคฺยา ปรมา ลาภา
สนฺตุฏฺฐี ปรมํ ธนํ
วิสฺสาสา ปรมา ญาติ
นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ

● ปวงลาภไร้โรคได้ เปนดี
ปวงทรัพย์สันตุษฎี เลิศล้น
ปวงญาติพิศวาทมี มากยิ่ง ญาติแฮ
ปวงสุขนิรพานพ้น ที่อ้างทางเกษม ฯ

๑๐

สุกรานิ อสาธูนิ อตฺตโน อหิตานิ จ
ยํเว หิตญฺจ สาธุญฺจ ตํเว ปรมทุกฺกรํ

● ไม่ดี มีประโยชน์ไร้ เริศคน
ทำง่าย หลายพันชน ชั่วช้า
ผ่ายดี ที่เปนผล พูนสวัสดี
ทำยาก อย่างยิ่งท้า เลือกร้อยรายเดียว ฯ

๑๑

สพฺพปาปสฺส อกรณํ กุสลสฺสูปสมฺปทา
สจิตฺตปริโยทปนํ เอตํ พุทฺธานสาสนํ

● การบาปทุกอย่างด้วน ละวาง
สำกุศลมีจาง จิตต้อ
ผีกจิตต์ผ่องใส่สาง สร่างสิ้น เศร้าแฮ
พุทธศาสน์สมเกษปข้อ คัดไว้ไตรยางค์ ฯ

(โคลงแปลปัณหาจีนในเรื่องซุยถัง)

๑ กดมเหมือนถูกหมากรุก

๒ เปนเหลี่ยมเหมือนตาหมากรุก

๓ เดินเหมือนหมากรุกที่เปน

๔ นิ่งเหมือนหมากรุกที่ตาย

๑ ความคิดรอบรู้เล่ห์ กดมกดิ่ง
๒ ซื่อสัตย์ตงฉินดิ่ง มั่นไว้
๓ เดินเพี่ยรกิจชอบตบิ่ง ปากบั่น
๔ นิ่งพักมักมากให้ โดภน้อยเนาเกษม ฯ

โคลงบพพโตปมคาถาแลอริยธนคาถา

๑ เขาไสลใหญ่กว้างเยี่ยม พโยมหน
กลิ้งทั่วสี่ทิศรณ รอบข้าง
บดสัตว์สิ้งสรรพ์จน จำแหลก
ข้อเปรียบเรื่องนี้อ้าง อรรถให้เห็นสม ฯ

๒ เหมือนชรามัจจุราชร้าย รำบาญ
เบียฬสัตว์บั่นสุขราญ ชีพไร้
ทุกชาติทั่วชนผลาญ ผละเดือก ใครฤๅ
ใครห่อนสามารถได้ ผัดเพี้ยนผจญบวง ฯ

๓ ผู้ครองตามกล่าวสั่น สงสัย
มุ่งประโยชน์ตนใจ จักพ้อง

ควรหยั่งเชื่อคุณไตร รัตน์มั่น
หมั่นกอบชอบกิจต้อง ไต่เต้าตามธรรม ฯ

๔ เชื่อคุณพระพุทธเจ้า ใจตรง คุณเอย
เชื่อพระธรรมคุณจง จิตต์น้อม
เลื่อมใสต่อพระสงฆ์ เปนส่วน สามแฮ
ศีลวิสุทธิ์ยุดมั่นพร้อม สี่ล้ำเลิศหลาย ฯ

๕ ผู้ทรงคุณทั้งสี่ สมบูรณ์
หากจะขัดสนมูล ทรัพย์ไซ้
คำปราชญ์ก็ว่าพูน เพี้ยบโภค ภัณฑ์เอย
ชีวิตห่อนเปล่าไร้ รับพ้องสุภผล ฯ

อริยสัจ

๑ เวียนตายเวียนเกิดถ้วน ถ่ำเค็ญ
ทุกข์มากยากเข็ญเป็น สุขน้อย
เพราะโทษไม่เด็งเห็น มูลเหตุ ผลแฮ
คลำล่ามูลทุกข์บ้อย ทุกข์ซ้ำเสริมผล ฯ

๒ หน่ายผลคือทุกข์ตื่ว ตนนาน
จำทราบเหตุก่อการ เกิดต้น
ตัดความโม่ห์มืนทยาน ไยห่วง
ชำระดวงจิตต์ค้น คัดเสร้าเสื่อมไกษย์ ฯ

๓ หวังธรรมดับทุกข์ให้ หายสูญ
จำไต่ทางมัชยมยูร ยาตรเต้า
รู้ชัดเหตุผลมูล ดีชั่ว
ดำริห์ละกามเข้า คิดพร้อมพรหมวิหาร ฯ

๔ วจีกายสุจริตค้ำ ชี้พควร
มั่นมละทุจริตมวญ หมดสิ้น
เพียรเพิ่มเพิ่มบุญชวน ใจผ่อง แผ้วเอย
จิตต์ที่เคยรนต้น สติรั้งรวังรน ฯ

๕ ผึกฝนจนจิตต์เว้น นิวรณ์ ห้าเอย
แน่นิ่งหายรนจร เร่าร้า
ความเพียรไม่ท้อถอน ถอยกลับ
สติประคองใจย้า ย่างพื้นภูมิอารย์ ฯ

โคลงอุทิศผลเมื่อพิมพ์หนังสือสังยุตตนิกาย แต่งเมื่อเป็นพระพิมลธรรม ในพ.ศ. ๒๔๕๔

๑ หวังธรรมามิสน้อม ชนนี้
เปนส่วนบุญพลี โลกย์หน้า
จงสฤษดิ์สุขสวัสดิ์ศรี สมเจตน์ ท่านเทอญ
ภาคแผ่เพ่รทั่วหล้า เหล่ารู้รับผล ฯ

โคลงจารึกใต้รูปถ่าย

เมื่อเป็นสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

แต่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔

● สมเด็จพระพุทธสร้อย โฆษว จารย์เอย
สถิตณะวัดระฆังอา วาศนี้
นายเมื่อมาศตุลา คมที่ สามแฮ
สองสี่หกสี่ชี้ ศกอ้างพุทธกาล ฯ

ที่ระลึก

ในการทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา

สมณศักดิ์ สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์

ฐานันดร มหาสังฆนายกหนเหนือ

วัดเทพศิรินทราวาส

๒๔๗๑

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

หนังสือที่พวกเราเข้าทุนกันสร้างถวายสนองคุณพระอุปัชฌาย์อาจารย์ กุรุฐานีย์นี้ ตามแจ้งความ (หน้า ๓๑) ว่าเป็นหนังสืออาทิตยธรรมกถา เทพศิรินทร ซึ่งจักเป็นสมบัติที่ระลึกอันท่านให้แก่พวกเรา, แต่เพื่อให้พวกเรารู้จักท่านจริง ๆ จึ่งนำเอาประวัติของท่านซึ่งมีอยู่ในหนังสือเรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์ ฉะบับหอพระสมุดวชิรญาณ พ.ศ. ๒๔๖๖ พร้อมทั้งคำประกาศเกียรติคุณสถาปนาเป็นเจ้าคณะรองและเจ้าคณะใหญ่มาลงไว้ด้วย และเพื่อให้ทราบเหตุแห่งกาทิตยธรรมกถา จึ่งนำเรื่องราวมาเล่าสู่กันฟังเป็นทำนองรายงาน สำหรับผู้อยู่ห่างไกล จักได้ทราบ เท่ากับไปเข้าสมาคมฟังธรรมนั้น.

พระสารประเสริฐ.

ห้องกรมพระอาลักษณ์

วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๗๑

สารบารพ์

ท่านผู้แสดงอาทิตยธรรมกถา คือใคร หน้า ๑
รายงานเทศน์วันอาทิตย์ ,, ๓๓
รายงานสร้างอาทิตยธรรมกถา ,, ๓๑

สมเด็จพระญาณสังวรสังฆปริณายก

ท่านผู้แสดงอาทิตยธรรมกถา คือใคร

(คัดจากเรื่องตั้งพระราชาคณะผู้ใหญ่ในกรุงรัตนโกสินทร์)

พระธรรมไตรโลก วัดเทพศิรินทราวาส นามเดิมว่า เจริญ สุขบท นามฉายาว่า ญาณวโร เป็นชาวเมืองชลบุรี เกิดในรัชชกาลที่ ๕ เมื่อ ณวันอังคารที่ ๙ กรกฎาคม ตรงกับเดือน ๘ ขึ้น ๕ ค่ำปีวอก จุลศักราช ๑๒๓๔ พ. ศ. ๒๔๑๕ เมื่ออายุได้ ๘ ขวบ ไปเป็นศิษย์พระชลโธปมคุณ พุฒ แต่ยังเป็นเจ้าอธิการอยู่ณวัดเขาบางทรายในจังหวัดชลบุรี.

พระชลโธปมคุณนี้ เป็นสัทธิวิหาริกข้าหลวงเดิมในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษบ้าง. เมื่อในรัชชกาลที่ ๕ โปรดให้เป็นที่ชุนสาครวิสัยในกรมมหาดเล็ก, ครั้นออกจากราชการจึ่งมาบวชอีกครั้งหนึ่ง, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จไปประพาสเมืองชลบุรี ได้ทรงคุ้นเคย, แลทราบเรื่องประวัติเดิมของพระอธิการพุฒ, เห็นว่าอุตสาหะสั่งสอนศิษย์ห้ามาก, จึ่งทรงตั้งเป็นพระครูชลโธปมคุณ แล้วต่อมาโปรดให้เลื่อนเป็นพระราชาคณะที่พระชลโธปมคุณมุนี.

พระธรรมไตรโลกเล่าเรียนอักขรสมัยอยู่กับพระชลโธปมคุณจนอายุได้ ๑๒ ปี, ถึงปีมะแม พ.ศ. ๒๔๒๖ ไปบรรพชาเป็นสามเณรที่ศาลาในสวนของย่า ณตำบลนาเกลือในแขวงเมืองบางละมุง, ญาตินิมนต์พระชลโธปมคุณไปให้บรรพชา, แล้วกลับมาเล่าเรียนอยู่ที่วัดเขาบางทรายอีก ๓ พรรษา. ครั้นอายุได้ ๑๕ ปี พระชลโธปมคุณเห็นว่าจะสามารถเรียนวิชชาสูงได้, จึ่งส่งให้เข้ามาเล่าเรียนในกรุงเทพ ฯ มาอยู่ที่วัดราชบพิธ; เล่าเรียนพระปริยัติธรรมในสำนักพระครูวินัยธร ฉาย ฐานานุกรมของพระองค์เจ้าพระอรุณนิภาคุณากรก่อน, แล้วไปเล่าเรียนในสำนักพระยาธรรมปรีชา บุญ จนอายุครบอุปสมบท, ออกไปอุปสมบทที่วัดเขาบางทราย จังหวัดชลบุรี เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๓๕, พระชลโธปมคุณเป็นพระอุปัชฌาย์, บวชแล้วกลับเข้ามากรุงเทพ ฯ, มาอยู่วัดกันมาตุยาราม เพราะใกล้ที่อยู่ของพระยาธรรมปรีชาผู้เป็นอาจารย์พระปริยัติธรรม สะดวกแก่การเล่าเรียนต่อมา, และได้ไปเรียนในสำนักพระศาสนโสภณ อ่อน แต่ยังเป็นพระเทพกวีอยู่วัดพิชัยญาติบ้าง; อุปสมบทแล้ว ๔ พรรษา ถึงปีวอก พ.ศ. ๒๔๓๙ เข้าสอบพระปริยัติธรรมในมหามกุฏราชวิทยาลัย ได้ถึงชั้นบาเรียนตรี อันเทียบเท่ากับ ๔ ประโยค, เมื่อเป็นเปรียญแล้วจึ่งไปอยู่วัดเทพศิรินทร์เมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ เล่าเรียนพระวินัยปิฎกในสำนักสมเด็จพระมหาสมณะ แต่ยังเสด็จดำรงพระยศเป็นกรมหมื่นต่อมา, ได้เข้าสอบความรู้ในมหามกุฏราชวิทยาลัยอีกครั้งหนึ่งเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ ได้ถึงชั้นบาเรียนเอก เทียบด้วย ๗ ประโยค และได้รับรางวัลที่หนึ่งใน

ตราวนั้น; แล้วจึ่งได้รับตำแหน่งเป็นครูใหญ่ในโรงเรียนภาษาบาลีที่วัดเทพศิรินทร์ต่อมา.

ถึงปีจอ พ. ศ. ๒๔๔๑ ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะที่พระอมราภิรักขิต เป็นเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทร์แต่นั้นมา, ต่อมาถึงปีชาล พ. ศ. ๒๔๔๕ ทรงตั้งเป็นพระราชาคณะผู้ใหญ่ที่พระราชมุนี มีสำเนาที่ทรงตั้งดังนี้ :—

ให้เลื่อนพระอมราภิรักขิต เป็นพระราชมุนี ตรีปิฎกาลังการ ตำแหน่งพระราชาคณะผู้ใหญ่ ในคณะธรรมยุติกา สถิตณวัดเทพศิรินทราวาส ราชวรวิหาร พระอารามหลวง มีนิตยภัตต์ราคาเดือนละ ๔ ตำลึง ๑ บาท มีฐานานุศักดิควรตั้งฐานานุกรมได้ ๓ รูป คือ :—

พระครูปลัด ๑

พระครูสมุห ๑

พระครูใบฎีกา ๑

ปีมะเมีย พ. ศ. ๒๔๔๙ โปรดให้เลื่อนเป็นที่พระเทพกวี มีสำเนาที่ทรงตั้งดังนี้

ให้เลื่อนพระราชมุนี เป็นพระเทพกวี ศรีวสุทธินายก ตรีปิฎกปรีชา มหาคณฤศร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิตณวัดเทพศิรินทราวาส ราชวรวิหาร พระอารามหลวง มีนิตยภัตต์ราคาเดือนละ๖ตำลึงกึ่ง มีฐานานุศักดิควรตั้งฐานานุกรมได้ ๔ รูปคือ :—

พระครูปลัด ๑

พระครูสังฆวิชัย ๑

พระครูสมุห ๑

พระครูใบฎีกา ๑

ถึงรัชชกาลปัจจุบันนี้ (๑) เมื่อวันที่ ๒๕ มกราคม ปีจอ พ.ศ. ๒๔๕๓ โปรดให้เลื่อนเป็นที่พระธรรมไตรโลก มีประกาศดังนี้ :—

อนึ่งทรงพระราชดำริว่า พระราชาคณะที่ดำรงคุณธรรมปรีชาสามารถสมควรจะเลื่อนอิสริยยศ และพระสงฆ์ซึ่งสมควรจะเป็นพระราชาคณะอีกหลายรูป

จึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้พระเทพกวีเป็นพระธรรมไตรโลกาจารย์ ปรีชาญาณวิลาส ตรีปิฎกคุณาลงกรณ์ ยติคณิศร บวรสังฆาราม คามวาสี สถิตณวัดเทพศิรินทราวาส ราชวรวิหาร พระอารามหลวง มีนิตยภัตต์ราคาเดือนละ ๒๘ บาท มีฐานานุศักดิ์ควรตั้งฐานานุกรมได้ ๖ รูปคือ :—

พระครูปลัด มีนิตยภัตต์ราคาเดือนละ ๔ บาท ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูวินัยธรรม ๑

พระครูสังฆพินิจ ๑

พระครูสมุห ๑

พระครูใบฎีกา ๑

---

(๑) รัชชกาลที่หก

ครั้นถึงปีระกา พ. ศ. ๒๔๖๔ โปรดให้มีฐานันดรเป็นสังฆนายก เจ้าคณะรองคณะธรรมยุตติกา จารึกนามในหิรัณยบัฏ ประกาศเกียรติคุณ ตามความในใบกำกับหิรัณยบัฏต่อไปนี้ :—

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนกาลเป็นอดีตภาค ๒๔๖๔ พรรษา ปัจจุบันนกาล กุกกุฏสังวัจฉร กันยายนมาส จตุวีสติมสุรทิน โสรวาร โดยกาลกำหนด.

พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ เอกอัครมหาบุรุษบรมนราธิราช พินิตประชานาถมหาสมมตวงศ์ อดิศัยพงศ์วิมลรัตนวรขัตติยราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาติสังสุทธเคราะหณี จักรีบรมนาถ จุฬาลงกรณราชวรางกูร บรมมกุฎนเรนทรสูรสันตติวงศ์วิสิษฐ สุสาธิตบูรพาธิการ อดุลยกฤษฎาภินิหาร อดิเรกบุญฤทธิ์ ขัญลักษณวิจิตรโสภาคยสรรพางค์ มหาชโนตตมางค ประณต บาทบงกชยุคล ประสิทธิสรรพศุภผลอุดมบรมสุขุมาลย์ ทิพยเทพาวตารไพศาลยเกียรติคุณ อดุลยพิเศษ สรรพเทเวศรานุรักษ์ บุริมศักดิสมญา เทพทวาราวดี ศรีมหาบุรุษสุตสมบัติ เสนางคนิกรรัตนอัศวโกศล ประพนธปริชามัททวสมาจาร บริบูรณ์คุณสารสยามาทินครวรุตมเกราชดิลก มหาปริวารนายกอนันต มหันตวรฤทธิเดช สรรพวิเศษศิรินธรบรมชนกาดิศรสมมต ประสิทธิวรยศมโหดม บรมราชสมบัติ นพปฏลเศวตฉัตราดิฉัตร สิริรัตโนปลักษณมหาบรมราชาภิเษกาภิษต สรรพทศทิศวิชิตชัย สกลมไหศวริยมหาสวามินทร์ มเหศวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรมนาถชาติอาชาวไศรย พุทธาทิไตรรัตนสรณารักษ์ อดุลยศักดิ

อัครนเรศราธิบดี เมตตากรุณาสีตลหฤทัย อโนปไมยบุญการ สกล ไพศาลย์มหารัษฎราธิเบนทร์ ปรเมนทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถ บพิตร พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริว่า พระธรรมไตรโลกาจารย์ เป็นผู้มีความรู้แตกฉานในพระไตรปิฎกสุตาคม ได้สอบไล่ได้ถึงชั้นเปรียนเอก ในมหามกุฎราชวิทยาลัย เทียบชั้นเปรียน ๗ ประโยค มีความอุตสาหวิริยภาพรับภาระเป็นอาจารย์สอนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณรในวัดเทพศิรินทราวาสมาแต่ในรัชชกาลที่ห้า ภายหลังโปรดให้เป็นเจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทราวาส เป็นผู้มั่นคงในสมณปฏิบัติ มีศีลาจารวัตรเป็นที่น่าเลื่อมใส มีความรอบรู้ในอรรถธรรมชำนาญในเชิงเทศนาโวหารอรรถาธิบาย เป็นที่นิยมนับถือแห่งศาสนิกบริษัท ทั้งคฤหัสถบรรพชิตเป็นอันมาก และเป็นผู้ที่ได้กระทำคุณประโยชน์ในทางทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาและการศึกษาให้เจริญมาเป็นอันมาก มีอาทิคือได้เป็นกรรมการแห่งมหามกุฎราชวิทยาลัย เป็นเจ้าคณะมณฑลปราจีนบุรี และเป็นพระอุปัชฌาย์ให้บรรพชาอุปสมบทแก่กุลบุตรในวัดเทพศิรินทราวาสและในมณฑลปราจีนบุรี ฝ่ายธรรมยุตติกาทั่วไป ทั้งได้เป็นแม่กองสอบวิชชานักธรรมชั้นตรี ในสนามมณฑลปราจีนบุรี และเป็นกรรมการในมหาเถรสมาคม เป็นกรรมการสอบความรู้พระปริยัติธรรมในสนามหลวง และเป็นแม่กองสนามศาขาแห่งสนามหลวงเป็นต้น พระธรรมไตรโลกาจารย์มีความอุตสาหปฏิบัติจัดการในตำแหน่งต่าง ๆ โดยเรียบร้อยสม่ำเสมอ อีกประการหนึ่งเมื่อพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหา

วชิราวุธทรงพระผนวช ได้ทรงวิสาสะคุ้นเคยกับพระธรรมไตรโลกาจารย์ และเมื่อเสด็จประพาสในมณฑลปราจีนบุรี ระวางเวลาที่ทรงพระผนวชนั้น พระธรรมไตรโลกาจารย์ก็ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินในกระบวนด้วยตลอดทาง ได้ทรงมีโอกาสทรงทราบคุณสมบัติของพระธรรมไตรโลกาจารย์โดยตระหนักแน่ สมควรที่จะเพิ่มสมณศักดิ์ให้ดำรงในตำแหน่งอันสูงได้

จึงมีพระบรมราชโองการดำรัสสั่งให้สถาปนาเลื่อนพระธรรมไตรโลกาจารย์เป็นพระราชาคณะ มีราชทินนามตามจารึกในหิรัญยบัฏว่า พระสาสนโสภณ วิมลญาณอดุลย์ ตรีปิฎกคุณประสาธนวิภูสิต ธรรมยุติกคณิศร บวรสังฆาราม คามวาสี สังฆนายก สถิตณวัดเทพศิรินทราวาส ราชวรวิหาร พระอารามหลวง เจ้าคณะรองคณะธรรมยุติกนิกาย มีฐานานุศักดิควรตั้งฐานานุกรมได้ ๘ รูป คือ

พระครูปลัดอรรถจริยานุกิจ พิพิธธรรมโกศล วิมลสุตาคม อุดมคณานุนายก ตรีปิฎกญาณวิจิตร ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูพิศิษฐสรเวท ๑

พระครูพิเศษสรวุฒิ ๑

พระครูสังฆวุฒิกร ๑

พระครูสมุห ๑

พระครูใบฎีกา ๑

มาในรัชชกาลปัจจุบัน ปีมะโรง พุทธศก ๒๔๗๑ ทรงพระกรุณาโปรดให้ดำรงตำแหน่งมหาสังฆนายกเจ้าคณะใหญ่หนเหนือ จารึกนามในสุพรรณบัฏ มีข้อความประกาศสถาปนาตามใบกำกับสุพรรณบัฏ ดังนี้—

ศุภมัสดุ พระพุทธศาสนายุกาลเป็นอดีตภาคล่วงแล้ว ๒๔๗๑ พรรษา ปัจจุบันนสมัย สูรยคตินิยม นาคสมพัตสร พฤศจิกายนมาส ษัษฐี สุรทิน มงคลวาร โดยกาลบริเฉท

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาประชาธิปก มหันตเดชนดิลกรามาธิบดี เทพยปรียมหาราชรววงศ์ อสัมภินพงศ์พิระกษัตร บุรุษรัตน ราชนิกโรดม จาตุรันตบรมมหาจักรพรรดิราชสังกาศ อุภโตสุชาตสำศุทธเคราหณี จักร์บรมนาถ จุฬาลงกรณราชวรางกูร มหามกุฎวงศ์วิรสูรชิษฐ ราชธรรมทศพิธอุต์กฤษฎนิบุณ อดุลยกฤษฎาภินิร์หาร บูรพาธิการสุสาธิต ธันยลักษณวิจิตรเสาภาคยสรรพางค์ มหาชโนตมางคมานท สันธิมตสมันตสมาคม บรมราชสมภาร ทิพยเทพาวตาร ไพศาลเกียรติคุณ อดุลยศักดิเดช สรรพเทเวศปริยานุรักษ มงคลตัคนเนมาหวัย สุโขทัยธรรมราชา อภิเนาวศิลปศึกษาเดชนาวุธ วิชัยยุทธศาสตรโกศล วิมลนรรยพินิต สุจริตสมาจาร ภัทรภิชญานประดิภาน สุนทร ประวรศาสโนปสัตมภก มุลมุขมาตยวรนายกมหาเสนานี สราชนาวี พยูหโยธโพยมจร บรมเชษฐโสทรสมมต เอกราชยยศสังคมบรมราชสมบัติ นพปฎลเศวตฉัตราดิฉัตร ศรีรัตโนปลักษณ มหาบรมราชาภิเษกาภิษิกต์ สรรพทศทิควิชิตเดโชชัย สกลมไหศวรยมหาสวามินทร มเหวรมหินทรมหารามาธิราชวโรดม บรมนาถชาติอาชันยาศรัย พุทธา-

ทิไตรรัตนศรณารักษ วิศิษฏศักดอัครนเรศวราธิบดี เมตตากรุณาศีตลหฤทัย อโนปไมยบุณยการ สกลไพศาลมหารัษฎราธิบดินทร ปรมินทรธรรมิกมหาราชาธิราช บรมนาถบพิตร พระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชดำริว่า พระศาสนโสภณ ดำรงในรัตตัญญูมหัตตาธิคุณ มีปรีชาญาณแตกฉานในมคธปริวรรตน์และอรรถธรรมวินัยด้วยดี ตั้งอยู่ในสัพรหมจารีวิหารโดยสมณากัปปมรรยาท มั่นคงดำรงจาตุปาริสุทธศีล สมบัติไม่ท้อถอย เป็นที่บังเกิดประสาทการแก่พุทธมามกชนทุกชั้น มีอาตมหิตและปรหิตกรณคุณตามความในประกาศสถาปนาเป็นเจ้าคณะรองฝ่ายธรรมยุตติกนิกาย เมื่อพระพุทธศาสนายุกาล ๒๔๖๔ พรรษานั้นแล้วต่อมา พระศาสนโสภณยิ่งเจริญด้วยอุตสาหวิรยภาพไม่ย่อหย่อนในการประกอบศาสนกิจให้รุ่งเรืองสมกับเป็นธรรมทายาท อนึ่งพระธรรมเทศนามงคลวิเศษกถา เป็นเทศนาพิเศษอย่างหนึ่งซึ่งพระมหาเถรเจ้าผู้ถวาย ย่อมทรงคุณวุฑฒิอันมโหฬาร เป็นอุตตมบุรุษถานีย์บุทคลของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้พระศาสนโสภณถวายสืบจากสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส พระศาสนโสภณได้สนองพระเดชพระคุณมาจนรัชชกาลปัจจุบัน ด้วยความเอาใจใส่สอดส่องทั้งพระบรมพุทโธวาทและรัฏฐาภิปาลโนบายเป็นอย่างดี และเป็นผู้กระทำคุณประโยชน์ในทางบำรุงพระพุทธศาสนา และการศึกษาธรรมวินัยให้เจริญมาเป็นอันมาก มีอาทิคือเป็นผู้อำนวยการสอบความรู้พระปริยัติธรรมทุก

ประโยคในสยามรัฐ์ เป็นเจ้าคณะมณฑลปราจีนบุรีและมณฑลจันทบุรี เป็นผู้ชำระพิมพ์พระบาลีไตรปิฎกอันควรแก้ไขพิมพ์ขึ้นใหม่ และเป็นธุระในการพิมพ์พระคัมภีร์อรรถกถา ชำระต้นฉะบับให้ถูกต้องเป็นเบื้องต้นจนถึงตรวจใบพิมพ์เป็นที่สุด (๑) และยังพยายามสั่งสอนบรรพชิตคฤหัสถ์สัทธิวิหาริกอันเตวาสิกตลอดประชาพุทธมามกชนทุกหมู่เหล่าให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเป็นสาธุชนสัตบุรุษต้องตามพระบรมพุทโธวาท เพราะความเป็นผู้ช่างขวนขวายสำเหนียกความรู้ให้เทียมทันสมคราวสมัย แสวงหาวิธีที่จะปลูกศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาให้เจริญงอกงามไพบูลย์ภิโยภาพแก่ชนนิกร อุตส่าห์แสดงธรรมสั่งสอนเป็นเนืองนิตย์ มีวิจารณ์ในจันทจริตอาศยานุศัยแห่งสรรพเวไนย จัดการให้ธรรมสวนมัยประโยชน์สำเร็จด้วยดีโดยนิยมแห่งกาละเทศะ ด้วยปรีชาฉลาดในเทศนาลีลาวิธี ดังที่ปรากฏอยู่ในเวลานี้ เป็นที่ทรงนับถือเป็นอันมาก อนึ่งนอกจากกิจพระพุทธศาสนาโดยตรง พระสาสนโสภณยังเอาใจใส่ในการศึกษาสยามอักษรศาสตร์แห่งกุลบุตรเป็นอย่างดี ได้รับตำแหน่งเป็นกรรมการในราชบัณฑิตยสภา และสำหรับการบริหารพระอาราม ได้ทรงตั้งให้เป็นกรรมการที่ปรึกษาในการทำนุบำรุงวัดพระศรีรัตนศาสดาราม บัดนี้พระสาสนโสภณก็เจริญ

---

(๑) พระบาลีคือ : สุตตันตปิฎก—ทีฆนิกาย ๓ เล่ม; วินยปิฎก—มหาวิภังค ๒ เล่ม, ภิกขุนีวิภังค ๑ เล่ม, มหาวัคค ๒ เล่ม, จุลลวัคค ๒ เล่ม, ปริวาร ๑ เล่ม; รวม ๑๑ เล่ม.

อรรถกถาคือ : มโนรถปูรณี อรรถกถาแห่งอังคุตตรนิกาย ๓ เล่ม; ชาตกัฏฐกถา ขุททกนิกาย ๒ เล่ม; รวม ๕ เล่ม.

ด้วยพรรษายุกาลสถาวรธรรมอันให้อุปสัมปาเทตพัพาทิกิจทวียิ่งขึ้นตามทาง พระวินยานุญาต เป็นหลักอยู่รูปหนึ่งในธรรมยุตติกสงฆมณฑล มีพุทธสมัยวิมลญาณปรีชาและศีลาจารวัตรมั่นคงในธรรมปฏิบัติ เป็นที่นิยมนับถือแห่งพุทธบุปาสิตบริษัทท่วพุทธเกษตรสากล มีนิสสิตานุยนต์แพร่หลายทั้งในสกรัฐฐ และวิเทศรัฐฐพุทธศาสนิกบัณฑิต สมควรจะเป็นอุตตรมหาคณิสสราจารย์ที่สมเด็จพระราชาคณะผู้ใหญ่สังฆนายก มีอิสสริยยศยิ่งกว่าสมณนิกรคามวาสีอรัณยวาสีฝ่ายเหนือทั้งปวง เพื่อเป็นศรีแห่งพระบวรพุทธศาสนาสืบไป

จึงมีพระบรมราชโองการมาณพระบัณฑูรสูรสิงหนาทดำรัสสั่ง ให้สถาปนาพระสาสนโสภณเป็นสมเด็จพระราชาคณะ มีราชทินนามตามจารึกในสุพรรณบัฏว่า สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ญาณอดุล สุนทรนายก ตรีปิฎกวิทยาคุณวิบุลคัมภีรญาณสุนทร มหาอุตตรคณิสสร บวรสังฆาราม คามวาสี อรัณยวาสี สกลคณวัดเทพศิรินทราวาส ราชวรวิหาร พระอารามหลวง เจ้าคณะใหญ่หนเหนือ มีฐานานุศักดิ์ตั้งฐานานุกรมได้ ๑๐ รูป คือ

พระครูปลัดสัมพิพัฒฆนศีลาจารย์ ญาณวิมล สกลคณิสสร อุตตรสังฆนายก บีฎกธรรมรักขิต ๑

พระครูวินัยธร ๑

พระครูธรรมธร ๑

พระครูเมธังกร พระครูคู่สวด ๑

พระครูวรวงศ์ พระครูคู่สวด ๑

พระครูธรรมราศ ๑

พระครูธรรมรูจี ๑

พระครูสังฆวิจารณ์ ๑

พระครูสมุห ๑

พระครูใบฎีกา ๑

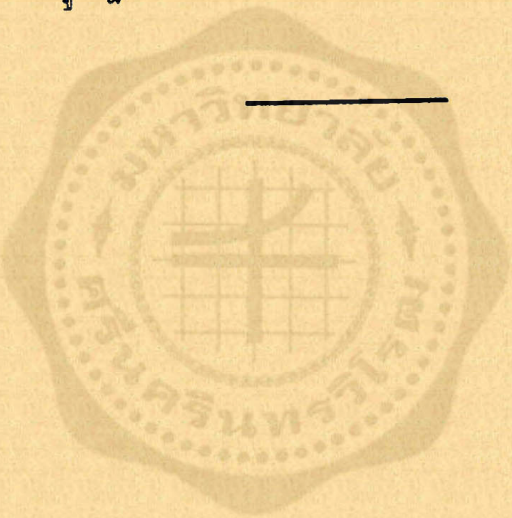

รายงานอาทิตยธรรมกถา

ตามประกาศสถาปนา มีความตอนหนึ่งว่า “จัดการให้ธรรมสวนะมัยประโยชน์สำเร็จด้วยดีโดยนิยมแห่งกาละเทศะ ด้วยปรีชาฉลาดในเทศนาลีลาวิธี ดังที่ปรากฏอยู่ในเวลานี้ เป็นที่ทรงนับถือเป็นอันมาก” นั้นหมายเอาการแสดงพระธรรมเทศนาประจำวันอาทิตย์ด้วยเป็นข้อสำคัญ เหตุปรารภสำหรับอาทิตยธรรมกถา มีว่า

วันธรรมสวนะ แต่เดิมมานิยมในวันอุโบสถและกึ่งอุโบสถ กล่าวคือดิถี ๘ ค่ำ ๑๔ และ ๑๕ ค่ำตามจันทรคติ และพอดีที่เป็นวันหยุดการงานของเมืองเราด้วย เป็นโอกาสให้ผู้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาได้สดับธรรมเทศนา ครั้นต่อมาบัดนี้วันหยุดในราชการของเราเปลี่ยนเป็นวันอาทิตย์ตามสุริยคติเสียแล้ว จึงมีท่านทั้งหลายเป็นอันมากคร่ำครวญ ถึงอยากจะให้วันธรรมสวนะตกในวันอาทิตย์ แต่เป็นการขัดประเพณีอยู่ การจึ่งคงดำเนิรตามจันทรคติและไม่ให้โอกาสแก่ผู้มีการงานซึ่งต้องหยุดวันอาทิตย์

บัดนี้เป็นที่น่ายินดีอย่างยิ่ง ที่ท่านเจ้าคุณพระสาสนโสภณวัดเทพศิรินทราวาส ผู้มีความประสงค์จะให้พระพุทธศาสนาสำเร็จประโยชน์แก่เวไนยชนทุกหมู่เหล่า ท่านจึ่งมีความกรุณารับช่วยแสดงธรรมเทศนาทั้ง ๒ คราว คือตามจันทรคติเดิมคราวหนึ่ง และวันอาทิตย์อีกคราวหนึ่ง ถ้าวันพระและวันอาทิตย์ตรงกันก็รวมพิธีอยู่ในวันพระ สำหรับวันอาทิตย์

จักเทศน์เวลา ๑๔.๐๐ นาฬิกาตรง เริ่มแต่วันอาทิตย์ที่ ๒๖ สิงหาคมนี้เป็นต้นไป หวังว่าคงเป็นที่พอใจของพุทธมามกชนทุกหมู่เหล่า

ความปรารภนี้ ปรากฏในหนังสือพิมพ์บางกอกการเมืองวันเสาร์ที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๔๗๑ ในหนังสือพิมพ์ไทยวันอังคารที่ ๒๑ และในหนังสือกรุงเทพ ฯ เดลิเมล์วันศุกร์ที่ ๒๔ กับในหนังสือบางกอกไตม์วันเสาร์ที่ ๒๕ เดือนเดียวกัน

ครั้นเปิดการแสดงอาทิตยธรรมกถาคราวแรกเมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคมแล้ว ต่อมาก็มีปรากฏเรื่องราวเกี่ยวด้วยอาทิตยธรรมกถานี้ ในหน้าหนังสือพิมพ์ คือ –

(๑) หนังสือพิมพ์ไทยฉบับวันอังคารที่ ๒๘ สิงหาคม

แสดงธรรมเทศนาวันอาทิตย์

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๖ เดือนนี้เวลา ๑๔.๐๐ น. เป็นวันแรกในสยามรัฐที่มีการประชุมฟังพระธรรมเทศนา ทั้งนี้เป็นด้วยสัตบุรุษคณะหนึ่ง มีพระยาประมวล ฯ พระยาอนุมาน ฯ หลวงธุรกิจ ฯ ต่างลงความเห็นพ้องกันว่าในวันอาทิตย์ควรจะมีโอกาสสดับตรับฟังพระธรรมเทศนา จึ่งนำความนี้ขึ้นหารือพระสาสนโสภณ ท่านก็เห็นดีเห็นชอบด้วยประการทั้งปวง จึ่งเริ่มแต่วันและเวลาซึ่งกล่าวมาแล้วในข้างต้น อาจเป็นคราวแรกกระมัง จึ่งอุบาสกอุบาสิกาไปฟังกันอย่างล้นหลาม ถ้าเป็นเช่นนี้ตลอดไปแล้ว

ชาวเราก็ควรปลื้มใจมิใช่น้อย ผู้ที่ไปฟังคือ พระยาพิพิธสมบัติ ปลัดทูลฉลองกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม กับคุณหญิง พระยามโหสถ ปลัดทูลฉลองกระทรวงยุติธรรม กับคุณหญิง พระยาหริศจันทร์สุวิท พระยาวิชัยราชสุมนต์ กรรมการศาลฎีกา พระยาวิจิตรธรรมปริวัตร พระยาพลพรรค พระยาประมวล พระยาอนุมาน พระยาดำรงธรรมสาร พระวรเวทย์ รวมทั้งอุบาสกอุบาสิกาไม่น้อยกว่า ๒๕๐ คน พระอุโบสถวัดเทพศิรินทร์พอนั่งอย่างไม่คับไม่หลวม

(๒) ฉบับวันที่ ๒๙ สิงหาคม

ต้นดกปลายวาย

คำว่าต้นดกปลายวายมิใช่คำที่ประดิษฐ์ขึ้นใหม่ ได้เคยใช้มาแล้วแต่ปรัมปรา เหตุที่จะยกคำนี้มาพูดก็เป็นด้วยพระสาสนโสภณได้กล่าวในโอกาสแสดงธรรมเทศนาในวันอาทิตย์ที่แล้วมานี้ วิงวอนผู้ที่มาฟังเทศน์อย่ากระทำอย่างคำที่ว่าต้นดกปลายวาย โดยอธิบายต่อไปว่า การฟังธรรมในวันอาทิตย์คราวนี้ เป็นครั้งแรกในสยามประเทศ อย่าชื่อกันมาพักเดียว แล้วก็เงียบหายไป ขอความมั่นคงแห่งท่านผู้ฟังทั้งหลายจงมีความเสมอให้ได้เป็นไปเช่นนี้ชั่วกาลนาน

ก็และรสของพระธรรมนั้นย่อมเลิศกว่ารสทั้งปวง ผู้บริโภคจะได้รับประโยชน์แก่ตัวเองและผู้อื่นด้วย ส่วนการที่จะบริโภคนั้นแหละย่อมไม่สะดวกและง่ายเหมือนรสอื่น ๆ เช่นเดียวกับคนกินบระเพ็ดเพราะเป็นของขม

เมื่อเสพย์แล้วจึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ร่างกาย อย่างไร ๆ ก็ตาม ก็คงไม่สะดวกเท่ากับกินของที่เคี้ยวหรือใส่น้ำตาลเป็นแน่นอน

อนึ่งถ้าเราไม่กล่าวแรงเกินไป อุปนิสัยของพวกเราชอบทำอะไรตามกันเป็นพัก ๆ จะเป็นการค้าขาย, ออกกำลังกาย, หรือหย่อนใจบันเทิงใจอะไรก็ดี ชอบกันอยู่เดี๋ยวเสมอ แล้วก็เลื่อมซาลงไปทุก ๆ ที ในไม่ช้าก็เกือบจะเรียกว่าอันตรธานก็เป็นได้

ผู้ที่ริเริ่มให้มีเทศน์ และผู้ที่เทศน์นาเหล่านี้ จะเว้นเสียซึ่งจะชมมิได้ และการเทศน์นาที่ว่ามานี้ย่อมแตกต่างกับการค้าขาย ออกกำลังกาย ฯ ล ฯ เพราะพวกเหล่านั้นต้องเสียทรัพย์เสียก่อนจึ่งจะได้ผล ส่วนการไปฟังเทศน์ไม่ต้องเสียอะไรนอกจากค่ารถ ซ้ำผู้แสดงยังเต็มใจอยู่ทุกเมื่อ รวมความว่าไปหากำไรถ่ายเดียวหาขาดทุนไม่เลย ยังงี้แล้วพวกเรายังจะไม่ฉวยโอกาสหรือ ? โปรดไตร่ตรอง

(๓) ฉะบับวันอาทิตย์ที่ ๒ กันยายน

เทศน์วันอาทิตย์

วันนี้เป็นสัปดาห์ที่ ๒ ซึ่งเจ้าคุณพระสาสนโสภณ จะได้แสดงพระธรรมเทศนาประจำวันอาทิตย์ณวัดเทพศิรินทราวาศ อันการนี้ประมวลเข้าในความดำริชอบแท้จริง

โดยปกติกาลอันเป็นมาแล้วการแสดงพระธรรมเทศนาประจำสัปดาห์กระทำในวันพระ บางโอกาสวันพระก็ตรงกับวันอาทิตย์ แต่โดยมากไม่ค่อยตรงกัน เพราะฉะนั้น จึ่งย่อมไม่สะดวกแก่ข้าราชการพ่อค้าคฤหบดี

และประชาชนซึ่งสนใจใคร่สดับตรับฟัง ค่าที่การงานหยุดกันวันอาทิตย์มาแต่ไหนแต่ไร

การฟังพระธรรมเทศนา ย่อมบังเกิดผลแก่ผู้สนใจทั่วไปสถานไรบ้าง ไม่มีความจำเป็นจะบรรยายในที่นี้ ด้วยย่อมซึมซาบอยู่ทั่วกันแล้ว ถ้าพูดถึงว่าการกล่อมเกลาสันดานให้สะอาดและหาสิ่งประกอบประดับสติปัญญาให้อ่อนโยนละมุนละม่อมก็ไม่มีอะไรดีกว่าการฟังพระธรรมเทศนา อันเป็นสิ่งเดียวที่เป็นที่พึ่งของชนทั่วไป อีกประการหนึ่งธรรมดามนุษย์บุถุชน ย่อมมีอาการเคลิบเคลิ้มไปในสิ่งที่ชั่วร้าย แม้ว่าได้มีอะไรเป็นเครื่องรั้งไว้เสียบ้าง ชีวิตอันนั้นก็อาจเบนไปในวิถีอันชอบได้ โดยไม่ต้องสงสัย เหตุฉะนี้ผู้ปลงใจยึดมั่นอยู่ในธรรม จึงได้ชื่อว่าเป็นผู้มีอารมณ์สว่างเสมอ

ชาวเราย่อมทราบกันโดยมากแล้วว่า บุทคลในศาสนาอื่นเขามีใจผูกพันอยู่ในศาสนาของเขาอย่างไร เป็นต้นทุกวันอาทิตย์เราจะได้เห็นการฟังธรรมตามสถานที่ต่าง ๆ ของคณะคริสตศาสนิก ฯ ล ฯ ความเลื่อมใสของคณะชนในศาสนาอื่นนั้น เขาบำเพ็ญกันมั่นคงไปแต่อายุยังเยาว์ทีเดียว และก็ด้วยความปรารถนาอย่างเดียวกัน กล่าวคือแสวงหาธรรมเป็นที่พึ่งเป็นที่สดับสติปัญญาเป็นที่กล่อมเกลานิสัยสันดาน ฯ ล ฯ

เราควรจะปีติยินดีกันมาก ซึ่งบัดนี้เจ้าคุณพระศาสนโสภณเป็นผู้เริ่มนำทางให้คนไทยได้มีโอกาสสดับตรับฟังพระธรรมเทศนาในวันอาทิตย์ อันเป็นวันว่างการงานของชนโดยมาก เราขอหวังไว้ว่า การนี้จะเป็นตัวอย่างอันกว้างขวาง และคงยังประโยชน์อันยิ่งใหญ่ให้แก่ปวงชนทั่วไป

(๔) ฉะบับวันพุธที่ ๕ กันยายน

ไม่เอาอย่าง ?

การประชุมฟังพระธรรมเทศนาในวันอาทิตย์ เท่าที่มีมาแล้ว ๒ ครั้ง ๆ หลังนี้ปรากฏว่ามีสาธุชนพากันไปฟังอย่างมากมาย ทั้งนี้อาจเป็นด้วยการบ่าวร้องดี ทั้งประกอบมีผู้กระหายอยู่แล้ว เมื่อได้ช่องได้โอกาสก็ผะสมโรงเอาทีเดียว เมื่อเป็นเช่นนี้ ควรคำนึงต่อไปว่าพระอุโบสถวัดเทพศิรินทร์จะพอรับคนได้ละหรือ ถ้ามหาชนไปประชุมสดับตรับฟังมากขึ้นไปทุกที ๆ ผู้ที่จะแก้ปัญหานี้ได้ดีคือท่านเจ้าอาวาสวัดต่าง ๆ เมื่อได้เห็นตัวอย่างวัดเทพ ฯ แล้วไปกระทำบ้าง อาจมีบางท่านคิดไปว่าการเอาอย่างเป็นสิ่งซึ่งไม่สมควร แต่ก็ควรทราบต่อไปว่าอะไรในโลกนี้เป็นของใหม่ การเอาอย่างในสิ่งที่ดีนั้นนักปราชญ์ก็ย่อมสรรเสริญ

(๕) หนังสือพิมพ์ศรีกรุง ฉะบับวันพุธที่ ๑๒ กันยายน

ราชการควรระลึกถึงวันพระ

โดย "พ. ศ. ชาวกรุงเก่า"

๑, เมื่อครั้งราชธานีของเรายังตั้งอยู่ที่เมืองสุโขทัยก็ดี หรืออยู่ที่เมืองเชียงรายก็ดี หรืออยู่ที่กรุงเก่าก็ดี เท่าที่ข้าพเจ้าได้อ่านพงศาวดารเข้าใจว่าพวกเรานับถือวันอุโบสถคือ ๘ ค่ำ ๑๔ หรือ ๑๕ ค่ำหรือวันธรรมสวนะที่เรียกกันว่าวันพระ เป็นวันหยุดงานทั้งทางราชการและของประชาชนพล

เมืองทั่วไปและถึงเดี๋ยวนี้ชาวนาทางกรุงเก่าโดยมากก็ยังหยุดไถนาในวันพระเป็นพะยานอยู่ การที่หยุดงานนี้เพื่อประสงค์จะได้ไปทำบุญทำกุศล มีการฟังพระธรรมเทศนาและถวายอาหารบิณฑบาตแด่พระภิกษุสามเณรเป็นต้น ครั้นกาลล่วงมาถึงรัชชกาลที่ ๕ เรามีการสัมพันธ์กับฝรั่งมากขึ้น ทางราชการจึงเปลี่ยนวันหยุดราชการเป็นวันอาทิตย์ แต่วันพระยังเป็นวันทำบุญและฟังเทศน์อยู่ตามเดิม

๒, เมื่อราว พ. ศ. ๒๔๗๐ หอพระสมุดและพิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครซึ่งอยู่ในความครอบงำของราชบัณฑิตยสภา ได้เปิดให้มหาชนไปชมในวันอาทิตย์และข้าราชการที่ประจำอยู่ในสถานทั้ง ๒ ก็ต้องมาทำงานในวันอาทิตย์ เป็นอันว่าวันพระก็ไม่ได้หยุดวันอาทิตย์ก็ไม่ได้หยุด แต่ได้หยุดในวันจันทร์แทน

๓, เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๖ สิงหาคม พ. ศ. ๒๔๗๑ นี้ และทุก ๆ วันอาทิตย์ต่อมา ท่านเจ้าคุณสาส์นโสภณ ซึ่งข้าพเจ้าได้ข่าวก่อนช้างจะแน่ว่าจะได้เลื่อนสมณศักดิ์เป็นสมเด็จพระราชาคณะในศกนี้ ได้กรุณาแสดงพระธรรมเทศนาที่พระอุโบสถวัดเทพศิรินทร์ และนัยว่าแม้ต่อไปก็จะแสดงพระธรรมเทศนาเพิ่มขึ้นในวันอาทิตย์อีกด้วยดังนี้ทุก ๆ วัน เพื่อข้าราชการที่หยุดวันอาทิตย์จะได้มาฟังพระธรรมเทศนาและบางทีอาจมีพวกฝรั่งจะมาฟังด้วยก็ได้ การแสดงธรรมเทศนาหรือให้ทานธรรมในวันอาทิตย์นั้นเป็นประโยชน์มากจนเหลือความสามารถที่ข้าพเจ้าจะนำมากล่าวได้ ถ้าใครได้ไปฟังก็คงจะทราบได้เอง แต่ข้าพเจ้าจะขอรวมมากล่าวเพียงย่อ ๆ บ้างพอ

เป็นเรื่องติดต่อกันคือ ข้าราชการคนใดได้ไปสดับพระธรรมเทศนาแล้ว อย่างน้อยก็คงจะเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในศีลในธรรมมากขึ้น และมีหิริโอตตัปปะดะอายสะดุ้งต่อการทำบาปมากขึ้น เมื่อข้าราชการของพระผู้เป็นเจ้ามีศีลธรรมและหิริโอตตัปปะมากขึ้นเช่นนี้ ก็ไม่ต้องสงสัยเลยว่าการงานของพระผู้เป็นเจ้าจะไม่ดำเนิรไปด้วยดีและถูกต้องตามคลองธรรม และอาณาประชาราษฎร์ทั้งหลายก็จะได้รับความร่มเย็นเป็นศานติสุขยิ่งขึ้น

ก็แต่ว่าเวลานี้มีการแสดงพระธรรมเทศนาในวันอาทิตย์อยู่แต่วัดเทพศิรินทร์แห่งเดียว จำนวนข้าราชการของเรานับได้เป็นพันเป็นหมื่นเช่นนี้จะฟังกันได้ทั่วถึงหรือ เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒ เดือนนี้มีผู้ไปฟังกันมากจนถึงกับจะกราบพระก็เกือบไม่ลง และผู้ที่นั่งอยู่ตอนหลัง ๆ ก็ได้ยินบ้างไม่ได้ยินบ้าง

ข้าพเจ้าเห็นว่าเวลานี้พระเถระที่จะแสดงพระธรรมเทศนาได้เป็นอย่างดีมีอยู่อีกเป็นหลายวัด ถ้ากระทรวงธรรมการผู้เป็นเจ้าหน้าที่เกี่ยวข้องกับการคณะสงฆ์จะเผดียงต่อพระเถระเช่น วัดบวรนิเวศน์ วัดมหาธาตุ วัดสุทัศน์ วัดมงกุฎกษัตริย์ วัดราชาธิวาส ขอให้ท่านแสดงพระธรรมเทศนาในวันอาทิตย์เพิ่มอีกบ้าง ท่านข้าราชการก็จะได้ฟังพระธรรมเทศนาทั่วถึงกัน และถ้าพระเถระทั้งหลายได้แสดงพระธรรมเทศนาในวันอาทิตย์ เพิ่มขึ้นอีกแล้วเจ้ากระทรวงทุก ๆ กระทรวงจะให้โอวาทกับข้าราชการที่อยู่ในบังคับบัญชาให้ไปสดับพระธรรมเทศนาทุก ๆ ท่านด้วยก็จะเป็นประโยชน์ดังกล่าวแล้วและสมกับที่เมืองเราเป็นที่ตั้งแห่งพระบวรพุทธศาสนา

เมื่อพูดถึงหยุดงานวันอาทิตย์แล้วข้าพเจ้าอายพวกฝรั่ง และอายพวกแขกมณฑปักษ์ใต้ ซึ่งกระทรวงมหาดไทยได้สั่งให้ทางราชการหยุดงานวัน

ศุกร ซึ่งเป็นวันพระของเขาจริง ๆ เพราะเหตุว่าเมืองเรานี้ได้ชื่อว่าเป็นเมืองไทย และเป็นเมืองที่ชาวต่างประเทศเช่นญี่ปุ่นและอินเดียได้ยกย่องแล้วว่าเป็นเมืองที่ตั้งแห่งพระพุทธศาสนา แต่ว่าวันพระของเรา พวกเราหาได้หยุดงานไม่ จะว่าท่านข้าราชการไม่ใคร่ชอบพึ่งเทศน์ ข้าพเจ้าขออ้างท่านเจ้าคุณสาสนโสภณเป็นพะยาน และขอให้ผู้ที่ว่าไม่ชอบ ไปดูที่วัดเทพศิรินทร์ในวันอาทิตย์ที่พระแสดงพระธรรมเทศนาบ้าง ก็จะเห็นเท็จและจริงประการไร

เนื่องจากความอายของข้าพเจ้านี้ จึงขอวิงวอนต่อรัฐบาลว่า แม้ว่าวันพระของไทยรัฐบาลจะไม่หยุดเต็มวัน ก็ขอได้โปรดหยุดให้สักครึ่งวัน คือว่า ตามที่เวลานี้กระทรวงต่าง ๆ หยุดงานในวันเสาร์อยู่แล้วครึ่งวันนั้น จะเปลี่ยนเป็นวันเสาร์ทำงานเต็มวันเสีย และมาหยุดในวันพระครึ่งวันแทน ดังนี้จะไม่เสียประโยชน์ของรัฐบาลอย่างไรละกระมัง ?

(๖) หนังสือพิมพ์ไทยฉบับวันพุธที่ ๑๙ กันยายน

เทศน์วันอาทิตย์

ครั้งที่ ๔

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๖ นี้ ท่านเจ้าคุณพระสาสนโสภณ เทศน์ฉัตโตปมธรรม คือธรรมที่เปรียบด้วยร่ม มีพุทธศาสนิกไปประชุมกันฟังด้วยความพร้อมเพรียง ประมาณสัก ๓๐๐ กรมพระดำรง ฯ กับพระธิดาก็เสด็จไปทรงธรรมณที่ประชุมแห่งนั้นด้วย ซึ่งแต่เดิมมามักมีผู้ออกปาก

ว่าพวกอุบาสกอุบาสิกาที่ไปฟังเทศนาตามวัด โดยมากเป็นคนชั้นต่ำยาก จนเข็ญใจแก่ ๆ เฒ่า ๆ แต่ครั้นมาประสพพุทธบริษัทซึ่งไปประชุมกันฟังธรรมวันอาทิตย์ทั้งสี่ครั้งนี้แล้ว คำที่เหยียดนั้นก็อันตรธาน แล้วมีคำสรรเสริญเข้าแทนที่ ด้วยความปีติปราโมทย์ ว่าไม่เคยรู้สึกเลยว่าท่านชั้นสูง ๆ ก็มีความนิยมไปฟังเทศนาตามวัดเยี่ยงพุทธศาสนิกอื่น ๆ แต่แล้วลงท้ายแสดงความวิตกว่า จักเป็นการซู่ซ่าแต่แรก ๆ นานเข้าก็จักรากันไป เพราะไม่สนุกครึกครื้นเท่าตามสโมสรต่าง ๆ แต่เราเห็นว่าหาเป็นเช่นนั้นไม่ เพราะสังเกตดูท่านที่มาในสมาคมสดับธรรม มักเป็นผู้ที่ไม่สู้นิยมเกรียวกราวเจี๊ยวจ๊าวตามสโมสรนัก ส่วนท่านที่นิยมเช่นนั้นอยู่ก็ไม่ไปฟังอยู่เอง เมื่อเป็นเช่นนี้คงไม่เรี่ยวปลาย และพิจารณาดูตามจำนวนผู้ไปฟังครั้งแรกราว ๒๕๐ ครั้งที่สอง ๓๐๐ กว่า ครั้งที่สามก็กว่า ๓๐๐ ครั้งที่สี่ราว ๓๕๐ มีจำนวนเพิ่มขึ้นเสมอ ส่วนท่านชั้นสูงที่ได้ไปฟังแล้วในคราวแรก ก็ยังคงไปฟังแม้ในคราวหลัง ๆ เป็นเสมอต้นเสมอปลายอยู่

อนึ่งคำว่าธรรมที่แสดงในคราวนี้ ออกเป็น ปัญญา สติ วิริย ขันติ มีในโคลงบทพัดรองของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงศ์ว่า

ปัญญาตราตริพร้อม ดุจคม ถนิดเฮย
สติดั่งด้ามผะสม มั่นแท้
พาหุวิริยารมภ์ จับฟาด ฟันแฮ
สบสรรพคงแด้ อยู่ด้วยขันติ

รายงานต่อมา

อาศัยความปีติปราโมทย์เกิดจากสดับอาทิตยธรรมกถานี้ คุณพระบรรหานรเหตุ (เยี่ยม สุวรรณทัต) แห่งศาลฎีกา ซึ่งเป็นอันเตวาสิกผู้หนึ่งของท่านอุปสมบทณวัดโสมนัสวิหารเมื่อพุทธศก ๒๔๕๑ อยากจะจัดการให้พระธรรมเทศนาของท่านแฟร่หลายออกไปอีก จึ่งขอร้องให้คุณหลวงชวเลขปรีชา (เทียน) แห่งกระทรวงยุติธรรมไปพังจดชวเลขด้วย แต่พึ่งเริ่มจดเพียงกัณฑ์ที่ ๒ เป็นต้นไป เมื่อคัดเขียนเป็นตัวหนังสือแล้วมอบให้พระสารประเสริฐถวายท่านผู้แสดงช่วยตรวจอีก แต่เพราะความที่คุณหลวงชวเลขปรีชามีธุระในหน้าที่คับคั่งมาก คุณหลวงชวลักษณ์จิตร (ดำเนิร จิตรกถึก) แห่งกรมราชเลขาธิการ สัทธิวิหาริกของท่าน รับหน้าที่ช่วงมาตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๑๗ คือวันที่ ๑๖ ธันวาคม

คุณพระราชธรรมนิเทศ (เพี่ยร ไตติลานนท์) แห่งกระทรวงธรรมการ ยิ่งมีความเลื่อมใสหนักขึ้น ถึงอุตส่าห์เก็บข้อความเร่งเป็นภาษาอังกฤษส่งไปลงหนังสือพิมพ์บางกอกไตม์ทุกกัณฑ์ วิตกอยู่ว่า ถ้าท่านประสพเหตุอันไม่พึงปรารถนา เช่นเจ็บไข้ลง ใครจะรับช่วยได้

หมายเหตุเบ็ดเตล็ด

(๑) อาทิตยธรรมกถา ต่างจากเทศน์ประจำวันอุโบสถ คือมีบอกล่วงหน้าให้ทราบไว้ก่อนว่าจะเทศน์เรื่องอะไร ในหน้าหนังสือพิมพ์รายวัน, มีจดชวเลข, และเก็บความเรียงเป็นภาษาอังกฤษ ตามที่กล่าวแล้ว. ข้อต่างที่เห็นง่ายที่สุด ก็คือไม่มีเครื่องกัณฑ์! เป็นการโปร่งใจทั้งท่านผู้แสดงและท่านที่สดับ.

(๒) ในสมาคมฟังธรรม มีข้าราชการโดยมาก และนักเรียนสตรีชั้นมัธยมบริบูรณ์แห่งโรงเรียนเบ็ญจมราชาลัย ซึ่งครูนำไปฟังแต่ต้นมาจนบัดนี้ ส่วนเจ้านายที่เสด็จไปทรงธรรมเนืองๆ คือ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ กับพระชิดา และหม่อม พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระดำรงราชานุภาพ กับพระชิดา และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าคำรบ นอกนี้มีชาวต่างประเทศ (ฝรั่ง) ชายหญิง ไปฟังบ้าง.

(๓) เมื่อปรากฏฉะนี้ คนโดยมากมักเข้าใจว่า เทศน์นาวันอาทิตย์สำหรับโปรดฉะเพาะเจ้านายและข้าราชการ แต่เป็นความเข้าใจผิด เพราะที่จริงก็เทศน์ในวันธรรมสวนะนั่นเอง เป็นแต่วันธรรมสวนะเกิดมีขึ้นเป็นสอง คือดิถีอุโบสถและวันอาทิตย์ ใครๆ มีความเลื่อมใสไปฟังได้ทั้งนั้น ภายหลังปรากฏว่ากลับความเข้าใจกันใหม่ถูกต้องแล้ว จึ่งมีสัตบุรุษประจำวันอุโบสถตามสมทบฟังในวันอาทิตย์เสมอมา.

(๔) เหตุที่นิยมชมชื่นในเทศน์นาโวหารของท่านนั้น ก็เพราะท่านคอยฟังเสียงผู้สดับอยู่เสมอ เมื่อทราบข้อความประสงค์อย่างไร ท่านก็ยินยอมผ่อนปรนให้ตามที่ชอบด้วยทำนองธรรม.

(๕) เดิมลงมือเทศน์เวลา ๑๔ นาฬิกา (บ่าย ๒ โมง) ครั้นเมื่อไม่เป็นการสม่ำเสมอไปได้ คือถ้าตรงกับวันอุโบสถ ซึ่งในวันนั้นกำหนดเวลาเทศน์ ๑๕ นาฬิกา (บ่าย ๓ โมง) เป็นธรรมเนียมมาแล้ว จะคงแสดงอาทิตยธรรมกถาในเวลาเดิมไม่ได้ ภายหลังจึงเลื่อนเวลาแสดงออกไปเป็น ๑๕ นาฬิกา ตั้งแต่วันที่ ๒๓ กันยายน (อาทิตย์ที่ ๕) เป็นต้นไป

พิธีของสัตบุรุษ

ก่อนพังเทศน์ ท่านเถรนายกจุดธูปเทียนหน้าพระประธานเป็นพุทธบูชา พวกสัตบุรุษก็พร้อมกันสวดระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยแล้วกล่าวกถาบูชาพระคุณต่อท้ายเป็นการทำวัตร, เสร็จแล้วผู้หนึ่งในที่นั้นอาราธนาศีลห้า, อาราธนาธรรม; จบธรรมเทศนาแล้ว พร้อมกันสวดคาถา กาเยน วาจาย เจตสา วา, ในที่สุดกล่าวกถาถาท่าน, รับว่า สาธุ ภนฺเต แล้วเป็นเสร็จการย์.

ศีลห้า อาราธนาในวันอาทิตย์สามัญ. ถ้าวันอาทิตย์ตรงกับวันอุโบสถ จะคงอาราธนาศีลห้าก็ขัดเขิง; ครั้นจะอาราธนาศีลแปดตามธรรมเนียมวันพระ, ฉะเพาะสัตบุรุษที่พังแต่วันอาทิตย์ ก็ดูเหมือนจะไม่มีใครรับ; เป็นการขลุกขลักอยู่ฉะนี้ จึงไม่มีการอาราธนาศีลในตอนเย็นวันอุโบสถนั้น.

ทำนองที่สวดมนตร์ในวันอาทิตย์สามัญ เป็นทำนองสังโยค ตามถนัดของฝ่ายมาก. แต่ในวันอุโบสถ ซึ่งตามจารีตมีการว่าคาถาอาราธนาธรรมต่างหากคือ จาตุทฺทสี ปณฺณรสี ฯ ล ฯ โดยสรภัญญวิธีในลำเนียงมคธ, เช่นนี้ เมื่อวันอาทิตย์ไปตรงเข้า ทำนองสวดทำวัตรจึงต้องหันเข้าหาในลำเนียงมคธไปด้วย, มีหยุดเป็นวรรคตอน, มีกล่าวนำสวดขึ้นหนฺท มยํ, เต็มที่.

บทสวด ว่าดังนี้—

นำ

หนฺท มยํ พุทฺธสฺส ภควโต
ปุพฺพภาคนมการ์ กโรม เส.

สวดพร้อมกัน

นโม ตสฺส ภควโต อรหโต
สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส. (๓ หน)

นำ

หนฺท มยํ อนุสฺสรณปาฐ์
ภณาม เส.

สวดพร้อมกัน

อิติปิ โส ภควา อรหं
สมฺมาสมฺพุทฺโธ,
วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน สุคโต
โลกวิทู,

อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ
สตฺถา เทวมนุสฺสานํ พุทฺโธ
ภควาติ.

เปล

เชิญพวกเราทำนมัสการเสียก่อน
แด่พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้า ฯ.

นมัสการแด่พระผู้มีพระภาคอรหันต
สัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น.

เชิญพวกเราสวดปาฐะระลึกถึง
(พระรัตนตรัย) ฯ.

แม้เพราะเหตุนี้ พระผู้มีพระภาคเจ้า
นั้น เป็นผู้ไกลกิเลส ตรัสรู้ชอบเอง,
ทรงประกอบด้วยวิชชาและจรณะ
ดำเนินด้วยกายวาจาใจดี ทรงทราบ
โลกแจ้งชัด,
เป็นผู้ฝึกหัดบุรุษที่ควรทรมาน,
ไม่มีใครสู้ เป็นครูสั่งสอนของเทวดา
และมนุษย์ ตื่นแล้วจากหลับคือ
กิเลส ทรงแจกคุณพิเศษแก่ประชุม
ชน ดังนี้.

ตมหำ ภควนฺตำ อภิปูชยามิ
ตมหำ ภควนฺตำ สิรสา นมามิ.
(กราบลง)

ข้าพเจ้าบูชาฉะเพาะพระผู้มีพระภาค
พระองค์นั้น, ข้าพเจ้านอบน้อม
พระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น
ด้วยเศียรเกล้า.

สฺวากฺขาโต ภควตา ธมฺโม,

สนฺทิฏฺฐิโก อกาลิโก เอหิปสฺสิโก,

โอปนยิโก ปจฺจตฺตำ เวทิตพฺโพ
วิญฺญูหีติ.
ตมหำ ธมฺมำ อภิปูชยามิ
ตมหำ ธมฺมำ สิรสา นมามิ.
(กราบลง)

พระธรรม อันพระผู้มีพระภาคเจ้า
ตรัสดีแล้ว,
อันผู้ปฏิบัติเห็นเอง ให้ผล (ทันที)
ไม่มีกาล (ว่าเมื่อไร) ท้าให้มาดูได้,
ควรน้อมเอาเข้าไว้ในใจ อันเหล่า
วิญญูชนพึงรู้ได้ฉะเพาะตัว ดังนี้.
ข้าพเจ้าบูชาฉะเพาะพระธรรมนั้น
ข้าพเจ้านอบน้อมพระธรรมนั้น ด้วย
เศียรเกล้า.

สุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ,

อุชุปฏิปนฺโน ภควโต สาวกสงฺโฆ,

ญายปฏิปนฺโน ภควโต

พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค
เป็นผู้ ปฏิบัติดี,
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค
เป็นผู้ ปฏิบัติซื่อตรง,
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค

สาวกสงฺโฆ,
สามีจิปฏิปนฺโน ภควโต
สาวกสงฺโฆ,
ยทิทํ จตฺตาริ ปุริสยุคานิ
อฏฺฐ ปุริสปุคฺคลา,
เอส ภควโต สาวกสงฺโฆ,

อาหุเนยฺโย ปาหุเนยฺโย
ทกฺขิเณยฺโย อญฺชลีกรณีโย,

อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ
โลกสฺสาติ.
ตมหํ สงฺฆํ อภิปูชยามิ
ตมหํ สงฺฆํ สิรสา นมามิ.
(กราบลง)

เป็นผู้ ปฏิบัติถูกเหตุผล,
พระสงฆ์สาวกของพระผู้มีพระภาค
เป็นผู้ ปฏิบัติชอบยิ่ง,
กล่าวคือ รวมเป็นบุรุษสี่คู่ หรือ
แยกเป็นบุรุษแปดบุคคล,
นี่ เป็นพระสงฆ์สาวกของพระผู้มี
พระภาค,
ควรรับของที่นำมาบูชา ควรรับของ
ต้อนรับ ควรรับทักษิณา ควรที่
คนกระทำอัญชลี,
เป็นไร่นาบุญของโลก ไม่มีที่อื่นยิ่ง
ดังนี้.
ข้าพเจ้าบูชาฉะเพาะพระสงฆ์นั้น
ข้าพเจ้านอบน้อมพระสงฆ์นั้น ด้วย
เศียรเกล้า.

ต่อนี้ไป อาราธนาและรับศีลห้า, แล้วอาราธนาธรรม, เมื่อเทศน์จบแล้ว พร้อมกันกล่าวคาถาว่า—

กาเยน วาจาย ว เจตสาวา,
พุทฺเธ กุกมฺมํ ปกตํ มยา ยํ,

กรรมชั่วใด อันข้าพเจ้าทำแล้วใน
พระพุทธเจ้า ด้วยกาย หรือด้วย
วาจา หรือด้วยใจ,

พุทฺโธ ปฏิคฺคณฺหตุ อจฺจยนฺตํ,

กาตนฺตเร สำวริตุ ว พุทฺเธ.

กาเยน วาจาย ว เจตสา วา,

ธมฺเม กุกมฺมํ ปกตํ มยา ยํ,

ธมฺโม ปฏิคฺคณฺหตุ อจฺจยนฺตํ,

กาตนฺตเร สำวริตุ ว ธมฺเม.

กาเยน วาจาย ว เจตสา วา,

สงฺเฆ กุกมฺมํ ปกตํ มยา ยํ,

สงฺโฆ ปฏิคฺคณฺหตุ อจฺจยนฺตํ

กาตนฺตเร สำวริตุ ว สงฺเฆ.

ขอพระพุทธเจ้าจงรับซึ่งกรรมชั่วนั้น อันเป็นโทษผิดที่ล่วงไปแล้ว, เพื่อจะระวังในพระพุทธเจ้า ในกาลเบื้องหน้า ต่อไป.

กรรมชั่วใด อันข้าพเจ้ากระทำแล้วในพระธรรม ด้วยกาย หรือด้วยวาจา หรือด้วยใจ,

ขอพระธรรมจงรับซึ่งกรรมชั่วนั้น อันเป็นโทษผิดที่ล่วงไปแล้ว, เพื่อจะระวังในพระธรรม ในกาลเบื้องหน้า ต่อไป.

กรรมชั่วใด อันข้าพเจ้ากระทำแล้วในพระสงฆ์ ด้วยกาย หรือด้วยวาจา หรือด้วยใจ,

ขอพระสงฆ์จงรับซึ่งกรรมชั่วนั้น อันเป็นโทษผิดที่ล่วงไปแล้ว, เพื่อจะระวังในพระสงฆ์ ในกาลเบื้องหน้า ต่อไป.

กล่าวกถาอำลาต่อท้าย

หนฺท ทานิ มยํ ภนฺเต คจฺฉาม, — ท่านผู้เจริญเจ้าข้า ข้าพเจ้าทั้งหลาย ขอไปบัดนี้ละ

พหุกิจฺจา มยํ พหุกรณีฺยา. — พวกข้าพเจ้ามีกิจธุระมาก.

พระสงฆ์กล่าวรับลา

ยสฺสฺส ทานิ ตุมฺเห กาลํ มญฺญถ. — ท่านทั้งหลายย่อมทราบเวลาแห่งกิจธุระของท่านอยู่.

รับพร้อมกัน

สาธุ ภนฺเต. (กราบลง) เป็นเสร็จการย์เท่านี้. — สาธุ ท่านผู้เจริญ.

รายงานสร้างอาทิตยธรรมกถา

ได้กล่าวแล้วว่าอาทิตยธรรมกถา มีท่านผู้เลื่อมใสจดเรื่องไว้เพื่อพิมพ์ให้แพร่หลาย, แต่จะพิมพ์เมื่อไรยังไม่กำหนด เป็นแต่กะกันไว้ว่าเมื่อได้มาก ๆ กณฑ์พอเหมาะเป็นเล่มหนังสือ ก็จักพิมพ์ไปโดยอาศัยทุนแห่งสองสามคนก็จะพอ เผอิญได้ข่าวจะทรงพระกรุณาโปรดสถาปนาท่านเจ้าคุณพระสาสนโสภณเป็นสมเด็จเจ้า ก็ตกลงกันทันทีว่าควรพิมพ์เป็นของที่ระลึกในการทรงสถาปนานี้ และให้บรรดาผู้เลื่อมใสในท่านได้มีส่วนสร้างด้วย ขุนนิราพาธประคุณจึงรับเป็นผู้จัดการแจ้งความในหนังสือพิมพ์ คือหนังสือพิมพ์บางกอกการเมือง ๑ วัน หนังสือพิมพ์ไทย ๗ วัน หนังสือพิมพ์ไทยเขษมรวมข่าว ๑ วัน หนังสือพิมพ์กรุงเทพ ฯ เดลิเมล์ลงเป็นข่าวให้ ๑ วัน ด้วยไม่คิดค่าพิมพ์ทั้งนั้น (ได้สืบทราบว่า แจ้งความนี้ตามธรรมดาต้องเสียถึง ๑๐๐ บาทต่อเจ็ดวัน).

มีข้อความดังนี้ :—

แจ้งความ

สร้าง "อาทิตยธรรมกถา"

ด้วยในการที่ท่านเจ้าคุณ พระสาสนโสภณ วัดเทพศิรินทราวาส ผู้พระอุปัชฌาย์อาจารย์ธรรมุทเทศกของเราทั้งหลาย จักได้รับพระราชทานสุพรรณบัฏ เป็นสมเด็จพระราชาคณะ ในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษาคราวนี้ พวกเราเป็นนิสสิตของท่านเกิดความปรีดิ์ปราโมทย์ พร้อมใจกัน

จะสนองพระคุณทางใดทางหนึ่ง ตามสัตติกำลังความนับถือ เห็นกันว่าควรสร้างวัตถุที่ระลึก เป็นอนุสสาวรีย์แห่งมงคลกาลนั้น น้อมถวาย แต่วัตถุนั้นจะเป็นอะไรดี ท่านเจ้าคุณของเราองค์นี้ นิยมการบำเพ็ญประโยชน์ผู้อื่นเป็นที่ตั้ง อันวัตถุที่ระลึกนั้นหากสำเร็จประโยชน์แก่ชนหมู่มากได้ด้วย คงเป็นที่พอใจของท่านเป็นแน่แท้

พระพุทธเจ้าตรัสไว้ว่าผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นก็เห็นพระองค์ท่าน พวกเราผู้เป็นนิสสิตของท่านเจ้าคุณนั้น ทั้งที่เป็นศิษย์และที่เลื่อมใสในธรรมเทศนาของท่าน บ้างอยู่ห่างไม่สามารถเข้าใกล้ได้เสมอ บ้างก็ไกลออกไปจนต่างเมือง มีความระลึกถึงคุณท่านอยู่เนือง ๆ แต่ก็ไม่มีทางอื่นที่จะเห็นรูปท่านโดยชัดเจน นอกจากเห็นธรรมของท่าน ด้วยความรู้สึกอันจริงใจนี่แหละ เห็นว่าวัตถุที่ระลึกซึ่งพอใจของท่าน อันให้สำเร็จประโยชน์แก่ชนหมู่มากนั้น จะต้องเป็นหนังสือรวบรวมธรรมที่ท่านนำออกสั่งสอนจริงอยู่ท่านอุตส่าห์แสดงธรรมกถาทุกวันอุโบสถ แต่ก็ไม่ปรากฏว่ามีใคร ๆ ทำสำคัญบันทึกไว้ พึ่งมาจำหนดจดหมายในเมื่อท่านเริ่มแสดงธรรมประจำวันอาทิตย์คราวใหม่นี้เอง โดยความประสงค์ของท่านผู้จดนั้นจะจาริกธรรมให้ยั่งยืน และเพร่หลายไปทั่วทิศ

จึ่งลงมติร่วมกันว่าจักพิมพ์หนังสือ “อาทิตยธรรมกถา” ถวายสัก ๑๐๐๐ ฉะบับ หรือเกินกว่า ตามทุนทรัพย์ที่เก็บรวบรวมได้มากหรือน้อย สำหรับท่านจักได้แจกแก่ศิษยานุศิษย์ บรรพชิตคฤหัสถ์ อุบาสก อุบาสิกา หรือใคร ๆ สุดแต่ท่านจักประสงค์จะให้แทนองค์ท่านไปอยู่กับเขา และเมื่อผู้รับแจกได้อ่านธรรมกถาของท่าน ก็จักได้ชื่อว่าเห็นท่านด้วย

ในขณะเดียวกัน จักได้สำเร็จประโยชน์ยั่งยืนไพศาลไม่ฉะเพาะแต่ชั่วขณะแสดงในพระอุโบสถเท่านั้น

ด้วยประการฉะนี้ จึ่งขอแจ้งข้อความแก่ท่านทั้งหลายผู้ฝากฝ่ายในท่านเจ้าคุณพระสาสนโสภณ ประสงค์จะบำเพ็ญกุศลพิเศษอย่างนี้ โดยมีส่วนออกทุนทรัพย์สมทบกันสร้างหนังสือ "อาทิตยธรรมกถา" ซึ่งเป็นหนังสือรวบรวมคำเทศนาประจำวันอาทิตย์ของท่าน ตั้งแต่กัณฑ์ที่ ๒ จนถึงกัณฑ์ที่ ๑๐ คือประจำวันอาทิตย์ที่ ๒๘ ตุลาคม ศกนี้ รวม ๙ กัณฑ์ (กัณฑ์ที่ ๑ ไม่ทันคิดจด) เป็นหนังสือราว ๒๗ ยก (กัณฑ์ ๑ ถ้าไม่ตัดเลยราว ๓ ยก)

ท่านผู้ใดพอใจเข้าส่วนสมทบทุนเท่าใด โปรดส่งเงินไปที่ ร. อ. ท. ขุนรามโทรเลข หรือ ร. อ. ท. ขุนชาญอักษรนิตย์ คนใดคนหนึ่งอยู่ณที่ทำการไปรษณีย์โทรเลขที่ ๘ ถนนเยาวราช จังหวัดพระนคร พร้อมด้วยบอกยศบรรดาศักดิ์ นามตัว นามสกุล นามฉายา ตำแหน่ง และเป็นสิทธิวิหาริกหรืออันเตวาสิกที่เท่าไร (ถ้าสามารถจะบอกได้ทุกอย่าง) กับตำบลที่อยู่โดยชัดเจน ซึ่งเมื่อหนังสือพิมพ์เสร็จแล้ว จักได้จัดส่งไปถึงท่านโดยทางไปรษณีย์ได้สะดวก ท่านที่อยู่ตามจังหวัดจะโปรดส่งธนาณัติไปจ่ายในนามของท่านทั้งสองในนามใดนามหนึ่งก็ได้

ทั้งนี้ตั้งแต่วันที่ ๒๐ ตุลาคม จนถึงวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน ศกนี้ เวลา ๑๐ น. ถึง ๑๗ น. ได้ทุกวัน เว้นแต่วันอาทิตย์และวันบีดที่ทำการผู้ออกเงินสมทบทุน จักได้ ใบเสร็จลงนามผู้รับเงินไว้ทุกรายเป็นสำคัญ

และทุนนั้น เมื่อหักค่าใช้จ่ายการพิมพ์ครั้งนี้แล้ว เหลือเท่าใดจักทำเป็นทุนสำหรับสร้าง "อาทิตยธรรมกถา" กัณฑ์ต่อ ๆ ไปจนกว่าจะหมดตัวเงิน

อนึ่ง ในการพิมพ์หนังสืออาทิตยธรรมกถานี้ หลวงธุรกิจภิธาน (ตรี นาคะประทีป) มีความเอื้อเฟื้อรับเป็นธุระรวบรวมและจะจัดการพิมพ์ให้เสร็จภายในเดือนพฤศจิกายนศกนี้ สำหรับ ๙ กัณฑ์ที่กล่าวแล้ว

แจ้งโอกาสมาแต่วันที่ ๑๙ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

(ดงนาม) ขุนนิราพาธประคุณ

ผู้จัดการ

เมื่อแจ้งความออกแล้ว มีท่านผู้เลื่อมใสบริจาคเงินเรื่อยมา แม้ในแจ้งความบอกว่าสิ้นกำหนดรับเงินในวันที่ ๒๐ พฤศจิกายน แต่ก็ยังมีผู้บริจาคเสมอมา จนวันที่ ๑๓ มกราคมก็ยังได้รับเงินทุนนี้อยู่ เป็นอันไม่งดการรับทุนรายนี้เลย ดังรายนามและจำนวนเงินต่อไปนี้.

บัญชีรายนามและจำนวนเงิน

ที่บริจาคสมทบทุนสร้าง อาทิตยธรรมกถา เทพศิรินทร ตามที่ท่านขุนนิราพาธประคุณเหรัญญิกส่งมาครั้งแรก เมื่อวันที่ ๑๕ มกราคม ๒๕๗๑ รวมเงิน ๖๘๐ บาท ๓๐ สตางค์ ได้นำเสนอสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์แล้ว เจ้าพระคุณอนุโมทนาทั่วหน้ากัน.

๖๐ บาท

(๑) พระยาศรีวิกรมาทิตย์ (สงวน สิงคะเนติ)

รายละ ๒๐ บาท ๘ รายรวม ๑๖๐ บาท

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์

(๓) พระยาสิงหเสนี (สอาด สิงหเสนี)

(๔) พระสิทธิพยากรณ์ (ฮกหลี วีรานุวัตร์) และคุณนาย

(๕) หลวงทำนงชัยธวัช (แผ้ว โพธิสุนทร)

(๖) หลวงนาถประศาสน์ (ฮกไล่ พิศาลบุตร)

(๗) หลวงบัญญัติวรวาท (ผล สุวรรณภักดี)

(๘) หลวงสุทธิมนต์นฤนาถ (ประณต ศาตะมาน)

(๙) หม่อมหลวงหญิงแฉล้ม

รายละ ๑๒ บาท ๒ รายรวม ๒๔ บาท

(๑๐) หลวงศรีวิเศษ (โจ้ กนิษฐรัต)

(๑๑) หลวงปริญญาโยควิบูล (ชมอุบล รามโกมุท)

รายละ ๑๐ บาท ๑๗ ราย รวม ๑๗๐ บาท

(๑๒) พระครูเมธังกร (เปา นิโลดม)

(๑๓) หม่อมเจ้าหญิงจันทรนิภา

(๑๔) พระยาพจนวิลาศ (แป๊ะ นิโลดม)

(๑๕) พระยามหาโยธา (ฉ่าง แส่งชูโต) และคุณหญิง

(๑๖) หลวงไกรชามาตย์ (ถนอม สิงหเสนี)

(๑๗) หลวงวุฒิกรเนติสาร (เกิด ชิตวณิ)

(๑๘) ขุนนิราพาธประคุณ (แฉ่ง สมิตเวช)

(๑๙) ขุนหาญสงคราม (พ้อน สุวรรณไศละ)

(๒๐) ขุนนรผลรถกรรม (เปี่ยวเล็ก ตะนุลานนท์)

(๒๑) ขุนสุคนธวิทศึกษากร (สำอาง สุคนธวิท)

(๒๒) นายพลพัน (นิชุชโร เก็บ จันทนบุบผา)

(๒๓) นายรองพินัยราชกิจ (บุนนาก มหากนก)

(๒๔) รองอำมาตย์เอก เฉี่ยบ แส่งชูโต

(๒๕) รองอำมาตย์ตรี ทองใบ นิโลดม

(๒๖) นาย วิ เด็กเปา วิรางกูร

(๒๗) นางสาว สังวาล ทองคำ

(๒๘) เด็กชาย ไชจร สุวรรภัค

๖ บาท

(๒๙) หลวงพิพิธธนการ (เซ่ง จูฑะสุวรรณ)

รายละ ๕ บาท ๒๕ ราย รวม ๑๒๕ บาท

(๓๐) สำนักเรียนอำเภอพนม

(๓๑) พระอธิการ ประดิษฐ ป.ป. ตรีเมธ

(๓๒) พระครูวรวงศ์ (จรูญ ธีรทีป)

(๓๓) พระครูสมุห วร โกสินทร

(๓๔) พระมหาบี้ วัดเทพศิรินทร

(๓๕) พระมหาบี่น „ „

(๓๖) พระบรรหารนรเหตุ (เยี่ยม สุวรรณทัต)

(๓๗) พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป)

(๓๘) พระบรรณสิทธิวรศาสน์ (ผล คงศักดิ์)

(๓๙) หลวงบำรุงราชนิยม (สุ้นเบ็ง สิงคาลวนิช)

(๔๐) หลวงระงับประจันตคาม (เขมทัโป โป๊ะ วชิรปาณ)

(๔๑) หลวงนิกรราษฎร์บำรุง (จอน สาริกานนท์)

(๔๒) ขุนสุนทรประกาศ (อุ่ย ลิปตสุนทร)

(๔๓) ขุนรามโทรเลข (ไฝ บัญญางาม)

(๔๔) ขุนชาญอักษรนิตย์ (โกหยู โกฎิยูว)

(๔๕) ขุนคณิตวิจารณ์ (ประภาส จักษุรักษ์)

(๔๖) รองอำมาตย์โท จำเริญ สวามิวัสดุ์

(๔๗) นายดาพ จันทร์ เลื่อมวรรณศรี

(๕๘) นาย เกส์โร ซุ่นจื๊อ พูลผล

(๕๙) นาย สิริวัฑโฒ สิริ สุขวราห์

(๕๐) นาย เซ้ง ชยากร

(๕๑) นาย วัฑฒโน เจริญ กฤษณคุปต์

(๕๒) นาย อนุวัฑฒโน จรัส บุนนาค

(๕๓) นาย ปาณิโก เด็ก ปาณิกบุตร

(๕๔) นาย ชะถอ กัลยาณมิตร

รายละ ๔ บาท ๑๐ ราย รวม ๔๐ บาท

(๕๕) คุณหญิงทองดี นาวาพลานุโยค

(๕๖) หลวงประสารสิริราษฎ์ (พร กฤษณมิตร)

(๕๗) หลวงพรหมสุภา (สุด บุญเรือง)

(๕๘) นายร้อยเอก กิม

(๕๙) รองอำมาตย์เอก ทองสุก กาฬิดิษย์

(๖๐) นาย โกฏฐัตโถ ตุ๋ย เหล้าสุน

(๖๑) นาย สาวัชชภโย คร้าม

(๖๒) นาย หลี เอกแสงศรี

(๖๓) นาย พะยอม สิงคิรัตน์

(๖๔) นาย ฮวด เปารศรี

รายละ ๓ บาท ๘ ราย รวม ๒๔ บาท

(๖๕) พระมหาใย วัดเทพศิรินทร

(๖๖) พระเปี่ยม „ „

(๖๗) พระประยงค์ วัดเทพศิรินทร

(๖๘) พระนนทพรรคพฒานุศิษฐ์ (ซ่วน เอกะโรหิต)

(๖๙) รองเสวกตรี อุณหัชม นพรัก

(๗๐) นาย จันท์ ศุขมา

(๗๑) นาย อนุเตมิโย ชุ่ม อยู่จินดา

(๗๒) นาย ธัมมสิริ สิริ เศรษฐบุตร

รายละ ๒ บาทเศษ ๓ ราย รวม ๗ บาท ๗๐ สตางค์

(๗๓) นาย ธัมมัปปัญญาโณ สง่า สาริกภู ๒.๖๐

(๗๔) นาย ดอกไม้ ทิมพานทอง ๒.๖๐

(๗๕) นาย สนิท แสงจำเริญ ๒.๕๐

รายละ ๒ บาท ๑๖ ราย รวม ๓๒ บาท

(๗๖) หม่อมเจ้าสามเณรเพสารถ

(๗๗) พระยาถกลศรศิลป์ (สิงโต เปรมานนท์)

(๗๘) หลวงพิทักษ์พัสดุภาร (หยัด สรฉัตร)

(๗๙) คุณนาย (พวง) สุวรรณกิจชำนาญ

(๘๐) ขุนเกษม (ญาณักเขโม)

(๘๑) หม่อมราชวงศ์ ธัมมโสภโน มิน สุประดิษฐ์ ณอยุธยา

(๘๒) อุบาสิกา แพ เนตรายน

(๘๓) นาย คุณัปปีโณ บิ๋น ภาสะวณิช

(๘๔) นาย ปภันธโร กี๋พา พรรธนะแพทย์

(๘๕) นาย ญาณสิทโธ พี๋น

(๘๖) นาย ส่ง่า วิชพันธุ์

(๘๗) นาย ผดิโต ผดิ

(๘๘) นาย เขมพโล เอ้ียน

(๘๙) นาย ธัมมาลัมพโน หน่วง

(๙๐) นาย หรุ่ม บุนนาค

(๙๑) นาง โต๊ะ เอกแส่งศรี

รายละ ๑ บาทเศษ ๗ ราย รวม ๘ บาท ๖๐ สตางค์

(๙๒) หลวงอมรเมน (จันทร์)	๑.๖๑
(๙๓) นาย ธัมมวุฑโฒ จำรัส	๑.๒๗
(๙๔) นาย ธัมมปทุโม เม็ดบัว	๑.๒๗
(๙๕) นาย โต๊ะ จุลศิริวงษ์	๑.๒๕
(๙๖) นาย ชยสิริ สิริ เนาวจำเนียร	๑.๑๕
(๙๗) นาย แส่ง คูหาวันต์	๑.๐๔
(๙๘) นาย มติสโม สมมาด	๑.๐๑

รายละ ๑ บาท ๓๓ ราย รวม ๓๓ บาท

(๙๙) พระถวิล วัดเทพศิรินทร์

(๑๐๐) พระสาสิยากรพิพัฒน์ (เฉลิม บุญหลง)

(๑๐๑) หมื่นชาญ

(๑๐๒) หม่อมหลวง ชโย ชัย สุนิทวงศ์ ณอยุธยา

(๑๐๓) นาย สี่โห สิงห์ บุญญสิทธิ

(๑๐๔) นาย หงวน

(๑๐๕) นาย ถวัล เอกบัต

(๑๐๖) นาย สุอมฺพโร อัมพร คุณเกษม

(๑๐๗) นาย วโร ประเสริฐ

(๑๐๘) นาย สินิทโธ สนิท

(๑๐๙) นาย โอมโก เด็ก

(๑๑๐) นาย กันโต กัน

(๑๑๑) นาย วรัจเฉโท เฉียบ

(๑๑๒) นาย เขมคุโณ ฉิม

(๑๑๓) นาย คุณนันธโร เองเส่ง สุขพาณิช

(๑๑๔) นาย เวพัฏฐสีโส หยัน

(๑๑๕) นาย ชินากโร ซุ่นหงี่

(๑๑๖) นาย นิกฺโขภโน บ่วน

(๑๑๗) นาย ธัมมโมโส สนั่น

(๑๑๘) นาย นิจโจ นิตย์

(๑๑๙) นาย เขมังกุโร เชื้อ

(๑๒๐) นาย ชยัปปสังโค ประสงค์

(๑๒๑) นาย ทิโน ทิน

(๑๒๒) นาย ธัมมัปปีติ อาบ

(๑๒๓) นาย ญาณสิริ บุญศรี

(๑๒๔) นาย วรโท เฉียบ

(๑๒๕) นาย คุณสาคโร จุ๊ย

(๑๒๖) นาย วชิโร วิเชียร

(๑๒๗) นาย เถา ศิริชดาลัย

(๑๒๘) นาย บุญทอง กิจจะปุณณะ

(๑๒๙) นาย เอ๊อน ชมพูบุตร

(๑๓๐) อุบาสิกา ต่วน โกฏิยูว

(๑๓๑) นางสาว อรุณ โกฏิยูว

คำชี้แจง

ตามแจ้งความที่ว่าจักพิมพ์คราวนี้ ๘ กัณฑ์นั้นเป็นอันไม่สำเร็จ เพราะเมื่อจดเสร็จแล้วต้องส่งถวายท่านผู้แสดงตรวจแก้ กว่าจะสำเร็จแต่ละกัณฑ์ต้องใช้เวลามาก ถ้าคอยให้ได้จำนวนครบตามแจ้งความ คงยืดเวลาออกไปอีกนาน จึ่งเปลี่ยนความคิดใหม่ว่า ได้เท่าใดก็พิมพ์ออกไปเท่านั้น แล้วจัดการพิมพ์กัณฑ์ต่อ ๆ ไปจนกว่าจะหมดจำนวนทุน.

สัมมาวายมถาวรธรรม

อาทิตยธรรมกถา

เทพศิรินทร์

สุจิปุลิวินิมุตโต กถาโสปณฑิโตภเวฯ

ใคร ปราศ สดับ มธุร ถ้อย,

และ พิจาร, บุจฉา;

สี่ ทั้ง ลิขิต วรสุภาะ

ๆ จะ เปรื่อง ปฤชาญาณ.

กัณฑ์ที่ ๑ วันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๔๗๑

กัณฑ์ที่ ๒ วันที่ ๒ กันยายน ๒๔๗๑

คำประพันธ์พะนัก ๔ ด้าน

สำหรับต้านทานความซวดเซ

เก็บใจความจากเทศนาของพระสาสนโสภณ

แสดงแก่

พุทธศาสนิกชนราว ๒๕๐ กว่า ณอุโบสถวัดเทพศิรินทราวาส

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒๖ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๑

พะนักสี่ที่กล่าวนี้ คือธรรม สี่แฮ
สำหรับพะยุงพำ— นักต้าน
มิให้ล่มล้มถลำ ไถลซวด เซเลย
ดุจพะนักสี่ด้าน ช่วยบ้องกันกาย

๑. สงฺขาเยกํ ปฏิเสวติ

พิจารณาก่อน แล้วจึ่งเสพ

หญิงชายทั่วทุกผู้ พิงพิ— จารณ์เทอญ
ตั้งจิตต์ดำริว— เคราะห์ค้น
ในสิ่งที่เสพมิ มักง่าย เสพนา
เมื่อเช่นนี้จักพ้น พลาดพลั้งเสี่ยการ

รู้ประมาณจ่ายใช้ พอควร
เช่นภัตตาหารมวล มากล้น
จงประหยัดอย่าหวน เหิมจ่าย เกินเลย
จับจ่ายมากมายพ้น เสื่อมสิ้นทรัพย์สิน

จักกินใดด่วนต้อง ตริตรอง ก่อนเทอญ
เห็นโทษและคุณของ นั่นไส้ร้
อย่าโลภรสมูลมอง มักมาก
กินแต่พอดีได้ ก่อเกื้อกำลัง

ยังเครื่องนุ่งห่มบ้อง บีดกาย อึกนา
หวังเพื่อหนาว, ร้อนหาย ห่างได้
ตบแต่งแต่โดยหมาย มุ่งประ— โยชน์เทอญ
อย่าสุรุ่ยสุร่ายใช้ เช่นเสื้อแพรดี

มีที่พำนักได้ ดลสุข
บ้องบีดเดดฝนชุก รั่วถ้ำ
ปลูกเรือนอยู่สร่างทุกข์ ทนเทวษ พอแล
อย่าคิดสร้างเกินก้ำ ก่อร้อนภายหลัง

ยังอีกการบ่วยไข้ ครอบงำ
ย่อมจักมีประจำ ทุกผู้
ต้องบริโภคยาบำ— บัดโรค
พินิจฤทธิ์ยารู้ รอบแล้วจึ่งกิน

๒. สงฺขาเยกํ อธิวาเสติ

พิจารณาก่อน แล้วจึ่งอดกลั้น
ใครนินทาว่าร้าย แก่เรา
อย่าด่วนทำใจบา โกรธขึ้ง

จงพินิจว่าเขา ผิดถูก ไฉนนอ
ควญใคร่จงให้ ซึ้ง ทราบข้อควหา
เขานินทาถูกต้อง ตามความ จริงแฮ
อย่าโกรธพิโรธตาม ต่อสู้
แม้เขาผิด, พยายาม ยกโทษ เขาเทอญ
คิดว่าเขาขาดรู้ จึ่งพร้องควหา

๓. สงฺขาเยกํ ปริวชฺเชติ

พิจารณาก่อน แล้วจึ่งเดี่ยงหลีก
ผิไปมาสู่ด้าว แดนใด ก็ดี
จงระวังต่อภัย พะพ้อง
พิจารณ์ชัดว่าไป จักปลอด ภัยฤา
หากทราบอันตรายต้อง หลีกให้ห่างไกล
ควรไตตามมรรคต้อง ตั้งใจ ระวังเนอ
เลี่ยงหลีกรถแล่นไว วุ่นว้า
ลับสนกล่นเกลื่อนไป ไป่ชาด เลยนา
แม้ประมาทมิช้า เชื่อแท้ ถึงภัย

๔. สงฺขาเยกํ วิโนเทติ

พิจารณาก่อน แล้วจึ่งถ่ายถอน
ผิมีใจใฝ่ช้าง อกุศล มูลฤา
คือ โลภ, โกรธ, หลงผล เดือดร้อน

เมื่อรู้ว่ากมล มักละโมภ
ริบยึดสันโดษต้อน ไล่ให้โลภศูนย์
ถ้าจิตต์พูนเพียบด้วย โทส— มูลเธ
ขันติธรรมประทะ ต่อต้าน
จงพินิจให้จะ แจ้งโทษ เสื่อมเทอญ
รบระงับจิตต์พุ้งส่าน สงบให้โทษกษัย
มีใจโม่ห์มากด้วย หลงใหล
จงผูกหัดดัดใจ จอดยั้ง
ศึกษาวิชชาไกร เกริกศิป ปศาสตร์เทอญ
จักขะจัดโม่ห์, รั้ง รุดให้ใจเฉลียว ฉลาดแล.

พระยาวิจิตรธรรมปริวัตร

หมายเหตุ

(๑) กัณฑ์ที่หนึ่งนี้ ในแจ้งความว่าไม่ทันคิดจด แต่ครั้นจักเลยไปเสีย ก็เสียดาย จึ่งขอบรรจุคำประพันธ์ที่พระยาวิจิตรธรรมปริวัตร ผู้ไปฟังแล้วรจนาไว้ ในหนังสือพิมพ์ ลูกเสือสยามเล่ม ๖ ตอนที่ ๑๐.

(๒) กัณฑ์นี้และกัณฑ์ต่อ ๆ ไป ถ้าไม่มีนามท่านผู้แสดง พึงทราบว่าเป็นของเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์.

(๓) พระพุทธภาษิตหน้าปกว่า สพฺพทานํ ธมฺมทานํ ชินาติ แปลว่า การให้ธรรม ย่อมชะนะการให้อื่น ๆ ทั้งปวง.

(๔) คำฉันท์ว่าสันติลก เป็นนิพนธ์ของเจ้าพระคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์.

(From The Bangkok Times, Monday, 27th. August, 1928.)

DEBSIRINDR MONASTERY.

A SUNDAY SERMON.

The first sermon of moral instruction delivered on a Sunday by the Right Reverend Phra Sasana Sophon, Lord Abbot of Debsirindr Monastery, was given in the *bote* yesterday and was largely attended by officials. These ranged from an Under-Secretary of State in rank to an ordinary clerk and represented almost all Ministries. It was a good effort, and the afternoon was quite a lovely one. Outside perched on a wall was a tourist busily sketching—surrounded by a number of boys *(luksit wat)*, while inside the Lord Abbot was busy directing the congregation to seats on the carpets and mats. Women and girls of the parish also gathered in number, and it was very cool indeed in that *bote*. Soon after, almost all the monks in residence at the Monastery took their places. The Lord Abbot mounted the pulpit and commenced by saying the Church has received the suggestion to have sermons preached on Sunday with every sympathy. If the step should prove successful then sermons will be preached throughout Siam on Sundays. But the *bote* in this monastery will not give sufficient accommodation should everybody make up their minds to attend. Their policy in future would be to maintain interest in the movement because the weakness of human nature is such in regard to duty that interest usually slackens after some time. More merit would be attained if they would attend

sermons in face of sun and rain because they are not made of wax or clay to be melted by heat or water. The idea of providing moral teaching on Sundays is welcomed because officials are free from their ordinary duties on that day. The Lord Buddha is an all-merciful Being who set forth His teaching to save us from all dangers bodily and otherwise. A being born into the world is not free from worldly sufferings. He would deal for the day with the four great pillars (พนัก) on which we may lean for safety. A person standing without something to lean upon may fall after some time in one direction or another. A single place to lean upon helps him greatly, but given four such pillars things are so much better. That is the reason why a child is provided with an enclosed chair. Grown-up people without moral teaching have nothing to lean upon.

The four pillars are: (1) พิจารณาเสียก่อนจึงเสพ (Consider or ponder before partaking); (2) พิจารณาเสียก่อนจึงอดทน (Consider or ponder before enduring); (3) พิจารณาเสียก่อน จึงหลบหลีก (Consider or ponder before avoiding); (4) พิจารณาเสียก่อน จึงถ่ายถอน (Consider or ponder before withdrawing).

The first pillar forms what is called ปัจจัย ๔ ประการ. Wearing apparel, food, shelter and medicine are necessities of life because no one can say that he can do without them once born into the world. Really speaking, shoes, hats and umbrellas may not at all be necessary for a healthy person. Watches are not at all necessary to those who do not have to regulate their routine business on time. Hence the Order and the laymen also should understand the four uses. If well understood it will be all for one's good. To go against what is really necessary is to go in for pretty clothing not in keeping with the season, such as warm clothing for the warm season and scanty or frail clothing for the cold season. Food should be taken to prevent hunger and not partaken

of in excess. Those dying from gluttony do not deserve pity or sympathy because they do not know how to use food. A house is meant to shelter one against the elements of the weather and other dangers such as wild beasts. To build a pretty and costly house one has to look at one's means. It is useless to go in for a beautiful house when one has insufficient money for other necessities. The best of food is only relished when it is in the mouth or throat. Some people yield to the least cravings of their mouths for the flesh of bird and fish when they could do without them and hence kill unnecessarily to appease their desire. The idea of mixing medicine with alcohol or opium brings bad hadits in its train and the gain to be derived is less than the damage to be expected. Food and drinks must be partaken of after due examination has been made of them. Clothing and footwear should be cut properly to ensure good fitting.

The second pillar may be thus defined: In relation to the body we have sickness and suffering and mentally we may have to bear with many aggravations. In regard to the body we must all realise that we are not free from the possibility of illness. To worry unnecessarily over illness does not help us to got better quickly. Those in attendance on us soon get disgusted if we worry for no good reason and complain in a foolish manner. Some bed-ridden people commit a sin by ordering in a moment of impatience that those of their inferiors who move about in the sick chamber should be knocked on the knuckles. Those who realise sickness to be natural may yet smile in their sufferings. Some people when about to embark on some festival or sport get annoyed unnecessarily if the weather interferes with their preparations as though rain at that time were something unnatural. Enlightened people will only take it as a matter of course.

As to mental aggravations we should never believe tale-bearers before finding out the real position of affairs. Besides a criticism levelled at us sometimes is to our benefit, and we may be able to reform ourselves before it is too late. If we are told certain things which are not true we should not heed them. For instance if someone says "You are a dog." As we know that we are not dogs we should not feel hurt or angry. The person who says it to us is not a gentleman and he has everything to lose. Beware of gossiping people and heed them not. It never pays to be offended by a madman because he has no control over his actions. When we build a bridge or *sala* for the benefit of others it is a sign that apart from enjoying our wealth we divide our happiness with those who have need. The best people on this earth of ours are those who have no tempers. Hot-tempered individuals have only to suffer themselves. A man without perseverance in this matter is not a man in the proper sense of the word.

The definition of the third pillar is thus: Travelling is often necessary; and care should, therefore, be exercised to avoid dangers of the road. We have to beware of our footsteps and keep clear of mad dogs or dangerous people. Try always to look for a safe road. Even Our Lord Buddha and His disciples adhered to the same principle.

The fourth pillar teaches us to withdraw from insensate desire, anger, greed and worldly delusion. We should not nurse anger or hatred in our hearts for if we do such feelings are bound to bring disaster in their train. There are three dangerous channels from which we should withdraw. They are ලොභ (To covet for lust of gain); ද්වේෂ (To be angry and vengeful) and මෝහ (To do foolish things through ignorance). The last evil

may be instanced by shooting birds for no reason, or tying crackers to a dog's tail and firing them afterwards for fun at the expense of the animal. These three veils bring about the worst happenings in life. The Great War itself was caused by them. When free of them one is really at peace of mind.

The above teaching is based on life, by Our Lord Buddha, who was a great philosopher, and if we abide by such teaching we are sure of salvation. It is on account of His great mercy that He has established the four pillars for our welfare. He kept on teaching till His death through His great wisdom. purity of mind and compassion with the view of relieving human suffering. Let the *Dharma* be the rule of life for all present in this *bote*. Sundays are meant for our bodily rest and those knowing *Dharma* also obtain rest for their souls. Some there are who instead of resting go out shooting on Sundays to commit sin and refuse rest to their bodies. Moral teaching is essential for the peace of both body and mind, *Dharma* is the proper abode for all souls, so why not cultivate it and build such abodes for your soul ? The people in ancient days observed the *Wan Phra* (holy days) for moral instruction and fasting. *Dharma* abodes only cost efforts for good on your part. When you have both the abode for your body and that for your soul you will be quite happy.

บรมธรรมสี่ประการ

แสดงเมื่อวันอาทิตย์ที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๑

มีคนฟัง ๓๐๐ เศษ

หลวงชวเลขปรีชา จด

เมื่อวันอาทิตย์ก่อนแสดง อบัสเสนะ แปลว่าพะนักอิง มี ๔ ด้าน คือ

ด้านที่ ๑ พิจารณาเสียก่อน แล้วจึ่งต้องเสพบริโภคของที่จำเป็นสี่อย่าง ได้แก่ผ้านุ่งห่ม อาหาร ที่อยู่ที่อาศัย และยาแก้เจ็บไข้ ข้อนี้ทรงสอนเพื่อให้มีสติสัมปชัญญะตริตรองให้รู้สึกประโยชน์ในส่วนนั้น ๆ เป็นพะนักอิงด้านหนึ่ง

๒. พิจารณาเสียก่อนแล้วจึ่งอดทน คืออดทนต่อไข้เจ็บภายใน ๑ อดทนต่อถ้อยคำที่ถูกนินทาว่ากล่าวติเตียนต่าง ๆ ๑ ข้อนี้ทรงสอนให้เจริญขันติความอดทน เป็นพะนักอิงด้านหนึ่ง

๓. พิจารณาเสียก่อนแล้วจึ่งหลบหลีก ว่าจะควรไป ควรเดิร ยืน นั่ง นอน หรือไม่ ว่าจะมีขวาก หนาม หลุมบ่อ และสัตว์ร้ายหรือไม่ ข้อนี้ทรงสอนให้เป็นคนฉลาดในสถานที่ควรจะไปหรือไม่ควรไป เป็นพะนักอิงด้านหนึ่ง

๔. พิจารณาเสียก่อนแล้วจึงไถ่ถอน คือไถ่ถอนความคิดที่ประกอบด้วยความรัก ความโลภ ความคิดที่ประกอบด้วยความโกรธ ความอาฆาตปองร้าย ความคิดที่ตกอยู่ในอำนาจความหลงมัวเมาของตน ข้อนี้ทรงสอนให้เจริญปหานะ คือการละส่วนที่ไม่ดีอันเกิดขึ้นในใจ มีราคะ โทสะ โมหะ เป็นต้น เป็นพะนักอิงด้าน ๑

รวมเป็น ๔ ข้อ ซึ่งแสดงแล้วโดยพิสดาร ที่นำมากล่าวซ้ำอีกวาระหนึ่ง เผื่อบางท่านบางคนผู้ไม่ได้มาในวันนั้น และที่ได้มาจะหลงลืมสงสัย ก็จะได้ทราบถูกต้องเป็นหลักฐาน

วันนี้จะแสดงบรมธรรม ๔ ประการ ตามที่ยกไว้ในเบื้องต้น สมเด็จพระทศพลสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสเป็นคาถา ๔ ข้อว่า

๑. อาโรคฺยา ปรมา ลาภา ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง

๒. สนฺตุฏฺฐิ ปรมํ ธนํ ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง

๓. วิสฺสาสา ปรมา ญาติ คนคุ้นเคยกันเป็นญาติอย่างยิ่ง

๔. นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

ทั้ง ๔ ข้อนี้เรียกว่าบรมธรรม เป็นธรรมยอดเยี่ยม พระองค์ตรัสบรมไว้ทุกข้อ ในธรรม ๔ ข้อนี้ทรงแสดงไว้เพื่อจะให้พุทธบริษัททั้งสตรีและบุรุษได้ความสุขสำราญร่มเย็นในชาตินี้ เมื่อได้เกิดมาแล้วจะได้มีสติปัญญารักษาตัวไปจนตลอดชาติ ปราศจากความดิ้นรนเสือมเสีย ตั้งตนได้เป็นหลักฐาน กับทั้งทรงสอนให้มีนิสัยใจคอน้อมไปในทางที่บริสุทธิ์ไม่แต่เพียงชาตินี้

ข้อต้นว่า อาโรคฺยา ปรมา ลาภา ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่งนั้น ความไม่มีโรคภัยไข้เจ็บ เป็นความสุขสบายทั้งกำลังกาย กำลังความคิด เป็นที่ชอบใจของมนุษย์ทั้งหมด แต่ว่าผู้ที่เกิดมาแล้วจะไม่มีโรคเลยทีเดียวเทบจะว่าไม่มี เมื่อฉะนี้ในเวลาเมื่อเกิดโรคขึ้นแล้วได้รักษาหายไป ก็เป็นความสุขสบาย ความที่ไม่มีโรคจึงนับว่าเป็นลาภอย่างยิ่งกว่าลาภอื่น ๆ ทั้งหมด ที่ว่าอย่างยิ่งในข้อนี้ คือยิ่งกว่าลาภ มิใช่ยิ่งกว่าสิ่งอื่น ๆ ทั่วไปหมด และเป็นส่วนฉะเพาะร่างกาย ไม่แย้งกับข้อว่า ลาภานุตฺตริย ลาภอย่างเยี่ยม ซึ่งประสงค์ลาภภายใน คือคุณสมบัติได้แก่การได้ศรัทธาความเชื่อคุณพระรัตนตรัย

บรรดาลาภไม่มีอะไรจะยิ่งกว่าความไม่มีโรค ส่วนที่จะแลเห็นได้เป็นต้นว่าเงินทองที่ได้มา เวลาที่เป็นโรคเกิดขึ้น ต้องยอมสละลาภอื่นยอมเสียค่าหมอ ค่ายา และจ้างผู้พยาบาลรักษาเพื่อจะให้หายโรค เช่นนี้จึงว่าความไม่มีโรคเป็นลาภอันยิ่งใหญ่กว่าลาภอื่น คนที่ไม่มีโรคก็เป็นลาภอยู่แล้ว และยังเป็นที่เกิดลาภอื่นอีก เพราะคนที่ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บเบียฑเบียพ ก็ย่อแสดงว่ามีกำลังร่างกายแข็งแรง เพื่อจะต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บ เมื่อมีกำลังร่างกายแข็งแรงแล้ว กำลังใจก็พลอยแข็งแรงด้วย แม้คนเดียวกันเมื่อเจ็บไข้ ใจคอก็อ่อนเพลีย ถ้าเวลาที่สบายเมื่อกำลังร่างกายแข็งแรง ก็เป็นโอกาสที่จะแสวงหาลาภอื่น ๆ มีการทำมาหากิน หาทรัพยสมบัติให้งอกงามเจริญขึ้น หรือทำราชการได้รับยศบรรดาศักดิ์บริบูรณ์ เป็นเหตุให้เจริญลาภผลได้เช่นนี้ ถ้าโรคภัยเกิดขึ้นแล้ว ร่างกายก็ทุพพลภาพ การใช้จ่ายก็หมดเปลืองไปด้วยเพราะต้องรักษาพยาบาล

เหตุฉะนั้น ความไม่มีโรคจึงนับว่าเป็นลาภอย่างยอด แต่ว่าการที่จะไม่มีโรคนี้เป็นสิ่งที่ทุกคนคงปรารถนาต้องการ แต่ก็ได้สมประสงค์บ้าง และไม่สมประสงค์บ้าง เหลือที่จะบังคับบัญชาได้ แท้จริง ความไม่มีโรคก็เป็นผล เมื่อหวังผลเช่นนี้ก็ต้องทำตนให้ถูกต้อง

ต้นเหตุที่จะไม่มีโรคมีอยู่สองทาง ทางหนึ่งต้นเหตุในปัจจุบันที่มีสติสัมปชัญญะรักษาตัวดี ตั้งต้นแต่บริโภคอาหารข้าวน้ำไม่ให้ผิดสำแดง และระวังหลบหลีกอากาศภายนอกที่ร้อนนักหนาวนัก ถ้าถูกฝนก็อาจเป็นหวัดได้ และอย่าไปในที่อันใกล้ชิดอันตรายเกี่ยวเนื่องจากที่ได้แสดงมาแล้ว เมื่อวันอาทิตย์ก่อนนี้ ก็ได้ผลจริง คนตรากตรำร่างกายเหลือเกิน ร่างกายก็ทนไม่ไหว เพราะกำลังกายไม่เหมือนกำลังใจ ใจยังแข็งแรงต่อไปได้อีก แต่ร่างกายทนไม่ได้ เช่นนี้เป็นเหตุปัจจุบัน ถ้ามีสติสัมปชัญญะรอบคอบแล้ว ก็ทำให้ร่างกายห่างจากโรคภัยไข้เจ็บ มีการออกกำลังกาย คือกายบริหาร เพราะร่างกายถ้าไม่ใช้ก็ไม่คล่องแคล่ว เหมือนกับนาฬิกาเบื่อเครื่องแล้วซุกไว้ใต้ตั่งไว้จนตะไองจับ นานเข้าก็เดินไม่ได้ ถ้าหมั่นไขให้เดินอยู่เสมอก็จะเดินได้ ร่างกายก็เช่นเดียวกันจึงต้องผ่อนผันให้เหมาะกัน

อีกอย่างหนึ่งทางพระศาสนา ท่านว่าเกิดจากเหตุที่เบียฑเบียฬคนอื่นและสัตว์อื่น คือไปทุบตีประหัดประหารเขาให้ได้รับความเจ็บปวด มีในเรื่องที่สุภมาณพทูลถามถึงคนที่มีโรคมากและโรคน้อย ข้อนี้พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า คนที่มีโรคมากก็เพราะเหตุที่ทุบตีสัตว์อื่นให้ได้รับความเจ็บปวด ทุบตีเขาด้วยความคะนองของตน หรือทุบตีด้วยความ

โกรธเคือง ผู้ที่ถูกทุบตีจะเป็นสัตว์หรือมนุษย์ก็ตาม เช่นอย่างสุนัขนอนอยู่ เอาไม้ไปตีมันหรือเอาก้อนหินไปขว้างปามัน มันก็ร้องครวญครางเจ็บปวด อาการเจ็บนั้นก็เหมือนจุกเสียดปวดท้อง แท้จริงทำเขา ตัวผู้ที่ทำไม่เจ็บในเวลานั้น แต่นึกถึงจิตต์ใจให้เขาเจ็บปวดจึงทำเช่นนั้น ความชอบให้เขาเจ็บเข้ามาเป็นนิสัยใจคอของตน จึงเป็นเหตุให้เกิดในชาติหน้าหรือชาติอื่น ๆ ให้เจ็บไข้มาก ๆ เป็นคนเหมือนกันที่เกิดในโลก แต่ไม่มีความสุขเหมือนกัน บางคนเจ็บไข้น้อย บางคนเจ็บไข้มาก ถึงแม้คนที่เกิดในท้องเดียวกัน สมเด็จพระผู้มีพระภาคทรงแสดงถึงคนที่มีชีวิตสั้น เช่นตบยุง, บีเรือด, อยากให้เขาอายุสั้น เป็นอันปลูกเพาะนิสัยใจคอเช่นนั้นขึ้นในตัว อาการที่ทำเขาอย่างใด ก็ให้ผลร้ายแก่ตนอย่างนั้น เขาเป็นสุขสบายนอนอยู่ดี ๆ ก็ไปทำให้เขาเจ็บปวด ทรงสั่งสอนให้เลิกเรื่องนี้ ข้อนี้ก็แลเห็นได้ว่าโปรดไม่ให้เบียฑเบียฬซึ่งกันและกัน และการทุบตีเขาเช่นนั้นหาได้นึกถึงตัวไม่ ถ้าเขากลับมาทำแก่เราบ้างเราคงไม่ชอบ เมื่อไม่ชอบแล้ว ถ้าเขาจะฆ่าเรา ก็คงไม่ต้องถาม เพราะฉะนั้น เมื่อจะทำอะไรก็ต้องนึกถึงเราบ้างเขาบ้าง ที่ว่าให้เห็นอกเขาอกเราคือกลับกันให้เขาเป็นเรา ๆ เป็นเขา กิริยาที่ทุบตีฆ่าฟันไม่ใช่เป็นของดี ถ้าดีแล้ว ทำกันทั้งโลก ผลที่สุดก็จะเหลือแต่โลกเปล่า ๆ เหตุฉะนั้น จึงใช้ไม่ได้ แสดงว่าเป็นโรคภัยตามเหตุที่ตัวทำ เพราะฉะนั้น ควรเลิกเหตุเช่นนี้ซึ่งได้ทำกันมาในชาติก่อนภพก่อน หรือภพนี้บ้าง ส่วนการบริหารรักษาตัวนี้ทำในเหตุปัจจุบัน ส่วนการทุบตีเบียฑเบียฬฆ่าฟันช่วยประกอบเรื่องเข้าด้วย เมื่อละส่วนการเบียฑเบียฬแล้วช่วยคนที่เจ็บไข้ได้ทุกข์ มีช่วยรักษาพยาบาล

หรือซื้อยามาให้ ออกค่าหมอให้ ช่วยตามหมอให้ตลอดจนคนมีกำลังมาก ก็สร้างโรงพยาบาล ซื้อเครื่องอุปกรณ์รักษาให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ เป็นเครื่องทำให้คนหายเจ็บไข้ เหตุนั้น ท่านผู้มีกำลังทรัพย์สมบัติมีอัธยาศัยกว้างขวางจึงปลูกสร้างโรงพยาบาล มีปรากฏทั้งในประเทศเราและประเทศอื่น ในข้อนี้พร้อมกันเข้าทั้งกินอยู่และประกอบด้วยละการเบียฑเบียฬประทุษร้าย มีสติสัมปชัญญะรักษาตัวดี และช่วยอุดหนุนรักษาคนเจ็บไข้ให้มีความสุขสบาย นี่เป็นเหตุให้มีโรคภัยไข้เจ็บน้อยซึ่งเป็นลาภอยู่ในตัว และเป็นที่เกิดลาภอย่างอื่น ๆ อย่างที่ได้พรรณนามาแล้ว ได้ทรัพย์สมบัติเงินทองลาภยศ และยังได้ลาภทางธรรมคือได้ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ รักษาความดีความชอบ ทำให้เจริญยิ่งขึ้น นี่เป็นข้อต้นที่ว่าความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง แต่ข้อต้นนี้ที่จริงเป็นสุขกาย เพราะโรคเกิดที่ร่างกาย เมื่อโรคน้อยไป ร่างกายก็มีความสุข ใจก็สบายเป็นสุขด้วย แต่ความสุขกายยังไม่เท่าสุขใจ เหตุนั้นจึงมีภาษิตว่า “คับที่อยู่ได้ คับใจอยู่ยาก” ที่แม้จะคับแคบก็อยู่ได้ เช่นพระภิกษุนอนอยู่ที่กุฏิอันแคบเล็ก แม้ว่าที่จะงดงามใหญ่โต มีห้องเล็กใหญ่พร้อมบริบูรณ์มากมาย จนกุญแจที่ใส่ห้องต้องมีนัมเบอร์ แต่ใจไม่เป็นสุข บ้านเรือนเหล่านั้นก็คุ้มไม่ได้ ใจก็คงเดือดร้อนอยู่นั่นเอง ถ้าใจมีความสุขแล้ว แม้ที่อยู่จะเล็กน้อยคับแคบ หรือร่างกายจะเจ็บปวดก็ยังยิ้มแย้มแจ่มใสได้ เหตุฉะนั้น เมื่อพระองค์ทรงสอนให้มีความสุขกายแล้ว จึงชะตอนิสสัยของผู้ฟังให้เชยชิดขึ้นไปในความดับทุกข์ใจ

จึงตรัสข้อที่สองต่อไปว่า สันตุฏฐิ ปรมำ ธนำ ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง สันโดษแปลว่ายินดีตามมีตามได้ ยินดีเท่าที่มีอยู่หรือว่าเป็นผู้พอ คนไหนยังไม่พอก็ยังเป็นทุกข์ ถ้าเป็นคนพอ ก็ได้รับความสุขมากขึ้น คำว่าพอต้องอาศัยธรรมะ ไม่สันโดษควรเข้าใจว่าอยากได้สิ่งที่เหลือวิสัยเกินฐานะ หรือสิ่งที่ไม่ควรอยากได้ก็ทะเยอทะยาน เหล่านี้ไม่ใช่สันโดษ สิ่งของของตัวที่มีอยู่เพียงใด ยินดีเพียงนั้น ไม่โลภอยากได้ข้าวของของคนอื่น หรือไม่ทำมาหากินโดยทางทุจริต ไม่แสวงหาทรัพย์ โดยทางเบียฑเบียฬฉ้อฉลเขาเป็นต้น สิ่งที่ผิดเหล่านี้ก็บอกว่าเป็นของร้ายอยู่แล้ว เครื่องนุ่งห่มใช้สอย ถ้าเราได้มาทางบริสุทธิ์ เมื่อนุ่งห่มก็สบายใจ ถ้าไม่บริสุทธิ์ นุ่งห่มก็ตะขิดตะขวงรำคาญใจ เพราะตัวของตัวก็จะติเตียนตัวของตัวเอง เหตุนี้ สันโดษคือความเหนี่ยวรั้งใจไว้อยู่ สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงสอนให้เจริญ ทโม คือความข่มใจไม่ให้โลภหลง พยาบาทเบียฑเบียฬผู้คน ผู้ใดที่ปล่อยใจให้โลภให้หลง มีความอยากจนเกินฐานะวาสนาบรรดาศักดิ์วงศ์กุลของตนครั้นไม่ได้สิ่งนั้นสมประสงค์ก็เกิดทุกข์ ถ้าเกิดอยากขึ้นแล้วไม่ได้ ในทางที่ชอบ มักแสวงหาในทางที่ผิด ก็จะเกิดโทษทุกข์ถึงตัว ที่สุดก็ผิดบัญญัติตลอดจนเกี่ยวข้องถึงพระราชกำหนดกฎหมาย กิริยาที่ไม่สันโดษเลือกทางที่จะหาทรัพย์สิ่งของเครื่องใช้สอยสิ่งที่เกี่ยวข้องกับตัวตลอดถึงผู้คน แม้จะมีทรัพย์อยู่มาก แต่ว่าความอยากยังมีอยู่ร่ำไปต้องขวนขวายไม่หยุดหย่อน กิริยาเช่นนั้นเหมือนคนยากจน คนจนที่ไม่มีอะไรแม้แต่สตางค์ เพียงสตางค์เดียวก็อยากได้ ส่วนคนที่มั่งมีบริบูรณ์ เมื่อได้ผล

เล็กน้อยก็ไม่อยากได้ อยากได้แต่จำนวนมาก ๆ เหตุนี้ ผู้มีสันโดษอยู่ในใจ ยินดีตามมีตามได้ตามควร ก็มีโอกาสชุ่มชื่นใจ มีเวลาหยุดพักผ่อนร่างกายและใจ ถ้าไม่ทะเยอทะยานเหลือเกินไปเช่นนี้ ถึงจะมีทรัพย์เล็กน้อยก็มีความสุขเหมือนคนมั่งมี ท่านจึงกล่าวว่าความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง ความอยากได้แม้แต่สิ่งที่ควร แต่ว่าความอยากนั้นรุนแรงผิดเวลาผิดคราวไป ไม่ได้สมอย่างใจก็นอนไม่หลับบริโภคไม่ได้ เช่นตัวอย่างคนมั่งมีคนหนึ่ง อยากได้เพชรน้ำดีหนึ่ง ได้ข่าวว่าเรือเมล์เข้ามาถึง เวลานั้นเป็นเวลากลางคืนจะไปซื้อก็ไม่ทัน แต่เกรงว่าคนอื่นจะไปแย่งซื้อเสีย ด้วยความอยากนั้นจนนอนไม่หลับคืนยังรุ่ง การอยากเช่นนี้ถึงแม้จะอยากได้ โดยบริสุทธิ์ ไม่ได้คดโกงแย่งชิงใคร แต่ความอยากแรงเกินไปจนถึงกับนอนไม่หลับเช่นนี้ ก็ลงโทษผู้นั้น เหตุนั้น พระองค์จึงทรงสอนให้ข่มใจพิจารณาถึงกาละเทศะ เมื่อหมดเวลาก็ควรข่มใจของตนไว้ ไม่ควรปล่อยให้ความอยากมาข่มจนนอนไม่หลับ และทรงสอนให้เจริญทมะคือความเหนี่ยวรั้งใจของตัวดูว่า ตระกูลวงศ์วิชชาความรู้คุณธรรมความสามารถว่าจะสมควรแก่ตนหรือไม่ ถ้าไม่สมควร ก็ต้องข่มใจไม่ให้ทะเยอทะยานเช่นนั้น ถ้าเหนี่ยวรั้งใจไว้ได้ใจก็เป็นสุข นี่เป็นข้อที่สอง ในกระบวนทรัพย์ท่านยกความที่เหนี่ยวรั้งใจอยู่เป็นทรัพย์อย่างยิ่ง เวลาไปไหนก็ติดตัวไปด้วย สองข้อนี้ท่านทั้งหลายควรจะนึกได้แล้วว่า ๑ สุขกาย ๒ สุขใจ จงพิจารณาว่าทั้งสองอย่างนี้อยู่ในตัวเอง เช่นมีโรคภัยก็รักษาตัว ความเหนี่ยวรั้งใจก็อยู่ในตัวของตัว ทุกคนที่เกิดมาในโลกไม่ใช่เกิดมาคนเดียว ที่สุดพระเณรที่ไม่มีบ้านเรือน หรือเมื่อออกพรรษาแล้วไปอยู่ป่าอยู่ดง

ตอนเช้าจะต้องบิณฑบาตเลี้ยงชีวิต เห็นว่าท่านที่ใส่บาตรเหล่านั้นมีบุญคุณ ก็จะต้องตรวจตราดูข้อธรรมที่ได้ศึกษาเล่าเรียนมา ว่าข้อไหนบ้างที่ควรจะเอามาแนะนำสั่งสอนตักเตือนท่านผู้มีคุณเพื่อสนองคุณ คนเราเกิดมาต้องมีมารดาบิดาญาติพี่น้องตลอดถึงผู้ใหญ่บ้าน กำนัน อำเภอ ผู้ปกครองบ้านเมืองกับทั้งคนร่วมโลก เมื่อจำเป็นต้องเกี่ยวเนื่องกันเช่นนี้ ก็ต้องมีธรรม จะถือเอาแต่ใจของตัวไม่ได้ ถ้าอยู่แต่ผู้เดียวแล้ว เราจะทำอย่างไรก็ได้ นี่เกี่ยวเนื่องกับคนอื่นก็จำต้องผ่อนผันสั้นยาว ดูแต่คนขอทานไม่ได้ทำประโยชน์อะไรแก่ผู้ให้ ไม่มีช่องที่จะให้นิยมในข้อไหนเลย ที่ให้ก็โดยเสียมิได้ ให้ไปก็เพียงนิดหน่อยเท่านั้น ส่วนบางคนที่มีบุญคุณก็ให้เป็นก่ายเป็นกอง ในโลกมีการเกี่ยวข้องกันเช่นนี้ จึงต้องผ่อนผันสั้นยาวแก่กันและกัน พระองค์จึงตรัสข้อที่สามว่า วิสฺสาสา ปรมา ญาติ คนคุ้นเคยกันเป็นญาติอย่างยิ่ง

มนุษย์เกิดมาต้องมีญาติพี่น้อง เมื่อรู้สึกว่าเป็นญาติกัน ใจคอก็สนิทสนมกันทีเดียว เช่นญาติไม่พบกันตั้ง ๓๐—๕๐ ปี เมื่อพบกันเข้าจำไม่ได้ก็ดูเหมือนไม่ใช่ญาติ แต่พอมีคนแนะนำว่าเป็นญาติก็มีใจสนิทชิดเชื้อทันที เมื่อรู้เช่นนี้มีประโยชน์จะได้อุดหนุนกันเป็นรั้วเป็นกำแพง ความฉลาดของมนุษย์ไม่เพียงแต่จะคุ้นเคยสนิทกับญาติที่มีอยู่เท่านั้น คนอื่นที่ไม่ใช่ญาติเลยอาจทำให้คุ้นเคยติดต่อกันสนิทสนมยิ่งกว่าญาติอีกก็มี เมื่อขยายส่วนกว้างขวางออกไปถึงคนอื่น ที่ไม่เป็นญาติแต่ทำความสนิทสนมคุ้นเคยกันมากมายเจริญขึ้น ที่จะเป็นได้เช่นนี้อยู่ดี ๆ จะสนิทสนมกันอย่างไรได้

ในจิตต์ใจก็แลไม่เห็นไม่มีรูปร่าง เหตุฉะนั้นจึ่งต้องแสดงให้ปรากฏทางกายหรือวาจาที่ว่าเราไม่ได้เป็นข้าศึกศัตรู เรามีความรักใคร่นับถือซึ่งกันและกัน ถ้าเป็นเช่นนี้ ต้องประกอบด้วยสังคหวัตถุสี่ :—

หนึ่ง · คือการให้สาภผลที่เรามีพอจะให้ได้ เป็นการต่อแสดงถึงน้ำใจว่า มีความเอื้อเฟื้อโอบอ้อมอารี ไม่เป็นข้าศึกศัตรู และผู้ที่ได้รับก็จะรู้สึกบุญคุณ นึกจะสนองคุณไม่ประทุษร้าย แต่การให้นั้นจะให้เสมอไปก็ไม่ได้ ต้องให้เป็นครั้งเป็นคราวตามกำลังความสามารถ เหตุฉะนั้น พระองค์จึ่งทรงสอนข้อที่สองต่อไป ข้อนี้ไม่ต้องเสียอะไร ใช้แต่วาจา กล่าววาจาอันเป็นที่รักใคร่จับฝังอยู่ในใจ ทำให้สนิทสนมยิ่งขึ้น เป็นแต่ปรุงเสียงไม่ต้องเสียเงินทองอะไร ถ้อยคำเป็นของกลาง ๆ มีอยู่ ดีหรือไม่ดี หยาบคายเผ็ดร้อนคำไหนก็ไม่พูด สำคัญที่มีสติปัญญาไตร่ตรอง ส่วนถ้อยคำที่ไม่ดีทำไมจึ่งพูดได้ และเมื่อพูดแล้วทำให้เขาเกลียดชัง อาฆาต พยาบาท เพราะฉะนั้น ควรพูดแต่ถ้อยคำที่ดี เมื่อกล่าวแล้วเป็นเหตุให้ผู้ฟังรักใคร่ยินดีกรุณา ก็เป็นสุขแก่ตน เมื่อคนไม่เกลียดมีอยู่รอบข้างแล้ว ไปไหนก็มีความสุขสบาย แต่การพูดนั้นจะพูดเสมอก็ไม่ได้ ต้องรู้จักกาละเทศะ พระองค์จึ่งตรัสสอนข้อที่สามว่า อรรถจริยา ประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่เขา ให้สมความต้องการของเขา เขาต้องการอะไรพอจะช่วยได้ก็ช่วย ต้องทำในคราวที่เขาต้องการจึ่งควรทำ จะได้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจับใจแก่ผู้รับ ทำแต่สิ่งที่เป็นประโยชน์ ไม่ทำสิ่งที่เป็นโทษเดือดเนื้อร้อนใจแก่เขา สามข้อข้างต้นนี้ทำเป็นครั้งเป็นคราว อีกข้อหนึ่งควรทำเสมอคือ สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนสม่ำเสมอ เสมอต้นเสมอปลาย เคยทักทายปราศรัย

ไม่ถือตัวอย่างใดก็ทำอย่างนั้น ถ้าทำดุ่ม ๆ ดอน ๆ เป็นเหตุให้สะดุดใจ เช่น เคยพบประยุ่มแย้มแจ่มใส ครั้นอีกคราวหนึ่งทำสีหน้าบึ้งตึงประดุจว่าโกรธ เคืองทำให้ผู้ที่เห็นนั้นนึกสงสัยว่า จะเกลียดชังหรือมีเรื่องอะไรซึ่งจะทำให้ความสนิทสนมเสื่อมถอยไป เหตุฉะนั้น ต้องรักษาความเสมอต้นเสมอปลาย เวลามั่งมี เวลาสุขทุกข์ ก็เหมือนกัน ๑ การให้ ๒ การกล่าวถ้อยคำไพเราะ ๓ ทำประโยชน์ให้สมตามประสงค์ ๔ มีตนสม่ำเสมอ ทั้งสี่อย่างนี้เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวใจซึ่งกันและกัน พระองค์ตรัสว่า ถ้าโลกไม่มีสังคหวัตถุสี่แล้ว แม้แต่มารดาบิดาก็ไม่ได้ประโยชน์จากบุตร จะไม่ได้รับความปฏิการจากบุตร ส่วนบุตรก็จะไม่ได้รับความสมเคราะห์จากมารดาบิดา เมื่อมารดาบิดากับบุตรซึ่งเป็นที่รักใคร่ที่สุด ไม่มีความรักใคร่กันแล้ว คนอื่นก็ไม่จำเป็นต้องกล่าว สังคหวัตถุสี่นี้แลเป็นเครื่องทำให้กว้างขวางมีคนรักใคร่นิยมนับถือมาก เมื่อกิจการของตนเกิดขึ้นก็จะได้ช่วยกัน หรือทำประโยชน์อื่น ๆ ด้วยความสามัคคีปรองดองกัน เรา คนเดียวทำประโยชน์ได้เพียงส่วน ๑ เมื่อพร้อมกันตั้ง ๑๐๐ คน ก็ต้องทำเพิ่มขึ้นได้อีกถึง ๙๙ ส่วน ข้อนี้สมเด็จพระผู้มีพระภาคได้เคยทำมาแล้ว เวลาที่พระองค์เสด็จไปแสวงหาธรรมที่บริสุทธิ์ ก็เสด็จไปพระองค์เดียว เมื่อตรัสรู้แล้วก็ได้ศิษย์สาวกคนอื่นทั้งนั้น ตั้งต้นแต่พระปัญจวัคคีย์ก็ไม่ใช่ญาติของพระองค์ และทั้งพระสาวกอื่น ๆ ก็ได้ช่วยประกาศศาสนาให้เป็นประโยชน์แก่ประชาชน ถ้าแต่ลำพังพระองค์ผู้เดียว จะเสด็จไปทรงสั่งสอนได้สักกี่มากน้อย ยิ่งมีสาวกมากก็แยกออกไปสอนได้คนละทางมากขึ้น จนเป็นสงฆสมณพลหมู่ใหญ่ เป็นประโยชน์แก่โลกมาก เมื่อ

พระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ศาสนาเจริญยืดยาวมาได้มาจนบัดนี้ ก็เพราะศิษย์สาวกของพระองค์ ซึ่งพระองค์ทรงวางระเบียบแบบแผนไว้ มีทุกชั้นบรรพชิตคฤหัสถ์ เมื่อได้นึกถึงพระกรุณาคุณก็ช่วยกันทำการต่อมา เช่นชาวบ้านชาวเมืองยอมถวายบุตรหลานของตนให้มาบวชเล่าเรียนศาสนา ถ้าไม่ติดต่อกันเช่นนี้ พระศาสนาคงล่วงศูนย์เสื่อมนานแล้ว พวกเราเกิดมาภายหลัง ก็ไม่ได้พบเห็น นี่เรามาติดต่อกันเข้าอีกเช่นมีเทศน์วันอาทิตย์ มีความคุ้นเคยสนิทสนม ต่างเป็นรั้วกำแพงเป็นหูเป็นตากันและกัน ความสุขก็มีขึ้น มีตั้ง ๑๐๐๐ หู ๑๐๐๐ ตา อาจจะรู้เหตุที่ดีชั่ว เช่นมีศัตรูอยู่ใกล้ชิดติดต่อบ้านเมือง มีผู้บอกมาถึง ก็จะได้ระวังรักษาได้ทันท่วงที นี่เป็นของจำเป็นในโลก เมื่อเป็นเช่นนี้ก็เป็นความสุขนี่เอง แต่เกี่ยวเนื่องกับคนอื่น นี่เป็นข้อที่สาม ทั้งสามข้อที่แสดงมาแล้วนี้ เป็นแต่เพียงโลกิยสุข เมื่อเป็นโลกิยสุขก็ไม่แน่นอนไม่ยั่งยืน บางคราวก็ดี บางคราวก็เสื่อมไป เมื่อโรคภัยไม่มีก็สบาย เมื่อโรคภัยเกิดขึ้นก็เป็นทุกข์ มีความเหนื่อยร้องใจไว้ได้ก็เป็นสุข บางคนที่ชอบพอสนิทสนมกันในตอนต้น แต่มาแตกกันในตอนปลาย เกิดเป็นข้าศึกศัตรูกันขึ้น ก็ไม่ได้ประโยชน์ต่อกัน ในที่สุดก็ต้องตายจากกันไป เขาตายก่อนเราบ้าง เราตายก่อนเขาบ้าง เหตุฉะนั้นพระองค์ทรงสั่งสอนให้พุทธบริษัทปฏิบัติในสามข้อนี้แล้ว ถ้ายังมีกำลังสามารถปฏิบัติต่อไปได้ อีกจะได้เขยิบให้ได้รับความสุขยิ่งขึ้น คือถึงโลกุตตรสุขไม่กลับกลายแปรปรวน จึงตรัสข้อที่สี่ว่า นิพฺพานำ ปรมำ สุขำ

นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง แต่นิพพานนี้ยาก เพราะว่า ถ้ายังไม่ถึงจะพูดให้เหมือนถึงแล้วไม่ได้ เป็นแต่พอคาดคะเน อย่าว่าแต่พระนิพพาน

เพียงเกาะส์ชังคนที่ไปมาแล้วจะอธิบายให้เหมือนเกาะส์ชังก็ไม่ได้ ได้แต่เอาของที่กรุงเทพ ฯ เปรียบให้พังเท่านั้น เป็นแต่พูดได้ใกล้ความจริงที่สุด บางคนไม่ทราบเสียเลยก็มี บางคนกลัวว่าไปพระนิพพานจะว้าเหว่เปลี่ยวเปล่าแลอยู่ที่ไหนก็ไม่รู้ อันที่จริงทุกคนก็ชอบพระนิพพานอยู่แล้ว แต่ไม่รู้ตัว นิพพาน คือทำความโลภโกรธหลงให้ดับไป นิพพานไม่มีรูปร่าง ลองถามดูว่าคนไหนที่ชอบความโกรธบ้าง เมื่อโกรธแล้วก็เดือดร้อน ถ้าดับโกรธแล้วก็ไม่เดือดร้อน ลองนึกดูว่าถ้าไม่โกรธวันยังค่ำ ก็เป็นสุขตลอดวัน เพียงเท่านี้ก็เห็นแล้ว เพราะฉะนั้น เมื่อดับโลภ ดับโกรธ ดับหลง ได้บ้าง ก็คือเดินทางไปยังพระนิพพาน ถ้าพูดตามแบบต้องปฏิบัติตามทางสันติ คือสงบกาย วาจา ใจ เว้นจากกรรมเวรเครื่องร้อนใจก็ดับความโลภ โกรธ หลง ด้วย สงบใจก็คือสงบความโลภ โกรธ หลง ที่เกิดขึ้นในใจ สงบความเห็นผิด เมื่อความสงบยังไม่หมด ก็คือยังเดินอยู่ เหตุฉะนั้นถ้ามีสติ เมื่อความโลภ โกรธ หลง เกิดขึ้นก็คอยสงบเสีย นั่นพึงรู้สึกว่า เดินทางไปพระนิพพาน หรือดื่มรสพระนิพพาน เพราะว่าเรายังดับไม่หมด เมื่อดับได้วันหนึ่ง ก็เป็นสุขวันหนึ่ง ดับได้ทั้งปีก็เป็นสุขทั้งปี ดับได้ตลอดชาติก็เป็นสุขตลอดชาติ บางแห่งท่านแสดงว่าความรัก โกรธ โลภ หลง เหมือนไฟ ไฟโกรธเหมือนไฟหน้าร้อน เข้าใกล้ให้รู้สึกร้อน ไฟรักเหมือนไฟหน้าหนาว มีคนชอบเข้าผิงเข้าใกล้ ไฟหลงเหมือนไฟฟ้า จับดูก็รู้สึกเย็น ๆ แต่ถ้าถูกสายไฟก็ตาย ถ้ามีความรัก โกรธ หลง เกิดขึ้นก็ทำให้ใจสะเทือน ทำความคิดให้สั้น ข้อนี้แล้วแต่กำลังความสามารถของท่านทั้งหลายที่จะปฏิบัติ แต่ไม่ใช่ทำให้

คนอื่น ทำให้ตัวของตัวเอง เวลาเกิดโทษ ทางกายวาจาใจ มีสติคอยสะกดระงับดับเสีย ก็พึงรู้สึกว่า นี่เป็นทางพระนิพพานดับความร้อน และให้เกิดความสุขความสงบพร้อมบูรณ์ทั้งกายวาจาใจ แต่ขอนี้ท่านประสงค์ถึงที่สุดไม่มีอะไรจะเปรียบในโลก สุขในโลก ย่อมมีทุกข์เจือปนอยู่ด้วย ถ้าเป็นสุขพระนิพพานแล้ว ก็คือความสุขล้วน ๆ

ธรรมสี่ประการคือ

๑ อาโรคฺยา ปรมา ลาภา ความไม่มีโรคเป็นลาภอย่างยิ่ง
๒ สนฺตุฏฐี ปรมํ ธนํ ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง
๓ วิสฺสาสา ปรมา ญาติ คนคุ้นเคยกันเป็นญาติอย่างยิ่ง
๔ นิพฺพานํ ปรมํ สุขํ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง

ทั้งสี่อย่างนี้ เรียกว่า บรมธรรม เป็นธรรมยอดเยี่ยม จะรู้ได้ก็แต่ฉะเพาะผู้ประพฤติ ควรที่สาธุชนจะตริกตรองและกระทำตาม ก็จะได้บรรลุความดี ความงาม รุ่งเรือง และมีความเจริญยิ่งขึ้นไปทุกทิพาราตรีดังวัตถุประสงค์ด้วยประการฉะนี้

(From The Bangkok Times, Tuesday, 4th. September, 1928.)

SUNDAY SERMON.

In delivering his second Sunday sermon yesterday the Right Reverend Phra Sasana Sophon dealt with the Four Great Virtues (บรมธรรม ๔) leading to happiness. Those which lead to mundane (โลกิย) happiness are three in number worded in the following stanzas :—

อโรคฺยา ปรมา ลาภา (Good Health is the best of blessings); สันตุฏฐี ปรมํ ธนํ (Contentment is a possession better than riches); วิสสาสา ปรมา ญาติ (Intimacy or friendship is the best of relations) and the which leads to transcendental (โลกุตตร) happiness is นิพพานํ ปรมํ สุขํ (Nirvana is the best of all happiness).

The first virtue i. e., of good health, can be cultivated in two ways: by care of one's body, to which the preacher referred in his last discourse, and by the avoidance of sinful actions such as the taking of life and doing harm to others, the reaction of which is the bringing on of corporal unhappiness to one as the result of *Karma* (Causation or act.on whose result follows one as the wheel follows the foot of the beast of burden or one's own shadow which follows one everywhere)

The second viture, i. e., of contentment can be cultivated by the help of ทโม (the resistance against all greed, covetous desire). One who is contented is given an opportunity to rest his body and mind with a view to concentrating on some other higher qualities. Therefore it is the best of all earthly riches. The first and second virtues are within our control; but since one does not live singly in this world his happiness must also be derived from the exterior. Hence the necessity

of the third virtue, i. e., Intimacy or friendship. There is one section of *Dharma* which teaches the relations between friends. There are four in number: ทาน (donation, that is alms-giving or doing a good turn); ปิยวาจา (Pleasant speach); อัตถจริยา (Being of service to others); สมานัตตา (Social equality). Anybody possessing these qualities may be considered to be better than relatives. Even the Lord Buddha himself resorted more to the help of others than to His own relatives in the dissemination of the doctrine. In fact, His relatives were not His first converts. It was only after others had joined up that they began to revere Him and to follow His path.

With regard to the fourth virtue, i, e, of Nirvana, the preacher said that it was highly difficult to define. It is a state of most perfect inward peace realised only by those who have attained it. However, it is the complete destruction of โลภ (covetous desire); โกรธ (anger) หลง (indulgence in worldly delusions). To achieve this end one has to be well-versed in *Traisikkha* namely ศีล (moral culture) สมาธิ (mind culture) and ปัญญา (wisdom which leads to the acquisition of transendental powers).

The next sermon will be delivered by Phra Maha Megha in the absence of the Lord Abbot, who is proceeding to his home at Jolburi in order to preside over an ordination of new candidates.

The attendance yesterday was about 300 persons.